

KIUSAAMISEN VASTAINEN TYÖ KOULUISSA JA OPPILAITOKSISSA

Kristiina Laitinen
Sanna Haanpää
Laura Francke
Matti Lahtinen

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

Oppaat ja käsikirjat 2020:3a

© Opetushallitus

Oppaat ja käsikirjat 2020:3a

ISBN 978-952-13-6665-9 (pdf)

ISSN-L 1798-8950

ISSN 1798-8969 (pdf)

Taitto: Grano Oy

www.oph.fi

SISÄLTÖ

SAATTEEKSI5
JOHDANTO6
1 KUSAAMINEN ON VALLAN VÄÄRINKÄYTTÖÄ8
2 KUSAAMISEN ESIINTYVYYS11
3 LAINSÄÄDÄNTÖ SUOJAA JA VELVOITTAÄ13
3.1 Turvallisuuden varmistaminen on yhteistyötä13
3.2 Kiusaamisen vastainen suunnitelma14
3.3 Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat15
3.4 Järjestyssäännöt16
3.5 Kurinpito- ja puuttumiskeinot17
3.6 Rikoksen tunnusmerkistön täyttävä kiusaaminen20
3.7 Ilmoitusvelvollisuudet ja oikeus tiedonsiirtoon21
4 VERKOSSA TAPAHTUVA KUSAAMINEN26
4.1 Verkkokiusaamisen tunnuspiirteet26
4.2 Mobiililaitteiden käytön säännöt koulussa27
4.3 Sosiaalinen media ja digitaaliset pelit kiusaamisen näkökulmasta28
5 KUSAAMISEN ENNALTAEHKÄISY30
5.1 Keskiössä yhteisöllinen toimintakulttuuri30
5.2 Tunne- ja vuorovaikutustaitoja voidaan oppia ja opettaa32
5.3 Opiskeluhoito on hyvinvointityötä34
5.4 Kiusaamisen vastaiset ohjelmat ja menetelmät37
6 KUSAAMISEEN PUUTTUMINEN39
6.1 Tieto kiusaamisesta mahdollistaa puuttumisen39
6.2 Selvittämiskeskustelut40
6.3 Seuranta on välttämätöntä41
6.4 Kirjaaminen luo oikeusturvaa42
6.5 Jos kiusaaminen tapahtuu verkossa42
6.6 Huoltajalle ilmoittaminen43
6.7 Viranomaisille ilmoittaminen44
6.8 Kurinpito- ja puuttumiskeinot kiusaamistilanteessa45
6.9 Muutokset opetusjärjestelyissä45
6.10 Koulun vaihtaminen45

6.11	Opiskeluhuollon palvelut oppilaan tukena46
6.12	Kiusaaminen voi olla rikos46
7	TOIMINTAOHJEITA AMMATTILAISILLE, OPPILAILLE JA HUOLTAJILLE47
7.1	Opetuksen järjestäjä47
7.2	Rehtori.48
7.3	Opettaja49
7.4	Opiskeluhooltoryhmä50
7.5	Opiskeluhoollon palvelujen asiantuntijat.50
7.6	Oppilaan oikeudet, vastuut ja velvollisuudet51
7.7	Huoltajan oikeudet, vastuut ja velvollisuudet52
LIITTEET54
Liite 1	Tietolähteitä kouluyhteisön hyvinvoinnista ja turvallisuudesta54
Liite 2	Esimerkkejä sosiaalisen median palveluista ja digitaalisista peleistä kiusaamisen näkökulmasta56
Liite 3	Esimerkkejä kiusaamisen vastaiseen työhön kehitetyistä menetelmistä62
Liite 4	Materiaalilinkkejä.63

SAATTEEKSI

Perustuslain mukaan jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Kiusatuksi tuleminen rikkoo tätä perusoikeutta ja aiheuttaa monia kielteisiä ja usein pitkäkantoisia seurauksia lasten ja nuorten kehitykselle. Siksi kiusaamista tulee ehkäistä ennalta ja puuttua esiin tuleviin kiusaamistapauksiin viipymättä. Vaikka kiusaamisen esiintyvyydessä Suomessa on kuluneen kymmenen vuoden tarkastelujakson aikana havaittavissa selkeä laskeva kehityssuunta, tarvitaan kouluissa ja oppilaitoksissa edelleen suunnitelmallista ja sitoutunutta työtä ilmiön kitkemiseksi.

Toivon, että tämä opas toimii tienviittana kohti turvallisempaa toimintakulttuuria, joka tulee luontevaksi osaksi koulujen ja oppilaitosten arkipäivää. Dwight D. Eisenhower totesi aikanaan ”Plans are nothing; planning is everything” ja sanonta puolustaa paikkaansa myös koulun turvallisuussuunnitelmien valmistelussa. Kiusaamisen vastainen suunnitelma on parhaimmillaan elävä asiakirja, joka muuttuu ja kehittyy tarpeiden, tilanteiden ja kokemusten myötä. Jotta suunnitelma ohjaisi aidosti koulujen ja oppilaitosten toimintaa, edellyttää se yhteistä ja osallistavaa valmistelua, kaikkien yhteisön jäsenten perehdytystä ja sitoutuneisuutta työhön sekä säännöllistä asiakirjojen päivittämistä ja ajantasaistamista. Suunnitelmasta ja siihen sisältyvistä toimintatavoista tiedottamisen tärkeyttä oppilaille, huoltajille, henkilöstölle ja yhteistyökumppaneille ei voi korostaa liikaa.

Jokainen lasten ja nuorten parissa työskentelevä tai aikaansa viettävä aikuinen vaikuttaa omalla toiminnallaan lasten ja nuorten hyvinvointiin, osin tietoisesti mutta joskus myös tiedostamattaan. Ihminen on lähtökohtaisesti suuntautunut vuorovaikutukseen ja kehittyy suhteessa toisiin ihmisiin. Myös jokaisen koulun aikuisen teoilla tai tekemättä jättämisellä on suuri vaikutus lasten ja nuoren kehityksen suuntaan. Turvallisen opiskeluympäristön luominen on yhteinen tehtävä, joka kuuluu kaikille kouluyhteisön aikuisille. Parhaimmillaan koulu on kohtaamispaikka, jossa lapsi tai nuori kokee tulevaisuutensa kuulluksi ja arvostetuksi kouluyhteisön jäsenenä. Lapsen tai nuoren kokemus turvallisuudesta ja hyväksytyksi tulemisestä omana ainutlaatuisena itsenään on ihmisenä kasvamista, joka kantaa pitkälle tulevaisuuteen.

Olli-Pekka Heinonen
Pääjohtaja
Opetushallitus

JOHDANTO

Jokainen meistä muistaa omalta kouluajaltaan tilanteita, joissa oppilas joutuu kiusatuksi tai kiusaa toisia oppilaita. Varhaisella ja alusta saakka tehokkaalla puuttumisella voidaan estää kiusaamisen jatkuminen sekä ehkäistä kiusatulle syntyviä vakavia ja usein pitkäkestoisia psykososiaalisia vaikutuksia. Varhainen puuttuminen on tärkeää myös kiusaajan kannalta, jotta ei-toivotun käyttäytymisen kierre saadaan katkaistua. Verrattuna moniin muihin koulun ongelmatilanteisiin, kiusaamiseen puuttuminen edellyttää erilaisia toimintatapoja sen keskeisten ominaispiirteiden, kuten jatkuvan ja järjestelmällisen luonteen vuoksi.

Tässä oppaassa käsitellään kiusaamisen vastaista työtä kouluissa ilmiön ennalta ehkäisyn ja siihen puuttumisen näkökulmista. Oppaan laatiminen pohjautuu opetus- ja kulttuuriministeriön kiusaamisen ehkäisyä ja työrauhaa pohtineen työryhmän toimenpide-ehdotukseen¹. Opas on tarkoitettu ensisijaisesti perusopetuksen koulujen ja toisen asteen oppilaitosten kiusaamisen vastaisen työn tueksi.

Oppaassa käytetään perusopetuksen oppilaasta ja toisen asteen opiskelijasta pääsääntöisesti yhteistä käsitettä **oppilas**, kouluista ja oppilaitoksista ilmaisua **koulu**. Opetuksen ja koulutuksen järjestäjään viitataan termillä **opetuksen järjestäjä ja** oppilas- ja opiskeluhooltoon yhtenevällä käsitteellä **opiskeluhoolto** koulutusasteesta riippumatta. Asiyhteyden vaatiessa käytetään tekstissä kuitenkin kunkin opetuksen tai koulutuksen järjestämismuodon mukaista käsitteistöä. Opas painottuu **oppilaiden keskinäisiin vuorovaikutussuhteisiin** eikä sisällä ohjeistusta esimerkiksi puuttumiseen koulun aikuisten välillä mahdollisesti tapahtuvaan kiusaamiseen tai kiusaamiseen, joka tapahtuu ainoastaan kouluajan ulkopuolella.

Jokaisen kouluuyhteisöön kuuluvan oppilaan ja siellä työskentelevän aikuisen tulee olla tietoinen kiusaamisesta ilmiönä, tunnistaa sen erilaiset muodot ja tuntee koulun tavat puuttua kiusaamistilanteisiin. Oppaassa kuvataan mitä kiusaamisella tarkoitetaan, sen rajapintäkäsitteitä ja mitä kiusaamisen kehityssuunnista tällä hetkellä tiedetään (luvut 1 ja 2). Oppaassa käsitellään keskeistä kouluuyhteisön turvallisuuteen liittyvää lainsäädäntöä ja kiusaamisen näkökulmasta keskeisiä opetussuunnitelman perustemääräyksiä (luku 3). Opiskeluhoollon lainsäädäntöä kuvataan päällekkäisyyden välttämiseksi luvussa 5.3. Verkossa tapahtuvaa kiusaamista pohditaan omana kokonaisuutenaan (luku 4) ja asiyhteyden niin edellyttäessä muissa oppaan luvuissa. Kiusaamista voidaan ennalta ehkäistä kehittämällä tietoisesti koulun turvallista toimintakulttuuria, huolehtimalla tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetuksesta sekä yhteisöllisen ja yksilökohtaisen opiskeluhoollon avulla (luku 5). Aina paraskaan ennalta ehkäisevä työ ei ole riittävää ja esiin tuleviin kiusaamistilanteisiin puuttumista, sen eri vaiheita ja keinoja kuvataan esimerkinomaisesti omana kokonaisuutenaan (luku 6).

Vaikka lainsäädännössä ei ole konkreettisesti säädetty, mitä toimenpiteitä opetuksen järjestäjältä tai koulun henkilökunnalta edellytetään turvallisen oppimisympäristön luomiseksi tai oppilaan oikeuden turvalliseen oppimisympäristöön takaamiseksi, katsotaan turvallisen

1 Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16.

opiskeluympäristön varmistaminen henkilöstön virkavelvollisuuksiin kuuluvaksi. Lainsäädäntö tarjoaa useita tehokkaitakin keinoja, jotka tiedostettuina mahdollistavat oikea-aikaisen puuttumisen ja tuen tarjoamisen kiusaamistilanteiden eri osapuolille. Oppaan loppuun on koottu kiusaamisen ennalta ehkäisyyn ja siihen puuttumiseen liittyviä vastuita ja menettelyohjeita koulun eri ammattilaisten tehtävien sekä oppilaiden ja huoltajien oikeuksien ja velvollisuuksien näkökulmista (luku 7).

Opasta täydentää Opetushallituksen [www-sivuilla](http://www.oph.fi) oleva koulujen kiusaamisen vastaisen työn tueksi laadittu valmis oppaan esitysmateriaali sekä huoneentaulut oppilaille ja huoltajille (www.oph.fi). Opas ja esitysmateriaali ovat saatavilla myös ruotsin kielisinä.

Tervetuloa mukaan rakentamaan tulevaisuuden turvallisuutta!

1 KIUSAAMINEN ON VALLAN VÄÄRINKÄYTTÖÄ

Kouluissa kiusaamisesta käytetään usein tutkimuskirjallisuudesta tuttua määritelmää, jonka mukaan ”kiusaamista on se, kun yhdelle ja samalle oppilaalle aiheutetaan toistuvasti vahinkoa tai pahaa mieltä. Tekijöinä on joku tai jotkut, joita vastaan kiusatun on vaikea puolustautua”². Kiusaamiseksi määritellään siis puolustuskyvyttömän oppilaan tahallinen vahingoittaminen. Kiusaamisella on ominaispiirteitä, jotka erottavat sen esimerkiksi riitelystä, häirinästä tai yksittäisestä väkivaltatilanteesta. Näitä ominaisuuksia ovat esimerkiksi **toistuvuus, tietoisuus ja vallankäyttö** sekä se, että kiusaamisessa on usein kyse **ryhmäilmiöstä**. Näiden ominaispiirteiden vuoksi kiusaamistilanteeseen puuttuminen edellyttää siis erilaisia toimintatapoja kuin yksittäiseen tekoon puuttuminen.

Kaikkia kiusaamiseksi koettuja tekoja ei ole aina tarkoitettu loukkaaviksi, eivätkä kaikki lapset ja nuoret osaa vielä hahmottaa toimintansa seurauksia. Aina aikuisenkaan ei ole helppoa erottaa kiusaamista riitatilanteesta, konfliktista tai loukkaavasta käytöksestä. Lapset, nuoret ja aikuiset voivat lisäksi määritellä kiusaamisen eri tavoin. Satunnaisetkin ristiriidat koulu yhteisössä voivat loukata ja niistä voi pahoittaa mielensä, mutta nämä tilanteet ovat hetkellisiä ja niiden kohteet ovat vaihtuvia.

Kiusaaminen on ilmiö, jota on vaikea yksiselitteisesti määritellä, mitata ja joskus myös havaita. Toiminnan lisäksi kiusaamisessa on kyse sekä yksilön että **ryhmän** suhtautumisesta. Siitä, kuinka kiusattu kokee ja tulkitsee tilanteen sekä siitä, kuinka ryhmän muut jäsenet suhtautuvat kiusattuun ja toimivat tilanteessa, voidaan puhua **rooleina**. Vaikka suurin osa oppilaista ei asennetasolla hyväksy kiusaamista, moni saattaa kiusaamistilanteessa toimia tavalla, joka vahvistaa tai ylläpitää kiusaamisen kierrettä. Koulukiusaamiseen liittyviä rooleja ovat kiusatun ja kiusaajan lisäksi apurin, kannustajan, puolustajan ja hiljaisen hyväksyjän roolit. Kiusaaja-uhri tarkoittaa oppilasta, joka sekä kiusaa muita että tulee itse kiusatuksi.³ Sillä, minkälaisia rooleja oppilaat omaksuvat kiusaamistilanteissa, on suuri merkitys kiusaamisen jatkumisen kannalta.

Kaikkein tavallisimmin kiusaaminen ilmenee **sanallisena** kuten nimittelynä, pilkkaamisena tai toisen naurun alaiseksi tekemisenä. Kiusaaminen voi kuitenkin saada monia muitakin muotoja eli se voi olla **fyysistä** (töniminen tai lyöminen), **omaisuuteen kohdistuvaa** (tavaroitten ottaminen tai tahallinen tuhoaminen) tai **epäsuoraa** (ryhmän jäsenten manipulointi, ilkeiden juorujen tai valheiden levittäminen tai ryhmän ulkopuolelle sulkeminen).

Tässä oppaassa tarkastellaan myös verkossa tapahtuvaa kiusaamista, josta käytetään jatkossa **verkkokiusaamisen käsitettä**. Sillä tarkoitetaan internetissä tai siihen liitettyjen laitteiden välityksellä tapahtuvaa kiusaamista (kuten toisen kuvan julkaiseminen verkossa ilman lupaa tai yksityisyyttä loukkaavien kommenttien laittaminen internetiin). Tässä oppaassa esitetty soveltuu myös verkkokiusaamiseen. Asiayhteyden niin vaatiessa verkkokiusaamista on käsitelty oppaassa erikseen.

2 Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing ja Salmivalli, C. (2010). *Koulukiusaamiseen puuttuminen. Kohti tehokkaita toimintamalleja*. PS-Kustannus.

3 Salmivalli, C., Pöyhönen, V. ja Kaukiainen, A. (2018). *KiVa Koulu: Opettajan opas alakoulun 4. luokalle*. Turun yliopiston psykologian laitoksen tutkimuksesta käytäntöön -julkaisusarja, 3.

KÄSITTEITÄ KIUSAAMISEN RAJAPINNOILLA

Kiusaaminen on ilmiönä monimuotoinen ja joskus sen erottaminen muusta ei-toivotusta toiminnasta on haasteellista (katso myös luku 3.6). Kaikkeen koulussa esiin tulevaan epäasialliseen käytökseen on puututtava kunkin tilanteen edellyttämällä tavalla.

Syrjinnällä tarkoitetaan, että henkilöä on kohdeltu vertailukelpoisessa tilanteessa huonommin kuin toisia yhden tai useamman henkilökohtaisen ominaisuuden takia. Yhdenvertaisuudesta säädetään Suomen perustuslaissa, yhdenvertaisuuslaissa ja tasa-arvolaisissa.⁴ Niiden mukaan ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.⁵

Ostrakismi tarkoittaa torjutuksi tulemistä ja huomiotta jättämistä, sosiaalista ulossulkemista. Ostrakismi on tahallisesti tai tahattomasti tuotettua sosiaalista kipua, joka on verrattavissa väkivaltaan tai kiusaamiseen. Ulkopuolisuuden kokemuksen tuottamisen keinoja ovat esimerkiksi, katseen tai keskusteluyritysten sivuuttaminen, selän kääntäminen, viesteihin vastaamattomuus tai yhteisestä tekemisestä ulossulkeminen. Ostrakismi on näkymättömyytenä vuoksi ulkopuoliselle, esimerkiksi opettajalle, hyvin vaikeasti tunnistettavissa olevaa ja siksi puuttumisen kannalta haasteellista.⁶

Vihapuhetta ovat kaikki ilmaisun muodot, jotka levittävät, yllyttävät, edistävät tai oikeuttavat suvaitsemattomuuteen perustuvaa vihaa. Vihapuhe voi liittyä esimerkiksi ihonväriin, kansalliseen tai etniseen alkuperään, uskontoon tai vakaumukseen, seksuaaliseen suuntautumiseen tai vammaisuuteen.⁷ Rangaistava vihapuhe on viestintää, joka täyttää rikoksen tunnusmerkit. Rangaistavaa vihapuhetta ja muita rikoksia käsitellään oppaan luvussa 3.6.

Seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä. Seksuaalinen häirintä loukkaa henkilön psyykkistä tai fyysistä koskemattomuutta luomalla uhkaavan, vihamielisen, halventavan, nöyryyttävän tai ahdistavan ilmapiirin.⁸ Fyysinen seksuaalinen häirintä voi olla rikoksena rangaistavaa seksuaalista ahdistelua⁹.

Sukupuoleen perustuva häirintä on henkilön sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Se ei kuitenkaan ole luonteeltaan seksuaalista.¹⁰

4 Suomen perustuslaki (731/1999), laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986) ja yhdenvertaisuuslaki (1325/2014)

5 Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) 8 § ja laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 7 § (1329/2014)

6 Williams, K. (2007). Ostracism. Annual Review of Psychology, Vol. 58: 425-452.

7 Yhdenvertaisuusvaltuutetun internetsivut. <https://www.syrjinta.fi/vihapuhe>. Luettu 9.2.2020.

8 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 7 § (1329/2014) ja Opas seksuaalisen häirinnän ennaltaehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa. Oppaat ja käsikirjat 2018: 4a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/opas-seksuaalisen-hairinnan-ennaltaehkaisyemiseksi-ja-siihen>

9 Rikoslaki 20 luvun 5 a § (509/2014)

10 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 7 § (1329/2014)

Grooming tarkoittaa aikuisen tietoista ja tavoitteellista toimintaa, jolla pyritään seksuaaliseen kontaktiin lapsen kanssa tai houkutellaan lapsi tekemään seksuaalisia tekoja¹¹. Rikoslaisissa säädetään rangaistavaksi lapsen houkuttelemisen seksuaalisiin tarkoituksiin eli niin sanottu grooming¹². Säännöksen nojalla lapsen seksuaaliseen hyväksikäyttöön tai sukupuoliseellisyyttä loukkaavan kuvan levittämiseen tähtäävistä teoista rangaistaan. Tunnusmerkistö täyttyy, kun tekijä ehdottaa tapaamista tai muuta kanssakäymistä lapsen kanssa siten, että ehdotuksen sisällöstä tai olosuhteista muuten ilmenee tekijän tarkoituksena olevan edellä mainittujen rikosten tekeminen.¹³

11 Webster, S., Davidson, J., Bifulco, A., Gottschalk, P., Caretti, V., Pham, T., Grove-Hills, J., Turley, C., Tompkins, C., Ciulla, S., Milazzo, V., Schimmenti, A. and Craparo, G. (2012). European Online Grooming Project. Final Report. Prepared for and co-funded by the European Commission Safer Internet Plus Programme.

12 Rikoslaki 20 luvun 8 b § (540/2011)

13 Vaaranen-Valkonen, N. ja Laitinen H-L. (2019). Seksuaalinen häirintä, houkuttelu ja seksuaaliväkivalta digitaalisessa mediassa. Väkivallaton lapsuus -toimenpidesuunnitelma lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisystä 2020–2025. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2019:27.

2 KIUSAAMISEN ESIINTYVYYS

Kiusaamisen esiintyvyydestä Suomen kouluissa on jo pitkään kerätty laajoja aineistoja useiden ja säännöllisesti toistuvien kyselytutkimusten yhteydessä. Suomalaisten oppilaiden kokemuksia kiusaamisesta seurataan monissa kansainvälisissä kyselyissä (WHO:n koulu-laistutkimus eli HBSC, TIMSS-kysely, Unescon kartoitukset). Vaikka kyselyt ja niiden tulokset eivät keskenään ole suoraan vertailukelpoisia, on kiusaamisen esiintyvyydessä todettavissa suuria eroja eri maiden välillä. Meillä kiusaamista esiintyy suhteellisen vähän maailman mittakaavassa. Suomessa, muissa Pohjoismaissa ja Länsi-Euroopassa kiusaaminen on suunnilleen yhtä yleinen ongelma. Seuraavassa kuvataan kiusaamisen **kehityssuuntia** kansallisten kyselytutkimuksien valossa.

Suomessa koulukiusaaminen on **vähentynyt**. Kouluterveyskyselyn mukaan sekä kiusattujen että kiusaamiseen osallistuvien oppilaiden osuudet ovat viime vuosina laskeneet koko maassa ja ovat tällä hetkellä alhaisemmat kuin kertaakaan 2000-luvulla. Kiusaaminen on vähentynyt etenkin perusopetuksen 8. ja 9. luokilla, joista tietoja on kerätty pisimpään.¹⁴ Huolimatta myönteisestä kehityksestä, kiusaamista esiintyy edelleen huolestuttavan paljon.

Vastaava tulos on saatu KiVa Koulu -ohjelmaan osallistuvien koulujen kiusaamiskokemuksia kartoittavassa oppilaskyselyssä, jonka tutkimusaineistossa sekä kiusaavien että kiusatuksi joutuvien oppilaiden määrät vähenevät vuodesta toiseen. Kiusaamista esiintyi kouluissa sitä vähemmän, mitä pidempään ohjelma oli ollut koulun käytössä.¹⁵ Kiusaamisen vähenemiseen on lisäksi voinut vaikuttaa esimerkiksi lisääntynyt tietoisuus sen haitallisuudesta.

Kiusaamisen ja kiusatuksi tulemisen yleisyys ja kiusaamisen muodot vaihtelevat **koulupolun eri vaiheissa**. Kiusatuksi joutuvien oppilaiden osuus vähenee iän myötä, mutta samanaikaisesti kiusaamiseen osallistuvien oppilaiden määrä vähitellen lisääntyy 11 - 12 vuoden iästä eteenpäin. Fyysinen kiusaaminen on yleisempää perusopetuksen ala- kuin yläluokilla. Yläkoulussa kiusattuja oppilaita on vähemmän kuin alaluokilla, mutta heidän kiusaamiseensa osallistuu lukumääräisesti useampi nuori.¹⁶

Kiusaamista voidaan tarkastella myös **sukupuoleen yhdistyvänä** kysymyksenä. Pojat osallistuvat tyttöjä useammin kiusaamiseen kaikilla koulutusasteilla. Vastaavasti pojat tulevat myös tyttöjä yleisemmin kiusatuiksi kaikissa ikäryhmissä. Kouluterveyskyselyn valossa kiusaaminen on vähentynyt etenkin pojilla ja erot poikien ja tyttöjen välillä ovat kaventuneet viimeisen kymmenen vuoden aikana.¹⁷

Pelkästään **verkossa tapahtuva** kiusaaminen on harvinaista¹⁸. Lähes kaikki lapset ja nuoret, joita kiusataan netissä, tulevat kiusatuiksi myös muilla tavoilla¹⁹. Verkkokiusaaminen ja

14 Kouluterveyskysely 2019. Tulospalvelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely/tulokset. Luettu 10.2.2020.

15 Herkama S., Saarento S., Salmivalli C. (2017). KiVa antibullying program: Lessons learned and future directions. The Wiley Handbook of Violence and Aggression.

16 Salmivalli, C. (2016). Kiusaamisen vähentäminen – mahdollotanko? Teoksessa A. Ahtola (toim.), Psykkinen hyvinvointi ja oppiminen. PS-Kustannus.

17 Kouluterveyskysely 2019. Tulospalvelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely/tulokset. Luettu 16.10.2019. ja Työrauhan ja turvallisen oppimisympäristön arviointi perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 6/2018. https://karvi.fi/app/uploads/2018/04/KARVI_0618.pdf

18 KiVa Koulu -kysely 2017. Turun yliopisto.

19 Salmivalli, C., Sainio, M., & Hodges, E.V.E. (2013). Electronic Victimization: Correlates, Antecedents, and Consequences among Elementary and Middle School Students. Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology.

perinteiset kiusaamisen muodot kietoutuvat toisiinsa, mikä on tärkeää huomioida tilanteeseen puututtaessa. Verkkokiusaamisen yleistymiseen vaikuttaa osaltaan se, että lapset ja nuoret ylläpitävät enenevässä määrin vuorovaikutussuhteitaan internetissä ja sosiaalisessa mediassa. Kiusaaminen siis siirtyy ympäristöihin, joissa lapset ja nuoret viettävät aikaansa. Verkossa tapahtuvaa kiusaamista kokee keskimäärin hyvin pieni osuus oppilaista, mutta tutkimusnäyttö verkkokiusaamisen yleisyydestä on jossain määrin ristiriitaista²⁰.

Yksi kiusaamisen huolestuttavista ilmiöistä on **ns. syrjivä kiusaaminen**. Koulukiusatuksi joutuminen on merkittävästi yleisempää johonkin erityisryhmään kuuluvan lapsen tai nuoren kohdalla. Maahanmuuttajataustaiset lapset tulevat useammin kiusatuiksi kuin muut lapset. Eri koulutusasteilla muita useammin kiusatuksi tulevat edellä mainittujen lasten lisäksi seksuaaliseen vähemmistöön kuuluvat, kodin ulkopuolelle sijoitetut, sekä lapset, joilla on oppimisvaikeuksia tai jotka tarvitsevat erityistä tukea.²¹

20 KiVa Koulu -kysely 2017 ja KiVa Koulu -kysely 2018. Turun yliopisto., Kouluterveyskysely 2017. Tulospalvelu. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely/tulokset Luettu 18.2.2020. ja EU Kids Online [http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsExecSummary/FinlandExecSum.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsExecSummary/FinlandExecSum.pdf) Luettu 20.2.2020.

21 Kouluterveyskysely 2017. Tulospalvelu. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely/tulokset. Luettu 16.10.2019.

3 LAINSÄÄDÄNTÖ SUOJAA JA VELVOITTA

3.1 Turvallisuuden varmistaminen on yhteistyötä

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsella on **oikeus** hänen hyvinvoinnilleen välttämättömään **suojaan ja huolenpitoon**. Lapsella on oikeus suojaan esimerkiksi väkivallalta, vahingoittamiselta, pahoinpitelyltä tai huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä.²² Päävastuu lapsen huolenpidosta on vanhemmilla, mutta sopimusvaltioiden on varmistettava tavoitteen toteutuminen lainsäädännössä ja hallinnossa. Kouluyhteisössä tulee huolehtia fyysisen turvallisuuden lisäksi lapsen ja nuoren psyykkisestä ja sosiaalisesta turvallisuudesta. Lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa sopimusvaltiot aktiivisin toimin varmistamaan siitä, ettei lapsi joudu kokemaan sopimuksen vastaista menettelyä toisen lapsen tai henkilöstön taholta.

Suomen perustuslain mukaan jokaisella on **oikeus elämään, turvallisuuteen, vapauteen ja koskemattomuuteen**. Perusoikeudet koskevat yhtäläisesti myös lapsia. Perustuslaki asettaa julkiselle vallalle velvollisuuden perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien turvaamiseen.²³

Oppilaalla on **oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön**²⁴. Turvallinen opiskeluympäristö koostuu psyykkisistä, sosiaalisista ja fyysisistä tekijöistä. Verkko on voimakkaasti kehittyvä opiskeluympäristö, jossa toimiminen asettaa uudenlaisia haasteita myös turvallisuudesta huolehtimiselle.

Opetuksen järjestäjällä on velvollisuus taata turvallinen opiskeluympäristö ja koulun arjessa rehtori toimii opetuksen järjestäjän edustajana. Oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön kattaa sen ajan, jolloin oppilas osallistuu opetussuunnitelman tai opetuksen tai koulutuksen järjestäjän hyväksymän muun suunnitelman mukaiseen **opetukseen tai toimintaan kouluissa tai sen ulkopuolella**. Tämä koskee myös perusopetuksen työelämään tutustumista ja ammatillisessa koulutuksessa tapahtuvaa työpaikalla oppimista mutta ei siis koske oppilaan vapaa-aikaa eikä koulumatkoja. Koululla tulee olla yhtenäiset toimintatavat eri opiskeluympäristöissä tapahtuvaa opetusta ja myös esimerkiksi välitunteja varten. Eri oppiaineiden opetuksen tueksi on laadittu turvallisuusohjeita (käsityö, kotitalous ja luonnontieteet)²⁵.

Turvallisen ympäristön näkökulmat tulee huomioida **asuntolaympäristössä** samoin kuin opiskeluympäristössä. Asuntolassa asuminen on yleistä ammatillisen koulutuksen opiskelijoilla, mutta perusopetuksen oppilaille tai lukiolaisille harvinaista²⁶. Asuntoloiden yhteisöllisyyttä ja osallisuutta vahvistavat yhdessä laaditut järjestyssäännöt. Asuntolaohjaaja toimii opiskelijoiden tukena ja toiminnallaan luo yhteisöllisyyttä asuntolassa yhdessä opiskelijoiden kanssa.

22 YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 1989

23 Suomen perustuslaki (731/1999) 6, 7 ja 22 §

24 Perusopetuslaki 29 § (1267/2013), lukiolaki (714/2018) 40 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 80 §

25 Käsityön työturvallisuusopas – Perusopetuksen teknisen työn ja tekstiilityön opetukseen. <https://verkkoakauppa.oph.fi/sivu/oppaat-ja-kasikirjat/>, Kotitalouden opetustilat ja työturvallisuus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/kotitalouden-opetustilat-ja-tyoturvaluus> ja Luonnontieteiden opetustilat, työturvallisuus ja välineet. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/luonnontieteiden-opetustilat-tyoturvaluus-ja-valineet>

26 Koski-tietovaranto. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/palvelut/koski-tietovaranto> ja Valtionosuustiedonkeruu. Opetushallitus. <https://vos.oph.fi/rap/>

3.2 Kiusaamisen vastainen suunnitelma

Koulukohtaiseen opiskeluhoitosuunnitelmaan on kirjattava suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä (jatkossa **kiusaamisen vastainen suunnitelma**)²⁷. Opetushallitus on antanut opetussuunnitelman perusteissa sekä ammatillista koulutusta koskevassa erillismääräyksessä ohjeet opiskeluhoitosuunnitelman laatimisesta (katso luku 5.3). Kiusaamisen vastaisessa suunnitelmassa otetaan huomioon sekä **oppilaiden keskinäiset että oppilaiden ja aikuisten väliset vuorovaikutussuhteet** koulussa. Opetussuunnitelman perusteiden mukaan **suunnitelmassa kuvataan**²⁸:

- kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän ehkäiseminen ja siihen puuttuminen
- edellä mainittujen asioiden käsittely yhteisö-, ryhmä- ja yksilötasolla
- yksilöllinen tuki, tarvittava hoito, muut toimenpiteet ja jälkiseuranta sekä teon tekijän että sen kohteena olevan osalta
- yhteistyö huoltajien kanssa
- yhteistyö tarvittavien viranomaisten kanssa
- suunnitelmaan perehdyttäminen ja siitä tiedottaminen henkilöstölle, oppilaille, huoltajille ja yhteistyötahoille
- suunnitelman päivittäminen, seuranta ja arviointi.

Opetuksen järjestäjälle on suunnitelman laatimisen lisäksi säädetty velvoite **toimeenpanna** suunnitelma ja **valvoa** sen noudattamista ja toteutumista²⁹. Säännös liittyy kiinteästi opetuksen järjestäjän velvollisuuden huolehtia turvallisesta opiskeluympäristöstä. Parhaimmillaan koulun turvallisuustyö on pitkäjänteistä ja suunnitelmallista toimintaa, jonka onnistumista arvioidaan ja seurataan opetuksen järjestäjän toimesta. TEA-tiedonkeruun mukaan lähes kaikissa perusopetuksen koulujen, lukioden ja ammatillista perustutkintokoulutusta järjestävien oppilaitosten toimipisteiden opiskeluhoitosuunnitelmissa on kuvattu suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä³⁰.

Kiusaaminen, väkivalta ja häirintä ovat ilmiöinä erilaisia ja toimintatavat niiden ehkäisyssä ja niihin puuttumisessa eivät ole täysin yhteneviä. Suunnitelmassa kuvattuja toimintatapoja on tärkeää lähestyä kunkin ilmiön **ominaispiirteistä** käsin. Opetushallitus on aiemmin julkaissut oppaan koulujen seksuaalisen häirinnän vastaiselle työlle³¹. Kiusaamisen vastaisen suunnitelman valmistelu ei ole itsetarkoitus. Sen tavoitteena on ohjata käytännön toimintaa koulun arjessa ja tulla osaksi jokapäiväistä turvallisuuskulttuuria. Suunnitelman valmistelu herättää yhteisössä myös tietoisuuden kiusaamisesta ilmiönä ja sen esiintyvyydestä. Hyvä toimintamalli pohjautuu tietoon kouluyhteisön hyvinvoinnin tilasta ja mahdollistaa siinä tapahtuvien muutosten seurannan. Erilaisia tietolähteitä on kuvattu oppaan liitteessä 1.

Kiusaamisen vastaisen suunnitelman valmistelu on **monialainen** työprosessi. Kun suunnitelmaan sisältyvät toimintatavat päätetään yhdessä, perehdyttää ja sitouttaa se samalla yhteisön jäsenet suunnitelman mukaiseen toimintaan. Yhteinen valmistelu on tärkeää myös siksi,

27 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 13 §

28 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, Lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2019 ja Opetushallituksen määräys OPH-285-2018 koskien opiskeluhoillon keskeisiä periaatteita ja tavoitteita sekä opiskeluhoitosuunnitelman laatimista ammatillisessa koulutuksessa.

29 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 13 §

30 TEAviisari. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. www.teaviisari.fi, www.teaviisari.fi/perusopetus ja www.teaviisari.fi/lukio-ja-ammattillinen-koulutus

31 Opas seksuaalisen häirinnän ennaltaehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa. Oppaat ja käsikirjat 2018:4a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/opas-seksuaalisen-hairinnan-ennaltaehkaisemiseksi-ja-siihen>

että suunnitelma viedään käytäntöön osana kaikkien koulun aikuisten työtä. On tärkeää, että oppilaiden osallisuudesta on säädetty velvoite opetuksen järjestäjälle³². Se tuo opiskelijoiden näkökulmaa kiusaamisen ehkäisyyn ja siihen puuttumiseen. Yhteistyö huoltajien kanssa jo valmisteluvaiheessa sitouttaa huoltajat kiusaamisen ehkäisyyn ja rakentaa toimivia käytäntöjä kodin ja koulun yhteistyöhön myös ongelmatilanteissa. Opiskeluhuollon palvelujen asiantuntijoilla on paljon erityisosaamista niin suunnitelman sisältöä, toimeenpanoa kuin oppilaiden yksilöllistä tukea kuvattaessa. Yhteisöllisiä toimintatapoja kannattaa rakentaa yhdessä paikallisten lasten ja nuorten hyvinvointia edistävien sidosryhmien kuten sosiaali- ja terveystoimen, nuorisotyön, poliisin tai seurakunnan ja eri järjestöjen kanssa. Valmisteluun osallistuminen tekee eri toimijoista luontevia yhteistyökumppaneita myös suunnitelman toteutuksessa tulevaisuudessa.

Kiusaamisen vastainen toimintamalli edellyttää siihen **perehdyttämistä** ja säännöllistä **tiedottamista** henkilöstölle, oppilaille ja huoltajille. Aihetta voidaan käsitellä oppilaiden kanssa luokanopettajan, luokanvalvojan, ryhmänohjaajan tai vastuupettajan tunneilla, osana oppiaineiden opetusta tai erilaisten tapahtumien tai teemapäivien yhteydessä. Viestinnän kanavia oppilaille ja huoltajille ovat esimerkiksi sähköiset järjestelmät, lukuvuosiedotteet tai vanhempainillat. Koulun toimintatavoista tiedottaminen yhteistyökumppaneille ja toimintatapojen harjoittelu yhdessä esimerkiksi poliisin ja lastensuojelun kanssa rakentavat luottamusta ja vahvistavat myös oppilaiden kokemusta oppimisympäristön turvallisuudesta.

Opetuksen järjestäjän on **seurattava ja arvioitava** kiusaamisen vastaisen suunnitelman toteutumista koulun opiskeluhoitosuunnitelman yhtenä osana³³. Suunnitelma on elävä asiakirja ja käytännön työväline, joka kehittyy ajan myötä. Sen päivittäminen ja läpikäyminen henkilöstön kanssa esimerkiksi lukuvuoden käynnistyessä on hyväksi todettu käytäntö. Samalla tarjoutuu mahdollisuus perehdyttää uusi henkilöstö koulun toimintatapoihin. Tässä yhteydessä sovitaan myös suunnitelman toteuttamisen edellyttämästä työn- ja vastuunjaosta sekä henkilöstön osaamisen turvaamisesta esimerkiksi täydennyskoulutuksen tai työnohjauksen kautta.

3.3 Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat

Tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta huolehtiminen on vaikuttavaa hyvinvointityötä koulu yhteisössä. Tasa-arvolaki velvoittaa opetuksen ja koulutuksen järjestäjiä **ennaltaehkäisemään sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää** tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti³⁴. Yhdenvertaisuuslaissa **kielletään syrjintä** alkuperän, seksuaalisen suuntautumisen, kielen, uskonnon, vammaisuuden tai terveydentilan perusteella³⁵.

Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki velvoittavat opetuksen järjestäjiä laatimaan **suunnitelmat yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseksi** kouluissa³⁶. Opetussuunnitelman perusteissa on annettu määräykset suunnitelmien laatimisesta³⁷. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma voi olla erillinen asiakirja tai se voi sisältyä osana muuhun suunnitelmaan kuten paikalliseen opetussuunnitelmaan. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitel-

32 Perusopetuslaki 47 a § (1267/2013), lukiolaki (714/2018) 33 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 106 §

33 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 13 §

34 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 6 c § (1329/2014)

35 Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) 8 §

36 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 5 a § (1329/2014) ja yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) 6 §

37 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2014 täydentäminen: Koulukohtainen tasa-arvosuunnitelma. Opetushallituksen määräys 63/011/2015.

man osa, joka koskee kiusaamisen ennaltaehkäisyä ja poistamista on tarkoituksenmukaista kuvata osana kiusaamisen vastaista suunnitelmaa. Jos suunnitelmat laaditaan erillisinä, tulee varmistaa niiden yhteensopivuus. Opetushallitus on julkaissut oppaat koulujen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyön tueksi³⁸.

Seksuaalisen ja sukupuoleen perustuvan kiusaamisen ja häirinnän ehkäisemisessä on tärkeää ottaa huomioon myös muut tekijät, jotka voivat vaikuttaa oppilaiden kiusaamis- ja häirintäkokemuksiin ja koulun aikuisten taitoihin puuttua ongelmiin. Näitä tekijöitä ovat esimerkiksi alkuperään, kieleen, seksuaaliseen suuntautumiseen, terveydentilaan tai uskontoon liittyvät erot. Vähemmistöihin kuuluvilla opiskelijoilla kiusaamisen ja seksuaalisen häirinnän kokemukset voivat kietoutua yhteen muiden häirintä- ja syrjintäkokemusten (kuten rasistisen tai homofobisen kiusaamisen) kanssa. Moniperusteinen häirintä on syytä huomioida niin pohdittaessa keinovalikoimaa kiusaamisen ja häirinnän ehkäisyyn kuin tarvetta henkilöstön täydennyskoulutukseen.

Opetuksen järjestäjän on **arvioitava** yhdenvertaisuuden toteutumista toiminnassaan ja ryhtyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin sen toteutumisen edistämiseksi³⁹. Koulun tulee myös varata oppilaille ja heidän huoltajilleen mahdollisuus tulla kuulluiksi edellä mainituista toimenpiteistä. Tasa-arvosuunnitelma laaditaan **yhteistyössä** henkilöstön ja oppilaiden kanssa ja sen tulee sisältää selvitys koulun tasa-arvotilanteesta, tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi ja arvio aikaisempaan suunnitelmaan sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista. Suunnitelmassa tulee kiinnittää erityistä huomiota myös kiusaamisen ja seksuaalisen häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen. Suunnitelma voidaan laatia enintään kolmeksi vuodeksi kerrallaan.⁴⁰

3.4 Järjestyssäännöt

Opetuksen järjestäjän tulee hyväksyä **järjestyssäännöt**⁴¹. Järjestyssäännöillä edistetään koulun sisäistä järjestystä, opiskelun esteetöntä sujumista sekä kouluyhteisön turvallisuutta ja viihtyisyyttä. Järjestyssäännöissä voidaan todeta hyvien tapojen mukaisesta käyttäytymisestä, kuten toisten huomioon ottamisesta, työ- ja opiskelurauhan edistamisestä ja kunnioittamisesta, tervehtimisestä, ohjeiden noudattamisesta sekä mobiililaitteiden käytöstä. Järjestyssäännöt ohjaavat kaikkea koulutusta koskevan lainsäädännön nojalla järjestettyä koulujen työsuunnitelman mukaista opetusta ja siihen liittyvää toimintaa.

Järjestyssäännöt ovat **koulukohtaisia** ja niissä otetaan huomioon paikalliset olosuhteet. Koulut ovat erilaisia ja järjestyssäännöt voivat poiketa toisistaan. Myös oppilaiden **ikätaaso** ohjaa järjestyssääntöjen sisältöjä. Perusopetuksen alaluokilla tarvitaan erilaisia sääntöjä kuin toisella asteella. Järjestyssääntöjen pohjalta opettaja voi yhdessä oppilaiden kanssa laatia luokka- tai ryhmäkohtaisia käytänteitä. Luokka- tai ryhmäkohtaisten toimintatapojen

38 Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Oppaat ja käsikirjat 2015:5. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/tasa-arvotyö-taitolaji> ja Mukana! Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyö toisella asteella. Oppaat ja käsikirjat 2019:4a. Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/mukana_tasa-arvo_ja_yhdenvertaisuustyö_toisella_asteella.pdf

39 Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) 6 §

40 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (1329/2014) 5 a §

41 Perusopetuslaki 29 § (1267/2013), lukiolaki (714/2018) 40 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 80 §

tulee olla linjassa koko koulun sääntöjen kanssa. Opetushallitus on laatinut erillisen ohjeen järjestyssääntöjen laatimisesta koulujen työn tueksi⁴².

Kaikille oppilaille tulee järjestää mahdollisuus osallistua järjestyssääntöjen valmisteluun, mikä myös sitouttaa oppilaita sääntöihin ja tekee ne tunnetuiksi oppilaille⁴³. Laatimisprosessin tulisi olla oppilaita osallistavaa, jotta ne koetaan yhdessä valmistelluiksi eikä koulun aikuisten sanelemiksi. Järjestyssääntöjen laatiminen voi olla osa opetussuunnitelman mukaista opetusta. Niiden valmisteluun on tärkeä ottaa mukaan myös opettajat, muu henkilökunta ja oppilaiden huoltajat.

3.5 Kurinpito- ja puuttumiskeinot⁴⁴

Opetusta häiritsevään, muuten koulun järjestystä rikkovaan tai vilpillisesti menetelleeseen oppilaaseen voidaan kohdistaa koululainsäädännössä säädettyjä puuttumis- ja kurinpitokeinoja. Puuttumis- ja kurinpitokeinojen käytön perusteena voi olla myös koulun järjestyssääntöjen vastainen toiminta tai käyttäytyminen (katso luku 3.4). Kurinpito- ja puuttumiskeinoista säädetään laissa eikä muiden keinojen käyttäminen ole sallittua. Käytettävissä olevat keinot ovat erilaiset perusopetuksessa ja toisella asteella. Tässä osuudessa puuttumis- ja kurinpitokeinoja tarkastellaan keskeisten kiusaamistilanteisiin soveltuvien perusopetuksen toimintatapojen näkökulmasta.

Kasvatuskeskustelu on ensisijainen tapa puuttua oppilaan epäasialliseen käyttäytymiseen perusopetuksessa. Oppilas, joka häiritsee opetusta tai muutoin rikkoo koulun järjestystä, menettelee vilpillisesti tai kohtelee muita oppilaita tai koulun henkilökuntaa epäkunnioitavasti tai heidän ihmisarvoaan loukkaavasti, voidaan ensisijaisena toimenpiteenä määrätä osallistumaan yhteensä enintään kaksi tuntia kestävään kasvatuskeskusteluun. Kasvatuskeskustelu voidaan järjestää kerralla tai useammassa osassa koulupäivän aikana tai sen ulkopuolella.

Kasvatuskeskustelussa yksilöidään toimenpiteeseen johtanut teko tai laiminlyönti yhdessä oppilaan kanssa ja tarvittaessa selvitetään laajemmin käyttäytymisen syyt ja seuraukset sekä koulun keinot käyttäytymisen ja oppilaan hyvinvoinnin parantamiseksi. Kasvatuskeskusteluun määrää koulun opettaja tai rehtori. Kasvatuskeskustelu tulee kirjata ja siitä tulee ilmoittaa oppilaan huoltajille. Huoltajalle tulee varata mahdollisuus osallistua kasvatuskeskusteluun tai osaan siitä, jos se tilanne huomioon ottaen katsotaan tarpeelliseksi.

Perusopetuksessa oppilaan opettaja voi määrätä **jälki-istuntoon** enintään kahdeksi tunniksi oppilaan, joka häiritsee opetusta tai muuten rikkoo koulun järjestystä taikka menettelee vilpillisesti. Ennen oppilaan määräämistä jälki-istuntoon, on yksilöitävä toimenpiteeseen johdettava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys.

Jälki-istunnossa voidaan teettää kirjallisia tai suullisia tehtäviä, harjoituksia ja tehtäviä, joiden tulee olla kasvatusta, opetusta ja kehitystä tukevia, oikeassa suhteessa oppilaan

42 Järjestyssääntöjen laatiminen. Määräykset ja ohjeet 2016:2. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/jarjestyssaantojen-laatiminen>

43 Perusopetuslaki 47 a § (1267/2013), lukiolaki (714/2018) 33 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 106 §

44 Perusopetuslaki 35-36 i § (477/2003 ja 1267/2013), Lukiolaki (714/2018) 41-48 §, laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 84-93 § ja Kurinpitokeinot ja turvaamistoimenpiteet perusopetuksessa. Opetushallituksen verkkosivut. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/kurinpitokeinot-ja-turvaamistoimenpiteet-perusopetuksessa>

tekoon tai laiminlyöntiin sekä ikä ja kehitystaso huomioon ottaen oppilaalle sopivia. Oppilas voidaan myös velvoittaa istumaan hiljaa jälki-istunnon ajan. Jälki-istunto voi koostua myös eri toimien yhdistelmästä. Jälki-istuntoa ei voida suorittaa työraugaistuksena.

Oppilas voidaan määrätä osallistumaan sellaisiin tehtäviin, jotka tukevat hänen jälki-istuntonsa aiheuttaneen toiminnan toistumisen tai jatkumisen estämiseksi tarkoitettuja kasvatuksellisia tavoitteita. Tällainen toiminta voi olla esimerkiksi avustamista yhteisen toiminnan järjestämisessä. Jälki-istuntoa ei voida järjestää siten, että oppilas joutuisi sen seurauksena jäämään pois opetussuunnitelman tai muun koulun toimintaa koskevan suunnitelman mukaisesta opetuksesta.

Oppilaan opettaja voi määrätä opetusta häiritsevän oppilaan **poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi** luokahuoneesta tai muusta tilasta, jossa opetusta annetaan. Rehtori tai opettaja voi määrätä opetusta häiritsevän oppilaan poistumaan koulun järjestämästä tilaisuudesta. Mahdollisuus määrätä opiskelija poistumaan luokasta tai muusta tilasta koskee myös lukiokoulutusta ja ammatillista koulutusta. Ammatillisen koulutuksen lainsäädännössä mainitaan erikseen väkivaltainen tai uhkaava käyttäytyminen ja toisen hengen tai terveyden vaarantaminen poistamisen perusteena. Perusopetuksen oppilaan määräämisestä poistumaan on ilmoitettava oppilaan huoltajalle. Oppilaan määrääminen poistumaan tulee kirjata. Oppilasta ei saa jättää ilman valvontaa poistumaan määräämisen jälkeen. Rehtori tai opettaja päättää, miten valvonta järjestetään.

Rehtori voi **evätä oppilaan osallistumisen opetukseen** perusopetuksessa enintään jäljellä olevan työpäivän ajaksi ja lukio- ja ammatillisessa koulutuksessa enintään kolmen työpäivän ajaksi. Epääminen on mahdollista, jos esimerkiksi on olemassa vaara, että toisen oppilaan taikka koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus kärsii oppilaan väkivaltaisen tai uhkaavan käytöksen vuoksi. Opetuksen epäämisestä on ilmoitettava alaikäisen oppilaan huoltajalle ja perusopetuksessa tarvittaessa koulun sijaintikunnan sosiaalihuollon toimeenpanoon kuuluvia tehtäviä hoitavalle viranomaiselle. Opetuksen epääminen tulee kirjata eikä oppilasta ei saa jättää ilman valvontaa epäämisen jälkeen. Oppilaan valvonnasta voi huolehtia koulu tai asiasta voidaan ilmoittaa oppilaan huoltajalle, joka ottaa vastuun lapsestaan.

Oppilaalle, joka häiritsee opetusta tai muuten rikkoo koulun järjestystä taikka menettelee vilpillisesti, voidaan antaa perusopetuksessa sekä lukio- ja ammatillisessa koulutuksessa kurinpitöraugaistuksena **kirjallinen varoitus**. Kirjallisen varoituksen antamisesta päättää opetuksen järjestäjän monijäseninen toimielin tai opetuksen järjestäjän niin päättäessä koulun rehtori. Ennen kirjallisen varoituksen antamista oppilaalle on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys. Ennen kirjallisen varoituksen antamista on alaikäisen oppilaan huoltajalle varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Kirjallisesta varoituksesta tulee antaa päätös.

Jos rikkomus on vakava tai jos oppilas jatkaa epäasiallista käyttäytymistä jälki-istunnon tai kirjallisen varoituksen saatuaan, voidaan perusopetuksen oppilas erottaa kurinpitöraugaistuksena enintään kolmeksi kuukaudeksi. Lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelija voidaan erottaa enintään vuodeksi. **Määräaikaisesta erottamisesta** päättää opetuksen järjestäjän monijäseninen toimielin. Ammatillisessa koulutuksessa erottamisesta päättävä koulutuksen järjestäjän asettama monijäseninen toimielin koostuu koulutuksen järjestäjän, opiskeluhoollon, opettajien, työelämän ja opiskelijoiden edustajista⁴⁵. Lukio- ja ammatilli-

45 Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 93 §

sessä koulutuksessa rehtorille voidaan antaa toimivalta päättää enintään kolme kuukautta kestävästä erottamisesta. Perusopetuksessa sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen tulee olla edustettuna käsiteltäessä oppivelvollisen oppilaan koulusta erottamista koskevaa asiaa opetustoimesta vastaavassa toimielimessä, jollei sosiaalihuollosta vastaava toimielin arvioi läsnäolon olevan ilmeisen tarpeetonta. Lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelija voidaan **erottaa asuntolasta** määräajaksi tai opintojen jäljellä olevaksi ajaksi.

Ennen oppilaan määräaikaista erottamista on yksilöitävä toimenpiteeseen johtava teko tai laiminlyönti, kuultava oppilasta ja hankittava muu tarpeellinen selvitys. Alaikäisen oppilaan huoltajalle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Määräaikaisesta erottamisesta tulee antaa päätös muutoksenhakuohjeineen. Perusopetuksessa opetuksen järjestäjän tulee järjestää opetus, joka estää oppilaan jäämisen jälkeen vuosiluokkansa ja opetusryhmänsä edistymisestä. Erotetulle oppilaalle laaditaan opetussuunnitelmaan perustuva henkilökohtainen suunnitelma, jonka mukaisesti opetus toteutetaan ja oppimista seurataan.

Määräaikaista erottamista koskevaa päätöstä ei voida pääsääntöisesti panna täytäntöön ennen kuin se on saanut lainvoiman eikä siihen voi enää hakea muutosta. Jos oppilas on käyttäytynyt niin väkivaltaisesti tai uhkaavasti, että toisen oppilaan tai koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus on vaarantunut, ja on olemassa ilmeinen vaara, että käyttäytyminen toistuu, määräaikainen erottaminen voidaan panna täytäntöön sen estämättä, ettei päätös ole lainvoimainen. Päätöksen täytäntöönpanosta lainvoimaa vailla olevana ja täytäntöönpanon alkamisen ajankohdasta päätetään samalla kun määräaikaisesta erottamisesta.

Perusopetuksessa opetuksen järjestäjän on huolehdittava siitä, että oppilaalle, joka on poistettu oppitunnilta tai koulun tilaisuudesta, jolta opetus on evätty jäljellä olevan työpäivän ajaksi, jolle on määrätty kirjallinen varoitus tai joka on erotettu määräaikaisesti, järjestetään tarvittava oppilashuolto. Yksilökohtaisen opiskeluhuollon toimintatapoja kuten monialaisen asiantuntijaryhmän työskentelyä kuvataan luvussa 5.3.

Kun tutkintoon johtavaan ammatilliseen koulutukseen tai ammatissa toimimiseen sisältyy alaikäisen turvallisuutta, potilas- tai asiakasturvallisuutta taikka liikenteen turvallisuutta koskevia vaatimuksia, koulutuksen järjestäjä voi peruuttaa oikeuden suorittaa kyseinen tutkinto tai oikeuden suorittaa tutkinnon kyseisellä osaamisalalla sekä oikeuden osallistua tutkintokoulutukseen. Näin voidaan menetellä esimerkiksi, jos opiskelija vaarantaa toistuvasti ja vakavasti toisen henkilön terveyden tai turvallisuuden ja osoittautuu ilmeisen soveltumattomaksi toimimaan koulutukseen liittyvissä käytännön tehtävissä oppilaitoksessa, työpaikalla tai muussa opiskeluympäristössä. Myös tuomio eräistä ammatillisesta koulutuksesta annettussa laissa mainituista rikoksista voi johtaa opiskeluoikeuden peruuttamiseen, kun koulutukseen liittyvät käytännön tehtävät oppilaitoksessa, työpaikalla tai muussa oppimisympäristössä edellyttävät alaikäisten parissa työskentelyä⁴⁶. Kysymykseen tulevat ns. Sora-tutkinnot ja osaamisalat, joissa opiskeluoikeus voidaan peruuttaa ja jotka luetellaan ammatillisesta koulutuksesta annetussa valtioneuvoston asetuksessa⁴⁷. Ammatillisessa koulutuksessa opiskeluoikeuden peruuttamisesta ja palauttamisesta päättää monijäseninen toimielin⁴⁸.

46 Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 81 §

47 Valtioneuvoston asetus ammatillisesta koulutuksesta (673/2017) 20 §

48 Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 93 §

3.6 Rikoksen tunnusmerkistön täyttävä kiusaaminen⁴⁹

Kiusaamista ei ole Suomessa kriminalisoitu omana tekonaan, mutta kiusaaminen voi täyttää vakavimmillaan myös rikoksen tunnusmerkistön. Jos koulun tietoon tulee alaikäiseen oppilaaseen kohdistuva kiusaaminen, joka saattaisi täyttää rikoksen tunnusmerkistön, koulun kannattaa ensin olla yhteydessä oppilaan huoltajaan ja tarvittaessa tämän jälkeen poliisiin. Koulu voi myös kysyä neuvoa poliisilta, olisiko tilanteessa syytä tehdä rikosilmoitus. Vakavissa väkivaltaa sisältävissä tilanteissa tulee ottaa välittömästi yhteyttä poliisiin.

Kiusaamisessa voi olla kyse esimerkiksi seuraavista rikoksista:

Yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä voi olla esimerkiksi tiedon, vihjauksen tai kuvan levittäminen siten, että teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa tai kärsimystä loukatulle taikka häneen kohdistuvaa halveksuntaa.

Kunnianloukkauksesta on kyse silloin, kun joku esittää toisesta valheellisen tiedon tai vihjauksen aiheuttaen vahinkoa tai kärsimystä loukatulle tai häneen kohdistuvaa halveksuntaa. Perättömien tietojen levittäminen tai toista häpäisevien asioiden kertominen voi siis olla rangaistavaa.

Vihapuhe on yleiskielessä ja julkisessa keskustelussa käytetty termi. Vihapuheesta tulee erottaa rangaistava vihapuhe. **Rangaistava vihapuhe** on viestintää, joka täyttää rikoksen tunnusmerkit. Yleisiä rikosnimikkeitä rangaistavalle vihapuheelle ovat kiihottaminen kansanryhmää vastaan, kunnianloukkaus, yksityiselämää loukkaava tiedon levittäminen tai uskonrauhan rikkominen.

Laittomasta uhkauksesta on kyse, kun henkilö, joka aseella tai muutoin uhkaa toista rikoksella olosuhteiden ollessa sellaiset, että uhatulla on perusteltu syy pelätä oman tai toisen henkilön turvallisuuden tai omaisuuden olevan vakavassa vaarassa. Laiton uhkaus voi tapahtua myös sähköpostilla, puhelimitse tai lähestymällä henkilöä sosiaalisessa mediassa erittäin vihamielisessä tarkoituksessa.

Pahoinpitelystä on kyse, kun henkilö tekee toiselle ruumiillista väkivaltaa taikka tällaista väkivaltaa tekemättä vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedottomaan tai muuhun vastaavaan tilaan. Lievässä pahoinpitelyssä aiheutetaan toiselle fyysistä kipua, josta ei jää pysyvää jälkeä.

Seksuaalirikoksena rangaistavaksi säädettyjä tekoja ovat muun muassa raiskaus, pakottaminen seksuaaliseen tekoon, seksuaalinen hyväksikäyttö, seksuaalinen ahdistelu, lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö, seksuaalipalvelujen ostaminen nuorelta ja lapsen houkuttelemisen seksuaalisiin tarkoituksiin.

Vainoaminen on tilanne, jossa joku toistuvasti uhkaa, seuraa, tarkkailee, ottaa yhteyttä tai muuten näihin rinnastettavalla tavalla vainoaa toista siten, että se on omiaan aiheuttamaan vainotussa pelkoa tai ahdistusta. Kiusaaja voi lähteä esimerkiksi seuraamaan kiusattua koulumatkalla tai koulupäivän jälkeen. Erityisesti pitkään jatkuneet kiusaamistilanteet saattavat täyttää vainoamisen tunnusmerkit.

⁴⁹ Rikoslaki (39/1889)

Lisäksi kiusaamistilanteeseen voi liittyä rikosnimikkeitä kuten **omaisuuteen kohdistuva vahingonteko, näpistys, varkaus ja kiristys**.

Verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen liittyviä rikosnimikkeitä voivat olla esimerkiksi laitton uhkaus, viestintärauhan rikkominen, identiteettivarkaus, tekijänoikeusrikos, tietoliikenteen häirintä, tietomurto, viestintäsalaisuuden loukkaus, petos ja datavahingonteko.

Rikosoikeudellisen rangaistusvastuun edellytyksenä on se, että tekijä on täyttänyt 15 vuotta ja on syyntakeinen. Poliisi voi käynnistää esitutkinnan myös alle 15 -vuotiaan rikosepäilystä.

Myös alaikäinen on **vahingonkorvausvelvollinen** eikä vahingonkorvausvelvollisuudessa ole alaikärajaa. Huoltaja ei ole vahingonkorvausvelvollinen alaikäisen vahingosta, ellei hän ole laiminlyönyt valvontavelvollisuuttaan. Jos vahingon on aiheuttanut kahdeksaatoista vuotta nuorempi, hän on velvollinen korvaamaan siitä määrän, joka hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa, teon laatuun, vahingon aiheuttajan ja vahingon kärsineen varallisuusoloihin sekä muihin olosuhteisiin katsoen harkitaan kohtuulliseksi⁵⁰. Yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain mukaisesti syrjinnän kohteeksi joutuneella on oikeus hyvitykseen siltä opetuksen järjestäjältä, joka on lain vastaisesti syrjinyt⁵¹. Vahingonkorvaus ja syrjinnän perusteella määrättävä hyvitys voivat tulla kysymykseen, vaikka niiden perusteena olevaan tekoon tai laiminlyöntiin ei liittyisi rikosta.

Alaikäisen puolesta puhevaltaa käyttää hänen edunvalvojansa, huoltajansa tai muu laillinen edustajansa⁵². Viisitoista vuotta täytäneellä ja hänen huoltajallaan tai muualla laillisella edustajallaan on kummallakin erikseen oikeus käyttää puhevaltaa asiassa, joka koskee alaikäisen henkilöä taikka henkilökohtaista etua tai oikeutta.

3.7 Ilmoitusvelvollisuudet ja oikeus tiedonsiirtoon

Ennaltaehkäisevä toiminta tai muut koulun omat keinot eivät aina ole toimenpiteinä riittäviä kiusaamisen lopettamiseksi tai oppilaiden turvallisuuden varmistamiseksi. Siksi on tärkeää, että koulun henkilöstö tuntee eri lainsäädäntöihin sisältyvät **velvollisuudet ilmoituksen tekemisestä** muulle viranomaiselle ja huoltajille sekä **oikeudet myös salassa pidettävien tietojen siirtoon**. Ilmoitusvelvollisuuksista, viranomaisten välisestä yhteistyöstä ja tietojen luovuttamisesta säädetään muun muassa perusopetuslaissa, lukiolaissa, ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa, oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa, lastensuojelulaissa, sosiaalihuoltolaissa sekä sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeudesta annetussa laissa. Säännökset varmistavat osaltaan sen, että kiusaamiseen voidaan puuttua moniammatillisesti eri toimijoiden yhteistyönä ja että oppilaan huoltajat saavat tiedon kiusaamisesta ja siihen puuttumisesta.

ILMOITUSVELVOLLISUUDET

Opetuksen järjestäjillä on erilaisia ilmoitusvelvollisuuksia niin suhteessa oppilaan huoltajiin kuin suhteessa toisiin viranomaisiin. Perusopetuksessa koulun opettajan ja rehtorin tulee **ilmoittaa tietoonsa tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta** häirinnästä, kiu-

50 Vahingonkorvauslaki (412/1974) 2 luvun 2 §

51 Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) 23 § ja laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 11 § (369/2009)

52 Hallintolaki (434/2003) 14 §

saamisesta tai väkivallasta niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle⁵³.

Perusopetuksessa ja lukiossa ennen kirjallisen varoituksen antamisesta ja määräaikaisesta erottamisesta päättämistä on alaikäisen oppilaan huoltajalle varattava **tilaisuus tulla kuulluksi**⁵⁴. Ammatillisessa koulutuksessa ennen alaikäisen opiskelijan erottamista oppilaitoksesta tai opiskelija-asuntolasta on kuultava myös hänen huoltajaansa⁵⁵. Muiden **kurinpitokeinojen käyttämisestä** on ilmoitettava oppilaan huoltajalle ja opetuksesta epäämisestä tarvittaessa koulun sijaintikunnan sosiaalihuollon viranomaiselle⁵⁶. Perusopetuksen oppilaan erottamista koskevan asian käsittelyssä tulee olla edustettuna sosiaalihuollosta vastaava toimielin, jollei se arvioi läsnäolon olevan tarpeetonta⁵⁷. Tämä edellyttää ilmoitusta erottamisasian käsittelystä sosiaalihuollosta vastaavalle viranomaiselle.

Kiusaaminen voi johtaa tilanteeseen, jossa on **arvioitava lastensuojellisten toimenpiteiden tarve**. Opetustoimen palveluksessa ja luottamustoimessa olevat ovat velvollisia salassapitosäännösten estämättä viipymättä ilmoittamaan kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää mahdollista lastensuojelun tarpeen selvittämistä⁵⁸. Ilmoitusvelvollisuus voidaan toteuttaa myös yhdessä lapsen tai hänen vanhempansa kanssa⁵⁹. Ilmoitusvelvollisuuden perusteena voivat olla myös sellaiset opettajan tehtävänsä hoitamisen yhteydessä saamat tiedot, jotka liittyvät tapahtumiin kouluajan ulkopuolella.

Opetustoimen palveluksessa ja luottamustoimessa olevat ovat velvoitettuja tekemään salassapitosäännösten estämättä **ilmoituksen poliisille**, kun heillä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä, että lapseen on kohdistettu sellainen rikoslain 20 luvussa seksuaalirikoksena rangaistavaksi säädetty teko sekä 21 luvussa henkeen ja terveyteen kohdistuvana rikoksena rangaistavaksi säädetty teko, josta säädetty enimmäisrangaistus on vähintään kaksi vuotta vankeutta. Säännöksessä tarkoitettu ja ilmoitusvelvollisuuden synnyttävä henkeen ja terveyteen kohdistuva rikos on muun muassa pahoinpitely.⁶⁰ Myös alle 15-vuotiaan nuoren rikoksen tunnusmerkit täyttävistä teoista tulee ilmoittaa poliisille.

Jos muun muassa opetustoimen palveluksessa oleva on tehtävässään saanut tietää henkilöstä, jonka **sosiaalihuollon tarve on ilmeinen**, hänen on ohjattava henkilö hakemaan sosiaalipalveluja tai henkilön antaessa suostumuksensa otettava yhteyttä kunnallisesta sosiaalihuollosta vastaavaan viranomaiseen, jotta tuen tarve arvioitaisiin. Jos suostumusta ei voida saada ja henkilö on ilmeisen kykenemätön vastaamaan omasta huolenpidostaan, terveydestään tai turvallisuudestaan, tai lapsen etu sitä välttämättä vaatii, ohjauksesta vastaavien henkilöiden on tehtävä ilmoitus sosiaalihuollon tarpeesta salassapitosäännösten estämättä viipymättä. Jos ilmoitusvelvollinen henkilö on ottanut yhteyttä sosiaalihuollosta vastaavaan viranomaiseen siten kuin edellä todetaan ja ilmoittanut yhteydenoton syyt, ei

53 Perusopetuslaki 29 § (1267/2013)

54 Perusopetuslaki 36 a § (477/2003) ja lukiolaki (714/2018) 42 §

55 Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 93 §

56 Perusopetuslaki 36 a § (477/2003), lukiolaki (714/2018) 42 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 93 §

57 Lastensuojelulaki (417/2007) 24 §

58 Lastensuojelulaki 25 § (88/2010)

59 Lastensuojelulaki 25 a § (1302/2014)

60 Lastensuojelulaki 25 § (88/2010)

samojen tietojen perusteella tarvitse tehdä lastensuojeluilmoitusta⁶¹. Oppilaiden huoltajille ja viranomaisille tehtäviä ilmoituksia käsitellään osittain myös jäljempänä luvuissa 6.6 ja 6.7.

SALASSA PIDETTÄVIEN TIETOJEN LUOVUTTAMINEN

Joskus salassa pidettävän tiedon luovuttaminen on välttämätöntä, jotta koulu pystyy huolehtimaan opiskeluympäristön turvallisuudesta tai jotta oppilaalle voidaan järjestää hänen tarvitsemansa yksilökohtainen opiskeluhoito. Perusopetuksessa oppilaan yksilökohtaiseen opiskeluhoitotyöhön osallistuvilla on salassapidon estämättä oikeus saada toisiltaan ja luovuttaa toisilleen sekä oppilaan opettajalle, rehtorille ja opetuksesta vastaavalle viranomaiselle **oppilaan opetuksen asianmukaisen järjestämisen edellyttämät välttämättömät tiedot**⁶².

Perusopetuksessa, lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelijan yksilökohtaisen opiskeluhoillon järjestämiseen ja toteuttamiseen osallistuvilla on salassapitovelvollisuuden estämättä oikeus saada toisiltaan ja luovuttaa toisilleen sekä opiskeluhoilosta vastaavalle viranomaiselle sellaiset **tiedot, jotka ovat välttämättömiä yksilökohtaisen opiskeluhoillon järjestämiseksi ja toteuttamiseksi**⁶³. Oikeus tiedonsaantiin mahdollistaa rajatusti myös opiskeluhoillon tehtäviä hoitavien keskinäisen oppilaan nimellä tapahtuvan ennakkollisen konsultoinnin⁶⁴.

Lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa rehtorille voidaan salassapitosäännösten estämättä antaa oppilaan terveydentilaa ja toimintakykyä koskevat ja tehtävien hoidon kannalta **välttämättömät tiedot opiskelun turvallisuuden varmistamiseksi**. Lisäksi opiskelijaterveydenhuollosta vastaaville henkilöille voidaan vastaavasti antaa tietoja opiskelijan terveyden ja turvallisuuden varmistamiseksi ja ohjaamiseksi tarvittaviin tukitoimiin.⁶⁵

Jos alle 18-vuotias perusopetuksen **oppilas siirtyy toisen opetuksen tai koulutuksen järjestäjän** perusopetuslain, lukiolain tai ammatillisesta koulutuksesta annetun lain mukaisesti järjestämään opetukseen, toimintaan tai koulutukseen, aikaisemman opetuksen järjestäjän on salassapitosäännösten estämättä viipymättä toimitettava oppilaan opetuksen tai koulutuksen järjestämisen kannalta välttämättömät tiedot uudelle opetuksen tai koulutuksen järjestäjälle. Vastaavat tiedot voidaan antaa myös uuden opetuksen tai koulutuksen järjestäjän pyynnöstä.⁶⁶ Tietojen luovuttaminen opiskeluhoillon rekistereistä uudelle opetuksen tai koulutuksen järjestäjälle edellyttää oppilaan tai tämän huoltajan suostumuksen⁶⁷.

Arvion salassa pidettävän tiedon antamisesta tekee se, jonka hallussa tieto on. Perusopetuksen järjestämisen kannalta välttämättömänä tietona voidaan pitää esimerkiksi sellaista tietoa oppilaan terveydentilasta, jolla voi olla vaikutusta oppilaan omaan tai toisten turvallisuuteen. Se, onko tieto oppilaaseen kohdistuneesta kiusaamisesta tai tieto siitä, että oppilas kiusaa muita opetuksen järjestämisen näkökulmasta välttämätön, edellyttää **tapauskoh-**

61 Sosiaalihuoltolaki (1301/2014) 35 §

62 Perusopetuslaki 40 § (642/2010)

63 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 23 §

64 Uusi soveltamisohje oppilas- ja opiskelijahuoltolainsäännön toteuttamisen tueksi. Kuntainfo 13 a/2015. Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://stm.fi/documents/1271139/1427058/Kuntainfo13a+Uusi+soveltamisohje+oppilas-+ja+opiskelijahuoltolains%C3%83%C2%A4%C3%83%C2%A4d%C3%83%C2%A4nn%C3%83%C2%B6st%C3%83%C2%A4+p%C3%83%C2%A4-ivitetty+18122015/ea07ef1e-38b5-4236-a503-ae01aa87185>

65 Lukiolaki (714/2018) 58 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 109 §

66 Perusopetuslaki 40 § (533/2017)

67 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 23 §

taista harkintaa. Suuri osa kiusaamisesta tapahtuu välitunneilla ja välituntivalvonnasta vastaavalla opettajalla on hyvä olla tieto kiusaamisesta, jotta hän voi huolehtia välituntitilanteen turvallisuudesta. Kiusaamista koskeva tieto voi olla välttämätön myös tilanteessa, jossa oppilas siirtyy toiseen kouluun. Tällöin tiedonsiirtoon on lähtökohtaisesti hyvä saada huoltajan suostumus.

Perusopetuksen, lukiokoulutuksen ja ammatillisen koulutuksen tehtäviä hoitavalla on salassapitovelvollisuuden estämättä oikeus ilmoittaa **poliisille henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot**, jos hän on tehtäviä hoitaessaan saanut tietoja olosuhteista, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi⁶⁸. Henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömän tiedon antamista poliisille voidaan pitää lähtökohtaisesti velvollisuutena, vaikka asianomaisissa säännöksissä puhutaan oikeudesta tiedon antamiseen.

Ammatillisessa koulutuksessa oppi- tai koulutusopimustyöpaikan tarjoaja vastaa työpaikalla käytännön työtehtävien yhteydessä järjestettävässä koulutuksessa opiskelijan työturvallisuudesta⁶⁹. Myös työpaikan tulee olla turvallinen opiskeluympäristö. Koulutuksen järjestäjän tulee ilmoittaa oppi- tai koulutusopimustyöpaikan tarjoajalle edellä tarkoitettua **työturvallisuusvastuusta**. Kun työnantaja saa tiedon, että työssä esiintyy työntekijään kohdistuvaa hänen terveydelleen haittaa tai vaaraa aiheuttavaa häirintää tai muuta epäasiallista kohtelua, työnantajalla on velvollisuus ryhtyä käytettävissään olevin keinoin toimiin epäkohdan poistamiseksi.⁷⁰ Työnantajan tulee pyrkiä selvittämään tapahtumien kulku ja noudattaa johdonmukaisia toimia ja ratkaisuja suhteessa työntekijöihinsä.

Mikäli oppi- tai koulutusopimustyöpaikalla tapahtuu opiskelijaan kohdistuvaa kiusaamista, tiedon haltijalla on oikeus salassapidon estämättä antaa **opiskelijan terveydentilaa tai toimintakykyä koskevia ja tehtävien hoidon kannalta välttämättömiä tietoja** oppilaitoksen rehtorille tai johtajalle ja oppilaitoksen turvallisuudesta vastaavalla muulle henkilölle opiskelun turvallisuuden varmistamiseksi⁷¹. Koulutuksen järjestäjän tulee ohjeistaa kenelle opiskelija ilmoittaa työelämässä oppimisen aikana tapahtuneesta epäasiallisesta kohtelusta, kuten kiusaamisesta.

Sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa antaa asiakirjasta salassapitovelvollisuuden estämättä tietoja, jotka ovat välttämättömiä muun muassa **opetuksen tarpeen selvittämiseksi tai opetuksen järjestämiseksi tai toteuttamiseksi**. Tietoja saa kuitenkin antaa vain, jos tieto on tarpeen lapsen edun tai sosiaalihuollon asiakkaan välttämättömien etujen ja oikeuksien turvaamiseksi eikä asiakkaalla itsellään ole edellytyksiä arvioida asian merkitystä. Tietoja saa antaa toiselle sosiaalihuollon viranomaiselle, sen toimeksiannosta sosiaalihuollon tehtäviä suorittavalle sekä viranomaiselle, kuten opetuksen järjestäjälle.⁷²

Valtion ja kunnan viranomainen, julkisoikeudellinen yhteisö ja opetuksen järjestäjä ovat puolestaan velvollisia antamaan sosiaalihuollon viranomaiselle sen pyynnöstä maksutta ja salassapitosäännösten estämättä hallussaan olevat **sosiaalihuollon asiakassuhteeseen olennaisesti vaikuttavat tiedot** ja selvitykset, jotka viranomaiselle laissa säädetyn tehtävän

68 Perusopetuslaki (628/1998) 40 §, lukiolaki (714/2018) 58 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 109 §

69 Työturvallisuuslaki (738/2002) ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 78 §

70 Työturvallisuuslaki (738/2002) 28 §

71 Laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 109 §

72 Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000) 17 §

vuoksi ovat välttämättömiä asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi, sosiaalihuollon järjestämiseksi ja siihen liittyvien toimenpiteiden toteuttamiseksi sekä viranomaiselle annettujen tietojen tarkistamista varten⁷³.

Perusopetuksen järjestäjällä on salassapitosäännösten estämättä oikeus saada maksutta oppilaan opetuksen järjestämiseksi **välttämättömät tiedot varhaiskasvatuksen tai sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaiselta**, muulta varhaiskasvatuksen, sosiaalipalvelujen tai terveydenhuollon palvelujen tuottajalta sekä terveydenhuollon ammattihenkilöltä⁷⁴.

73 Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000) 20 §

74 Perusopetuslaki 41 § (542/2018)

4 VERKOSSA TAPAHTUVA KIUUSAAMINEN

Verkossa tapahtuva kiusaaminen ja muu lapsiin ja nuoriin kohdistuva epäasiallinen käyttäytyminen on lisääntynyt mobiililaitteiden, sosiaalisen median ja digitaalisten pelien käytön myötä. Tämä ilmiö näkyy myös kouluissa. Opettajan tulee puuttua myös verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen, joka tapahtuu **kouluajalla, kouluun liittyvässä toiminnassa ja johon on osallisena koulun oppilaita**. Koulu-aika ja kouluun liittyvä toiminta ovat sellaisia, joissa oppilas osallistuu opetussuunnitelman tai muun opetuksen järjestäjän hyväksymän suunnitelman mukaiseen opetukseen tai toimintaan koulussa tai sen ulkopuolella.

Koulun arjessa toimivien aikuisten on tärkeää olla tietoisia siitä, millä tavoin mobiililaitteet, sosiaalinen media ja digitaaliset pelit voivat edistää mutta myös haitata oppilaan kehitystä ja oppimista. Parhaimmillaan ne parantavat oppimiskykyä, lisäävät oppilaiden hyvinvointia ja vuorovaikutusta toisiinsa sekä tuovat iloa ja toimivia käytäntöjä kouluarkeen. Oppilaita voidaan opastaa käyttämään mobiililaitteiden ja digitaalisen median yksityisyysasetuksia ja opastaa toimimaan turvallisesti verkossa. Oppilaita ohjataan pohtimaan omaa digitaalisen median käyttöään ja kiinnittämään huomiota myös mahdolliseen verkossa kiertävään valheelliseen materiaaliin. Opetuksessa kuten mediakasvatuksessa voidaan käsitellä laitteiden, sosiaalisen median ja digitaalisten pelien kehitystä ja oppimista tukevaa käyttöä, mutta toisaalta tulee opettaa laitteiden käytön haittapuolista ja vaaroista, kuten verkossa tapahtuva kiusaamisesta, häirinnästä, syrjinnästä, vihapuheesta, Groomingista ja muusta lapsiin ja nuoriin kohdistuvasta epäasiallisesta toiminnasta. Koulun kiusaamisen vastaisessa suunnitelmassa on suositeltavaa antaa ohjeet toimimiseksi myös tilanteissa, joissa kiusaaminen tapahtuu verkossa.

4.1 Verkkokiusaamisen tunnuspiirteet

Verkossa tapahtuvaa kiusaamista voi esiintyä internetissä, sosiaalisessa mediassa sekä digitaalisissa peleissä. **Sosiaalisella medialla** tarkoitetaan internetin palveluita ja sovelluksia, joissa yhdistyy käyttäjien välinen kommunikaatio ja oma sisällöntuotanto. Sosiaaliselle medialle ei ole vakiintunutta määritelmää, vaikka itse käyttö on yleistynyt nopeasti esimerkiksi kansalaismediassa ja opetuksessa. Se eroaa perinteisestä joukkoviestinnästä muun muassa siinä, että käyttäjät eivät ole vain vastaanottajia, vaan voivat myös tehdä asioita: kommentoida, tutustua toisiin, merkitä suosikkeja, jakaa sisältöjä jne. Toiminta tuottaa lisää sosiaalisuutta, verkottumista ja yhteisöllisyyttä.⁷⁵ **Digitaalisilla peleillä** tarkoitetaan pelejä, joita voidaan pelata esimerkiksi tietokoneilla, konsoleilla tai älypuhelimilla⁷⁶.

Verkkokiusaaminen on yleistynyt 2000-luvulla internetin ja erilaisten mobiililaitteiden käytön lisääntyessä. Perinteisen kiusaamisen yleiset muodot nimittely ja pilkkaaminen sekä syrjintä ovat sovellettuina myös yleisiä verkkokiusaamisen muotoja. Verkossa tapahtuvalla kiusaamisella on kuitenkin ominaiset **tunnuspiirteensä**, jotka tekevät siitä erityisen haastavan kiusaamisen muodon. Verkossa tapahtuva kiusaaminen voi olla aktiivista viestien, kuvien tai videoiden lähettämistä, yksityisasioiden julki tuomista, kiristämistä, uhkailua, juoruilua, val-

75 Jyväskylän yliopisto: Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali. <http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/sosiaalinen-media> Luettu 18.2.2020.

76 Pelikasvattajan käsikirja 2013. <https://pelikasvatus.fi/pelikasvattajankasikirja.pdf>

heellisen tiedon levittämistä ja julkista nolaamista. Poissulkeminen tai eristäminen on toinen kiusaamisen muoto. Kiusattua ei tällöin oteta mukaan sosiaalisen median ryhmäkeskustelun tai digitaalisen pelin ryhmään.

Perinteisiin kiusaamisen muotoihin verrattuna keskeinen ero on se, että verkossa tapahtuvaa kiusaamista on vaikea paeta. Sosiaaliseen mediaan ja digitaalisiin peleihin pääsee lähes kaikkialla. Kiusaamiseen käytetyn materiaalin, kuvien ja viestien, poistaminen sivustoilta ja sovelluksista on usein vaikeaa ja jossain tapauksissa jopa mahdotonta.

Toinen eroavaisuus perinteisen ja verkkokiusaamisen välillä on kiusaamisen julkisuus ja mahdollisuus siihen, että kiusaamisessa käytetty materiaali leviää laajasti. On lähes mahdotonta tietää, kuinka monelle ja minne kaikkialle materiaali on todellisuudessa levinnyt. Kiusaaminen ja siihen käytetty materiaali saattavat alkaa elää omaa elämäänsä verkossa kiusatun ja kiusaajankin tietämättä. Verkkokiusaaminen voi myös tavoittaa helposti suuria yleisöjä, jolloin kiusaamisesta tulee hyvin julkista eikä se jää ainoastaan esimerkiksi kiusatun koululuokan tai tämän käymän koulun oppilaiden tietoon. Kiusaamisen leviäminen ja julkisuus voivat saada kiusatun kokemaan myös häpeää kiusaamisesta.

Verkkokiusaaminen poikkeaa perinteisestä myös siinä, että verkossa tarjoutuu mahdollisuus anonyymiyteen. Verkossa voidaan toimia peitenimillä tai nimettömästi, jolloin kiusattu ei voi olla varma, kuka kiusaamisen takana on. Joskus verkkokiusaamista varten perustetaan ”trolliprofiili”, jolla kohdistetaan kiusaamista kiusattuun. Kiusatusta voidaan tehdä myös ”feikkiprofiili”, jonka nimissä tehdään asiattomuuksia.

Verkkokiusaamiseen puuttuminen koetaan kouluissa ja kotona haasteelliseksi monesta syystä. Yhtenä tekijänä ovat **aikuisten vähäiset tiedot ja taidot** sosiaalisesta mediasta ja digitaalisista peleistä. Jotta aikuiset osaisivat ennaltaehkäistä ja puuttua verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen, tulee heillä olla käsitys siitä, missä ja miten kiusaamista tapahtuu sekä minkälaisia sosiaalisen median ja digitaalisia pelejä lapset käyttävät. Taitavina internetin sovelluksien ja sivustojen käyttäjinä kiusaajat toimivat usein ympäristöissä, joita aikuiset eivät käytä tai joiden olemassa olosta aikuiset eivät ole edes tietoisia. Sosiaalisen median ja digitaalisten pelien maailma muodostaa väylän myös kiusaamiseen. Tällaisen kiusaamisen selvittäminen koulun keinoin on haastavaa. Aikaisemmin kiusaaminen päättyi viimeistään siihen, kun oppilas pääsi kotiin. Nykyisin se pahimmassa tapauksessa jatkuu sosiaalisessa mediassa vielä kotonakin.

4.2 Mobiililaitteiden käytön säännöt koulussa

Järjestyssäännöissä voidaan määrätä koulun tietokoneiden, matkapuhelinten ja muiden mobiililaitteiden, internetin ja koulun tietoverkon käytöstä sekä oppilaan omien laitteiden käytöstä oppituntien tai muun opetussuunnitelman mukaisen opetuksen aikana [katso luku 3.4]⁷⁷.

Mobiililaitteiksi voidaan katsoa esimerkiksi älypuhelimet, tablettitietokoneet ja älykellot. Oppilaiden omia tietoteknisiä laitteita voidaan käyttää oppimisen tukena huoltajien kanssa

77 Järjestyssääntöjen laatiminen. Ohje 1/012/2016. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/jarjestyssaantojen-laatiminen> ja Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa. Oppaat ja käsikirjat 2017:5a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/en/node/3369>

sovittavilla tavoilla⁷⁸. Samalla tulee varmistaa, että kaikilla oppilailla on mahdollisuus tieto- ja viestintäteknologian käyttöön. Koulun järjestyssäännöissä ei voida kokonaan kieltää mobiililaitteiden tuomista kouluun, mutta järjestyssäännöillä voidaan rajoittaa niiden käyttöä opetuksen aikana. Järjestyssäännöissä voidaan siis **kieltää mobiililaitteen opetusta tai oppimista häiritsevä käyttö** oppitunnilla. Sananvapauden rajoittamisen perusteena on tällöin laitteen häiritsevä käyttö. Koulu voi edellyttää, että mobiililaitte on tilassa, joka ei aiheuta häiriötä, eli ääni-, värinä-, valo- ja muut toiminnot on otettu pois käytöstä. Opetusta häiritsevänä voidaan kieltää myös kuvan ja äänen lähettäminen suoratoistona (ns. livestream) oppitunnilta ilman opetukseen liittyvää syytä.

Laitteen käyttöä voidaan **rajoittaa myös välitunnilla**. Jos koulu rajoittaa mobiililaitteen käyttöä välitunnilla, tulee sen huolehtia, että oppilaalla on tarvittaessa mahdollisuus esimerkiksi ottaa yhteyttä huoltajaansa tai hoitaa henkilökohtaisia asioitaan, joita ei voi siirtää myöhemmäksi. Opetuksen järjestäjä voi määrätä järjestyssäännöissä, että mobiililaitetta saa käyttää välitunneilla tietyssä paikassa ja tietynä aikana.⁷⁹ Välitunneilla mobiililaitteen käyttöä ei siis voida kokonaan kieltää, mutta silloinkin kiusaamiseen sekä häiritsevään tai muuhun epäasialliseen käyttöön koulun tulee puuttua. Koulu voi suosittaa, että välitunnilla liikutaan ja tehdään jotain muuta kuin käytetään mobiililaitetta. Toisaalta laitteen käytöllä voidaan myös edistää välituntiliikuntaa tai muuta oppilasta aktivoivaa toimintaa. Opetussuunnitelma kannustaa ja velvoittaa käyttämään tietoteknisiä välineitä opetuksessa. Samoin liikunnan lisääminen, niin oppitunneilla kuin välitunneillakin, on opetussuunnitelman tavoitteena.

Oppilas saa ottaa valokuvan tai videon oppitunnilla, jos opettaja on antanut siihen **luvan**. Opetukseen liittymätön kuvaaminen ja videoiminen voidaan järjestyssäännöissä kieltää opetusta ja oppimista häiritsevänä. Jos oppitunnilla kuvataan, on tärkeää sopia erikseen, mihin kuvia voidaan käyttää ja saako niitä julkaista ja jakaa muille. Koulu ja koti voivat tukea lapsen hyvää mobiililaitteen käyttöä ja opettaa laitteen käytön pelisääntöjä – esimerkiksi, että kenestäkään otettua kuvaa tai videota ei pidä julkaista ilman lupaa. Koulu on julkinen paikka ja valokuvaamista, videointia ja nauhoittamista ei voida opetuksettomana aikana kokonaan kieltää. Hyviin tapoihin kuuluu, että henkilö kysyy luvan toiselta henkilöltä ennen kuvan tai videon ottamista. Pukuhuone-, wc- ja muissa vastaavissa tiloissa kuvaaminen loukkaa yksityisyyttä ja on säädetty rangaistavaksi⁸⁰.

4.3 Sosiaalinen media ja digitaaliset pelit kiusaamisen näkökulmasta

Opetuksen järjestäjä linjaa, mitä oppimissovelluksia, sosiaalisen median palveluita ja digitaalisia pelejä käytetään opetuksessa⁸¹. Koulu vastaa siitä, että koulun opetuksessaan käyttämässä laitteissa noudatetaan tietosuoja-asetusta ja tietosuojalakia. Oppilaan opetuksessa käyttämä oma laite on oppilaan huoltajan tai oppilaan omaisuutta, ja he vastaavat itse laitteen tietosuojasta.

78 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014

79 Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa. Oppaat ja käsikirjat 2017:5a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/en/node/3369>

80 Rikoslaki 24 luvun 6 § (531/2000)

81 Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa. Oppaat ja käsikirjat 2017:5a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/en/node/3369>

Toisin kuin elokuvissa, televisio-ohjelmissa ja digitaalisissa peleissä, sosiaalisen median palveluiden **ikärajat** eivät perustu sisällön haitallisuuden arvioon. Palveluntarjoajat asettavat ikärajat itse ja niiden tarkoituksena on vähentää lapsen henkilökohtaisten tietojen kertymistä palveluntarjoajalle. Palveluntarjoajien useimmiten ilmoittamat 13- ja 16-vuoden alaikärajat perustuvat yhdysvaltalaisen ja eurooppalaisen tietosuojalainsäädäntöjen lähtökohtiin⁸². Osassa palveluista ikärajaa nuoremmat käyttäjät voivat käyttää palveluita huoltajan suostumuksella. Palvelujen tarjoajat eivät aktiivisesti kontrolloi käyttäjien ilmoittaman iän todenmukaisuutta.

Tietosuoja-asetuksen ja tietosuojalain mukaan alle 13-vuotiaan osalta vanhempainvastuunkantaja päättää, voiko lapsi ottaa käyttöön tietoyhteiskunnan palvelun omaan laitteeseensa⁸³. Vanhempainvastuunkantajalla tarkoitetaan huoltajaa. Tietoyhteiskunnan palvelulla tarkoitetaan esimerkiksi sosiaalisen median palveluja ja digitaalisia pelejä. 13-vuotias voi päättää itse, ottaako hän käyttöön tietoyhteiskunnan palvelun. Sosiaalisen median palvelujen tarjoajat ovat käyttöehdoissaan asettaneet eri ikärajoja käyttäjille. Osa palveluista on ikärajoittomia ja niissä missä ikäraja on asetettu, se on tyypillisimmin 13-16 vuotta.

Sosiaalisen median palvelut ja digitaaliset pelit eroavat toisistaan viestien **julkisuuden ja yksityisyyden sekä kirjoitusten, kuvien ja videoiden säilymisen** perusteella. Jossain palveluissa kaikki viestit näkyvät yleisölle, vaikka ei olisi kirjautunut palveluun. Jossain palveluissa taas voi rajata joukkoa, jolle kirjoitukset, kuvat ja videot näkyvät. Useassa palvelussa on sekä julkisia päivityksiä että yksityisiä päivityksiä tai vain tietyille itse valitulle kohderyhmälle rajattuja päivityksiä. Osassa palveluista jaetut kirjoitukset, kuvat ja videot ovat näkyvissä ennalta määräämättömän ajan, kun taas toisissa kirjoitukset, kuvat ja videot näkyvät esimerkiksi vain vuorokauden ja sen jälkeen häviävät. Kokonaan yksityisissä palveluissa ja avoimien palveluiden yksityisissä ryhmissä ja yksityisissä keskusteluissa koulun henkilökunnan on mahdoton selvittää kiusaamistapahtumaa elleivät oppilaat tai huoltajat itse näytä viestejä, kuvia tai videoita henkilöstölle.

Osassa palveluista toimitaan nimimerkeillä tai kokonaan nimettömästi, jolloin koulun henkilökunta ei pysty selvittämään kiusaamisen osapuolia. Poliisilla on oikeudet selvittää myös nimimerkkien ja internet- ja laiteosoitteiden perusteella tapahtuman osapuolet.

Eri palveluiden käyttäjien henkilötietoja on helppo yhdistää keskenään, jos kiusaaja tietää jonkun palvelun nimimerkin, jota toinen käyttäjä käyttää. Lapset ja nuoret laittavat palveluissa käyttämiään nimimerkkejä esille melko avoimesti ja näin ihmisestä pystyy muodostamaan aika kattavan ”somekuvan” verrattain vaivattomasti.

Grooming eli netissä alkava nuoren seksuaalinen hyväksikäyttö ja sen valmistelu on yleistyvä ilmiö. Osassa sosiaalisen median palveluista ja pelialustoissa on estetty puhelinnumeron luovuttaminen palvelussa. Tällä yritetään estää sitä, ettei alustalla tapahtuva viestien tai muun materiaalin vaihtaminen siirry muualle kuten henkilökohtaisen puhelinnumeron takana olevaan tekstiviestittelyyn tai WhatsAppiin. Groomingissa on tyypillistä, että lapsi tai nuori yritetään houkutella pois sosiaalisen median palveluista ja pelialustoilta muihin palveluihin luottamuksellisten viestin suojan piiriin ja jatkaa viestien lähettämistä siellä.

Oppaan liitteessä 2 esitellään vuonna 2020 yleisimmin käytettyjä sosiaalisen median palveluja.

82 Yhdysvaltojen The Children’s Online Privacy Protection Act, COPPA ja EU:n tietosuoja-asetus (2016/679)

83 EU:n tietosuoja-asetus (2016/679) 8 artikla ja tietosuojalaki (1050/2018) 5 §

5 KIUSAAMISEN ENNALTAEHKÄISY

Koulun turvallisuudesta ja hyvinvoinnista huolehtiminen on osa jokaisen koulussa oppilaiden kanssa työskentelevän arkityötä. Kiusaamisen ennalta ehkäiseminen ja turvallisuuden edistäminen sisältyvät **useisiin kohtiin opetussuunnitelmien perusteita** alkaen arvopohjasta ja ulottuen laaja-alaiseen osaamiseen ja eri oppiaineiden tavoitteisiin ja sisältöihin. Kiusaamisen vastaisen työn kivijalan muodostavat koulun toimintakulttuuri, yhteisöllisyyden rakentaminen sekä tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetuksesta huolehtiminen. Kiusaamisen ehkäisemisessä on kyse laajasta kokonaisuudesta, jota voidaan tarkastella niin opetussuunnitelman, opetuksen, opiskeluhuollon kuin erilaisten kiusaamisen vastaisen ohjelmien näkökulmista. Koulun toimintatavat kiusaamisen ennaltaehkäisemiseksi kuvataan kiusaamisen vastaisessa suunnitelmassa.

Kiusaamisen ehkäisemistä ja siihen puuttumista ei voida täysin erottaa toisistaan. Kiusaamiseen puuttuminen on samanaikaisesti myöhempiä ongelmia ennaltaehkäisevää. Oppilaille tiedottaminen koulun kiusaamisen vastaisista toimintatavoista on puolestaan ehkäisevää työtä, joka lisää luottamusta aikuisten kykyyn puuttua kiusaamistilanteisiin ja antaa oppilaille selkeän viestin siitä, että kiusaamista ei hyväksytä. Vaikka yhteisöllisten toimintatapojen kehittäminen on vaikuttavinta ennalta ehkäisevää työtä, joskus myös työskentely yksittäisen oppilaan kanssa ehkäisee ja vähentää ongelmia jatkossa.

5.1 Keskiössä yhteisöllinen toimintakulttuuri

Lapsen ja nuoren edun ensisijaisuus, elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus sekä ihmisarvon loukkaamattomuus ovat opetuksen järjestämisen lähtökohtia⁸⁴. Perusopetuksen **arvoperustan** kuvauksessa jokainen lapsi ja nuori nähdään ainutlaatuisena. Kuulluksi tuleminen, osallisuus ja mahdollisuus olla mukana yhteisön hyvinvoinnin rakentamisessa vahvistavat oppilaan kokemusta omasta merkityksestään. Opetus ja kasvatusta ohjaavat oppilaita ihmisyyteen kasvamisessa ja taidossa käsitellä myös ristiriitoja eettisesti ja myötätuntoisesti. Arvo- ja kasvatuksen merkitys korostuu maailmassa, jossa globaalit tietoverkot, sosiaalinen media ja vertaissuhteet muokkaavat voimakkaasti lasten ja nuorten arvomaailmaa – usein aikuisten ulottumattomissa. Arvo- ja kasvatusta tulee näkyväksi koulun toimintakulttuurissa ja viime kädessä yhteisön jäsenten tavassa kohdata toisensa.

Koulun **toimintakulttuurissa** yhdistyvät parhaimmillaan oppilaiden yksilöllisten tarpeiden huomioiminen sekä yhteisöllisen hyvinvoinnin rakentaminen. Hyvinvoinnin näkökulma ulottuu kaikkeen koulun toimintaan ja ohjaa jokaisen työskentelyä. Opetussuunnitelman perusteissa korostetaan tietoista ja suunnitelmallista koulun toimintakulttuurin kehittämistä. Kiusaamisen vastaisessa työssä tavoitteena on luoda kouluun vertaissuhteita tukeva ja vuorovaikutuksen ongelmia ehkäisevä toimintakulttuuri, jossa minkäänlainen toista loukkaava käytös ei ole hyväksyttyä. Kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei koulussa hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen puututaan⁸⁵.

84 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 ja YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 1989

85 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 ja Lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2019

Kouluyhteisö on oppilaalle keskeinen sosiaalinen kehitysympäristö, joissa hän viettää merkittävän osan arkipäivästään. Hyväksytyksi tuleminen ja yhteisöön kuuluminen ovat lapsen ja nuoren keskeisiä tarpeita, joihin vastaamisessa koululla on erityinen tehtävänsä. Toimintakulttuurin kautta aikuisten arvot ja asenteet sekä vuorovaikutuksen mallit siirtyvät oppilaille. Se että työyhteisön vuorovaikutukseen kiinnitetään huomiota ja yhteisössä toimitaan toisia kunnioittaen, välittyy esimerkkinä myös oppilaiden käyttäytymiselle. Ilmapiiri, joka korostaa hyvinvointia ja jokaisen vastuuta sen rakentamisessa, ehkäisee myös muita kiusaamiseen läheisesti liittyviä ei-toivottuja ilmiöitä kuten häirintää tai vihapuhetta.

Oppilaiden **osallisuus** on tärkeä osa koulun toimintakulttuuria⁸⁶. Opetuksen järjestäjän tulee edistää kaikkien oppilaiden osallisuutta ja huolehtia siitä, että heillä on mahdollisuus osallistua koulun toimintaan ja sen kehittämiseen sekä ilmaista mielipiteensä oppilaiden asemaan liittyvissä asioissa. Oppilaille tulee myös järjestää mahdollisuus osallistua opetussuunnitelman ja siihen liittyvien suunnitelmien (ml. koulun järjestyssäännön) valmisteluun.⁸⁷

Oppilaiden osallisuutta ennalta ehkäisevässä ja yhteisöllisessä työssä ei voi korostaa liikaa. Kiusaaminen liittyy opiskelijoiden keskuudessa vallitseviin sosiaalisiin normeihin ja rooleihin, joista koulun aikuiset eivät välttämättä ole edes tietoisia. **Roolit** syntyvät vuorovaikutuksessa ja muiden ryhmän jäsenten odotukset vaikuttavat roolien muotoutumiseen. Kiusaajan roolissa olevalta oppilaalta saatetaan odottaa tietynlaista käyttäytymistä ja roolista voi olla vaikeaa irrottautua. **Normit** puolestaan vaikuttavat siihen, millainen käyttäytyminen koulussa ja oppilaiden keskuudessa koetaan hyväksyttävänä. Ne ovat kaikkia ryhmän jäseniä koskevia odotuksia tai sääntöjä siitä, miten ryhmässä pitää olla. Myös normi, joka on tiedostamaton, voi vaikuttaa ratkaisevasti ryhmän jäsenten käyttäytymiseen. Oppilaat eivät aina kerro opettajalle omasta tai toiseen kohdistuvasta kiusaamisesta, koska sen koetaan rikkovan oppilasryhmän sisäisiä sääntöjä ja tilanteesta kertominen voisi johtaa kiusaamisen kohteeksi joutumiseen tai sen pahenemiseen. Oppilasenemmistön saaminen mukaan kiusaamisen vastaiseen työhön sekä oppilaiden kokemus siitä, että ryhmässä ei hyväksytä kiusaamista ehkäisee merkittävästi kiusaamista.

Myös **huoltajilla** tulee olla mahdollisuus olla mukana koulutyössä ja sen kehittämisessä. Huoltajien tutustuminen opettajaan, toisiin vanhempiin ja oppilaisiin tekee luokasta yhteisön, joka yhdessä ehkäisee ryhmän ulkopuolelle jäämistä ja kiusaamista. Huoltajien näkyminen koulun arjessa viestii lapsille, että koulu ja huoltajat toimivat yhdessä, jolloin kiusaamisen vastainen työ tehostuu. Kun huoltajat ovat keskustelleet asiasta vanhempainillassa ja olleet mukana luomassa pelisääntöjä, on helpompi selvittää myös mahdollisia kiusaamistilanteita. Lisäksi huoltajat voivat kotona kysyä lapsilta onko kaikilla koulussa kaveri, kiusataanko jotain, kiusaako oma lapsi tai ottaako oma lapsi muut mukaan. Huoltaja voi kannustaa kaikkien huomioimiseen ja kaverisuhteiden muodostamiseen myös yksinäisten lasten kanssa. Vanhempainyhdistys- ja vanhempaintoimintaa kannattaa ohjata myös koulun toimesta entistä enemmän hyvinvointia ja yhteisöllisyyttä vahvistavaan toimintaan.

86 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 ja lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2019

87 Perusopetuslaki 47 a § (1267/2013), lukiolaki (714/2018) 33 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 106 §

5.2 Tunne- ja vuorovaikutustaitoja voidaan oppia ja opettaa

Kouluikä on keskeinen ajankohta lasten tunnetaitojen ja vuorovaikutussuhteiden rakentumisen näkökulmasta. **Tunne- ja vuorovaikutustaitojen** vahvistaminen sisältyy opetussuunnitelmassa useisiin eri kohtiin alkaen oppimiskäsityksestä ja perusopetuksen tehtävästä ulottuen laaja-alaiseen osaamiseen ja eri oppiaineiden opetukseen⁸⁸. Kouluilla on siis jo nykyisellään varsin laaja ja monipuolinen mahdollisuus toteuttaa tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetusta ja samalla huolehtia kiusaamisen vastaisesta työstä perusopetuksen eri vaiheissa.

Perusopetuksen tehtäväksi on määritelty inhimillisen ja sosiaalisen pääoman kartuttaminen. Kun inhimillinen pääoma koostuu osaamisesta, koostuu sosiaalinen pääoma ihmisten välisistä yhteyksistä ja vuorovaikutuksesta. Koulun tehtävä on ohjata oppilaita näkemään asioita toisen näkökulmasta ja ymmärtämään myös toisen tunteita ja kokemuksia.⁸⁹ Lukiokoulutuksen tavoitteena oleva yleissivistys koostuu arvoista, tiedoista, taidoista, asenteista ja taidosta, joiden avulla opiskelijat osaavat toimia vastuullisesti, myötätuntoisesti, yhteisöllisesti ja itseään kehittäen⁹⁰.

Opettajan omat tunnetaidot luovat perustan vuorovaikutustaitojen opettamiselle ja tarjoavat **mallin** myös oppilaiden toiminnalle eri tilanteissa. Ryhmän turvallista ilmapiiriä ja kiusaamista ehkäisevää dynamiikkaa kannattaa rakentaa tietoisesti ja tavoitteellisesti. Opettajan oppilaantuntemus ja kiinnostus oppilaiden kuulumisia kohtaan vahvistaa ryhmähenkeä. Turvallisen ryhmän luomisessa sovitaan toisen huomioimisen ja kunnioittamisen tavoista, yhteisistä säännöistä sekä keinoista puuttua tilanteisiin, joissa käyttäytyään ei-toivotulla tavalla. Ryhmän hyvinvointia tukee kaikkien ryhmän jäsenten osallisuuden varmistaminen, dialogisten taitojen harjoittelu ja myönteisen palautteen antaminen. Yhteistyötä edellyttävät työtavat ja yhteiset projektit synnyttävät usein myös me-henkeä ja samalla mahdollisten ristiriitojen tai vaikeidenkin tunteiden käsittelylle on saatavilla opettajan tukea. Tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetuksen tueksi on kehitetty myös erillisiä ohjelmia, jotka sisältävät tunne- ja sosiaalisten taitojen konkreettista harjoittelua (katso liite 3).

Tunne- ja vuorovaikutustaidot ovat keskeisiä myös sosiaalisessa mediassa ja digitaalisissa peleissä. Internetissä käytävä keskustelu ja viestintä eroaa joiltain osin kasvokkain käytävästä keskustelusta. Kirjallisesta viestinnästä ei samalla tavalla välity toisen ihmisen tunteita, jolloin keskustelija voisi ottaa sen huomioon. Ystävällistä ja kunnioittavaa keskustelutapaa sosiaalisessa mediassa ja digitaalisissa peleissä voi samoin oppia ja harjoitella; millainen keskustelu alustoilla on ystävällistä ja toista kunnioittavaa ja millainen keskustelu taas loukkaa kansakeskustelijoita tai -pelaajia.

Laaja-alaisella osaamisella tarkoitetaan eri tiedon- ja taidonaloja ylittävää ja yhdistävää osaamista. Laaja-alaisen osaamisen tavoitteet otetaan huomioon eri oppiaineiden tavoitteissa ja sisällöissä. Koululla on tärkeä rooli oppilaiden ohjaamisessa ymmärtämään, että jokainen vaikuttaa omalla toiminnallaan niin omaan kuin toistenkin hyvinvointiin, terveyteen ja turvallisuuteen. Tunne- ja sosiaalisten taitojen kehittäminen, vastuun kantaminen niin omasta kuin yhteisestä työstä sekä omasta ja muiden turvallisuudesta huolehtiminen ovat keskeistä perusopetuksen laaja-alaista osaamista. Oppilaita opetetaan myös suojaamaan yksityisyyttään ja henkilökohtaisia rajojaan eri ikävaiheissa (L3 Itsestä huolehtiminen ja arjen

88 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014

89 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014

90 Lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2019

taidot). Oppilaita ohjataan työskentelemään yhdessä ja heille tarjotaan tilaisuuksia harjoitella neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista (L7 Osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen).

Eryteisesti verkossa tapahtuvan kiusaamisen ennaltaehkäisyssä osalta kahdella laaja-alaisen osaamisen kokonaisuudella on tärkeä tehtävä. Medialukutaitoa kehitetään osallistumalla ja työskentelemällä eri medioiden parissa (L4 Monilukutaito). Oppilaita kannustetaan ilmaisemaan näkemyksiään monipuolisten viestinnän ja vaikuttamisen keinojen avulla. Oppilaita opastetaan tuntemaan tieto- ja viestintäteknologian erilaisia sovelluksia ja käyttötarkoituksia sekä huomaamaan niiden merkitys arjessa ja ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa (L5 Tieto- ja viestintäteknologinen osaaminen). Osana tieto- ja viestintäteknologian sisältöjä koulussa voidaan opettaa oppilaille internetin, sosiaalisen median ja digitaalisten pelien käyttöä oppilaiden ikäkauden mukaisesti. Oppilaan on tärkeää oppia, millainen sosiaalisen median ja digitaalisten pelien käyttö tukee hänen oppimistaan ja hyvinvointiaan, ja millaiseen käyttöön puolestaan liittyy riskejä ja haittapuolia.

Monien oppiaineiden kuten **äidinkielen ja kirjallisuuden, uskonnon ja elämäntutkimustiedon, yhteiskuntaopin ja psykologian tai kuvataiteen ja liikunnan** tavoitteet ja sisällöt tarjoavat mahdollisuuksia tunnetaitojen ja rakentavan vuorovaikutuksen harjoitteluun sekä kiusaamisen vastaisten teemojen käsittelyyn kaikkien oppilaiden kanssa. Paikalliset opetuksen järjestäjät voivat tarjota tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetusta myös valinnaisena oppimääränä eri vuosiluokilla. Opetuksen järjestäjä päättää paikallisessa opetussuunnitelmassaan ja tuntijaossaan, mitä valinnaisia aineita tarjoaa, ja vuosiluokat, joilla niitä tarjotaan.

Turvallisuustaitojen opetuksessa sekä tunne- ja sosiaalisten taitojen omaksumisessa erityisesti yhdellä oppiaineella on erityinen merkitys. **Terveystiedon** osalta tuntijako perusopetuksessa on monirakenteinen: Vuosiluokilla 1-6 terveystietoa opetetaan integroituneena ympäristöoppiin ja vuosiluokilla 7-9 itsenäisenä oppiaineena. Nuorten lukiokoulutuksessa terveystiedossa on yksi pakollinen opintomoduli ja kaksi valtakunnallista valinnaista opintomodulia. Ammatillisten perustutkintojen yhteisissä tutkinnon osissa on työkyvyn ja hyvinvoinnin ylläpitämiseen suunnattuja osaamistavoitteita. Tutkinnon osissa opiskelija kehittää valmiuksiaan huolehtia omasta terveydestään, turvallisuudestaan sekä työ- ja toimintakyvystään.

Esimerkiksi vuosiluokilla 7-9 terveystieto-oppiaineen opetuksen yksi tehtävä on oppilaiden turvallisuustaitojen, sosiaalisten taitojen sekä tunteiden tunnistamiseen ja säätelyyn liittyvien valmiuksien tukeminen. Oppilaita ohjataan myös kehittämään taitojaan toimia erilaisissa ristiriita- ja kriisitilanteissa. Kiusaamista oppiaineessa käsitellään yhtenä keskeisimmistä terveyden vaaratekijöistä. Teknologisesti kehittyvässä maailmassa jokaisen oikeus koskemattomuuteen, yksityisyyden rajojen ja itsemääräämisoikeuden puolustaminen sekä turvataitojen vahvistaminen on tullut olennaiseksi osaksi terveystiedon opetusta eri koulutusasteilla.

Lukiossa opiskeltavassa **psykologian** oppiaineessa sovelletaan tutkimustietoa opiskelijan omien ihmissuhteiden ja vuorovaikutussuhteiden vahvistamiseen, hyvinvoinnin edistämiseen ja erilaisuuden ymmärtämiseen. Psykologian opiskelu lisää tietoa ja ymmärrystä tunteiden tunnistamisesta ja säätelystä sekä empatian merkityksestä sosiaalisissa suhteissa. Opiskelu kehittää valmiuksia ymmärtää yksilöiden välisiä eroja ja kulttuurien moninaisuutta. Psykologian sisältöihin kuuluvat esimerkiksi tunnetaidot, vertaissuhteet ja sosiaaliset taidot sekä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus.

Ammatillisessa koulutuksessa **yhteisiin tutkinnon osiin** sisältyy monia kiusaamisen ehkäisyn teemoja. Yhteiskunta ja työelämäosaaminen -tutkinnon osan osaamistavoite on toista kunnioittava ja hyvinvointia edistävä arvomaailma ja toimintatapa. Viestintä ja vuorovaikutus -tutkinnon osan osaamistavoite on toimiminen erilaisissa vuorovaikutustilanteissa sekä erilaisten tunteiden, ajatusten ja mielipiteiden ilmaisu. Työkyvyn ja hyvinvoinnin ylläpitäminen -tutkinnon osan osaamistavoitteisiin sisältyy ihmissuhteiden merkityksen ymmärtäminen päivittäisissä toiminnoissa. Valinnaisissa osaamistavoitteissa opiskelijaa ohjataan edistämään oppilaitosyhteisön ja opiskelijoiden hyvinvointia, osallisuutta sekä toimimaan rakentavana ryhmän jäsenenä. Yhteiskunnassa ja kansalaisena toimimisen -tutkinnon osan osaamistavoite on toimiminen osana yhteiskuntaa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden periaatteita noudattaen.

5.3 Opiskeluhoolto on hyvinvointityötä

Kouluyhteisön arjessa opetus ja opiskeluhoolto kulkevat käsi kädessä. Opiskeluhoollolla tarkoitetaan oppilaan **hyvän oppimisen, hyvän fyysisen ja psyykkisen terveyden sekä sosiaalisen hyvinvoinnin** edistämistä, ylläpitämistä ja niiden edellytyksiä lisäävää toimintaa kouluyhteisössä⁹¹. Opiskeluhooltotyötä ohjaa lapsen edun ensisijaisuus ja hänen hyvinvointinsa edistäminen.

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki korostaa **yhteisöllisen** ja ennalta ehkäisevän työn merkitystä koko yhteisöä tukevana toimintana ja ensisijaisena opiskeluhoollon toteuttamismuotona⁹². Kouluyhteisön ja oppilaiden hyvinvoinnin edistäminen sekä yhteistyö kotien kanssa on koulun henkilöstön ja opiskeluhooltopalveluista vastaavien yhteinen ja lakisääteinen tehtävä⁹³. Hyvinvoinnin edistäminen osana kaikkien koulun aikuisten tehtävää tarkoittaa myös sitoutumista kiusaamisen vastaiseen työhön.

Opiskeluhooltoja ohjaa koulu- tai oppilaitoskohtainen opiskeluhooltosuunnitelma, jossa määritellään⁹⁴

1. Opiskeluhoollon kokonaistarve ja käytettävissä olevat opiskeluhooltopalvelut
2. Yhteisöllinen opiskeluhoolto ja sen toimintatavat
 - A. **Suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä**
 - B. Toiminta äkillisissä kriiseissä ja uhka- ja vaaratilanteissa
3. Yksilökohtaisen opiskeluhoollon järjestäminen
4. Oppilashuollon yhteistyön järjestäminen oppilaiden ja heidän huoltajiensa kanssa
5. Opiskeluhooltosuunnitelman toteuttaminen ja seuraaminen.

91 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 3 §

92 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 3 §

93 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 4 §

94 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 13 §, Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, Lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2019 ja Opetushallituksen määräys OPH-285-2018 koskien opiskeluhoollon keskeisiä periaatteita ja tavoitteita sekä opiskeluhooltosuunnitelman laatimista ammatillisessa koulutuksessa.

YHTEISÖLLINEN OPISKELUHUOLTO KUULUU KAIKILLE⁹⁵

Yhteisöllisellä opiskeluhoollolla on merkittävä rooli erityisesti kiusaamisen ennaltaehkäisyssä ja sen vastaisten toimenpiteiden toteuttamisessa. Yhteisöllinen opiskeluhoolto on osa koulun hyvinvointia edistävää toimintakulttuuria ja **ensisijainen** opiskeluhoollon toteuttamista koulu yhteisössä. Yhteisöllinen opiskeluhoolto edistää niin oppilaiden oppimista ja hyvinvointia kuin koko yhteisön hyvää vuorovaikutusta, yhteenkuuluvuutta ja turvallisuutta. Yhteisöllinen opiskeluhoolto on suunnitelmallista ja tavoitteellista työtä koulun arjessa. Väkiä, kiusaamista ja häirintää ehkäisevät ja vähentävät toimenpiteet sekä koulun toimintavalmiudesta huolehtiminen ongelma-, onnettomuus- ja kriisitilanteissa kuuluvat yhteisölliseen opiskeluhooltoon. Yhteisölliset ja ennalta ehkäisevät toimintatavat vähentävät pitkällä aikavälillä myös yksilökohtaisen opiskeluhoollon tarvetta.

Hyvinvointiin liittyvä työ on osa koulun perustoimintaa ja yhteisöllisen opiskeluhoollon toteuttamiseen osallistuvat **kaikki koulu yhteisössä työskentelevät** aikuiset mukaan lukien opiskeluhoollon palveluista vastaavat sekä oppilaat ja huoltajat. Opiskeluhoollon palvelujen ammattilaisten näkyminen yhteisössä ja esittäytyminen oppilaille on tärkeää, koska ongelmatilanteissa oppilaiden on helpompaa olla yhteydessä työntekijään, jonka he tuntevat.

Kaikille oppilaille suunnattu opiskeluhooltotyö on **vaikuttavinta** lasten ja nuorten tunne- ja sosiaalisia taitojen vahvistamista sekä turvallisuuden rakentamista, koska se tavoittaa jokaisen. Yhteisöllisiä toimia voidaan suunnata kaikille yhteisön jäsenille tai kohdentaa esimerkiksi ryhmälle, jossa on havaittu kiusaamista tai työrauhaongelmia. Ryhmän rakentaminen turvalliseksi ja toimivaksi on tärkeää, koska koulu on merkittävä oppilaiden sosiaalisen kasvun ja ryhmäsuhteiden muodostumisen areena. Turvallisessa ryhmässä jokainen kokee kuuluvansa joukkoon sekä uskaltaa osallistua ryhmän työskentelyyn. Luottamuksen ilmapiiiriin kuuluu se, että oppilaat pystyvät kertomaan aikuiselle vaikeaksi kokemistaan asioista kuten kiusaamisesta.

Jokaisessa koulussa toimii **opiskeluhooltoryhmä**, joka suunnittelee, kehittää ja arvioi opiskeluhooltotyön kokonaisuutta. Opiskeluhooltoryhmä on kokoonpanoltaan monialainen eli ryhmässä on opetushenkilöstön lisäksi koulu- ja opiskeluterveydenhuoltoa sekä psykologija kuraattoripalveluja edustavia jäseniä. Monialaisuus tuo ryhmän työskentelyyn erilaisia näkökulmia ja tarvittavaa erityisosaamista. Yhteisölliseen opiskeluhooltoon kuuluu myös oppilaiden ja huoltajien sekä yhteistyökumppaneiden mukaan ottaminen työhön. Perusopetuksessa esimerkiksi kummi- ja tukioppilaat sekä toisella asteella tutorit ovat omalta osaltaan resurssi kiusaamisen vastaisessa työssä. Koulun ulkopuoliset tahot kuten nuorisotyö tai kolmas sektori vahvistavat koulujen yhteisöllistä työtä ja voivat olla avuksi yksittäiselle oppilaalle kiusaamistilanteessa.

Opiskeluhooltoryhmän työskentely on yhteisöllistä ja tehtävät ennaltaehkäiseviä. Työn kohteena voi olla **ryhmä tai koko yhteisö**. Koska ryhmän lakisääteiset tehtävät ovat yhteisöllisiä, ei ryhmä voi koskaan - edes suostumuksella - käsitellä yksittäistä oppilasta koskevaa asiaa. Ryhmässä voidaan keskustella esimerkiksi tietyn ryhmän tai luokan ilmapiiriä, työrauhaa tai havaintoja kiusaamisesta yleisellä tasolla. Vaikka opiskeluhooltoryhmässä ei voida puhua yksittäistä kiusaamistapauksista, voidaan ryhmässä sopia niiden hoitamisen työjaosta ja luokan vuorovaikutussuhteiden tukemisesta.

95 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013)

Opiskeluhooltoryhmä on **koulu- tai oppilaitoskohtainen**. Jos koulutuksen järjestäjällä on useita toimipisteitä, jokaisella on oma opiskeluhooltoryhmänsä. Erityisesti ammatillisella oppilaitoksella saattaa olla eri kuntien alueilla sijaitsevia toimipisteitä. Koska jokainen koulu tai oppilaitoksen toimipiste toimii omassa ympäristössään, on myös sen toimintakulttuuri ja kehittämistarpeet yksilöllisiä ja paikallisia. Toimipistekohtaiset opiskeluhooltoryhmät määrittelevät oman toimintaympäristönsä erityispiirteet ja tarvittavat yhteistyökumppaninsa yhteisölliselle työlle. Ammatillisessa koulutuksessa opintojen aloittaminen voi tarkoittaa muuttoa toiselle paikkakunnalle, uusia ystävyyssuhteita ja varhaista itsenäistymistä. Opiskeluhooltoryhmä voi yhdessä opiskelijakunnan ja tutoreiden kanssa sopia siitä, miten oppilaitosyhteisö ottaa vastaan uudet jäsenensä ja miten sen kulttuuriin ja pelisääntöihin tutustutaan.

YKSILÖKOHTAINEN OPISKELUHUOLTO TARJOAA TUKEA⁹⁶

Jokainen lapsi ja nuori kokee kiusaamistilanteen omalla tavallaan. Myös opiskeluhoollollisen tuen ja hoidon tarve on **yksilöllinen** ja edellyttää aina toimintatapojen tapauskohtaista harjoitusta. Koulukohtaiseen opiskeluhooltosuunnitelmaan sisältyvässä kiusaamisen vastaisessa suunnitelmassa kuvataan yksilöllisen tuen toimintatavat niin kiusaajan kuin kiusatun osalta⁹⁷.

Yksilökohtaiseen oppilashuoltoon sisältyvät koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palvelut sekä kuraattori- ja psykologipalvelut, joista käytetään nimitystä **opiskeluhoollon palvelut**. Siihen kuuluu myös monialainen asiantuntijaryhmä, joka kootaan tapauskohtaisesti oppilaan tueksi. Koulussa toteutettava yksilökohtainen työ on sekä ehkäisevää että korjaavaa. Yksilökohtaisen opiskeluhoollon tavoitteena on edistää oppilaan kokonaisvaltaista terveyttä, hyvinvointia ja opintojen etenemistä. Työssä tuetaan myös huoltajia ja ohjataan heidät tarvittaessa koulun ulkopuolisten palvelujen piiriin.

Yksilökohtainen opiskeluhoolto on oppilaalle aina **vapaaehtoista**, ja ammattilaiset osallistuvat työskentelyyn oppilaan ja/tai huoltajan suostumuksella. Opiskeluhoollossa oppilaalla on iän ja kehitystason mukainen itsenäinen asema. Oppilaan kyvyn päättää itse opiskeluhoollon asioistaan arvioi aina sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö eli käytännössä terveydenhoitaja, lääkäri, psykologi tai kuraattori, joka on sosiaalihuollon ammattihenkilö. Päätös-kykyinen alaikäinen voi kieltää opiskeluhoollon tietojen antamisen huoltajilleen.

Koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palvelut järjestetään terveydenhuoltolain ja asetuksen mukaisesti⁹⁸. Oppilaalla on oikeus määräaikaisiin terveystarkastuksiin, joissa kaikkien oppilaiden kanssa keskustellaan kiusaamiskokemuksista, mikä on tärkeää niin ennaltaehkäisevän työn kuin tilanteisiin puuttumisen näkökulmasta. Viidennen ja kahdeksannen luokan laajan terveystarkastuksen kansallisessa esitetilomakkeessa (THL) kaikilta oppilailta tiedustellaan heidän mahdollisia kokemuksiaan kiusaamisesta eri ympäristöissä (koulu, koti, vapaa-aika, netti, ym.). Terveystarkastuksista saatua tietoa voidaan tarkastella ryhmä-, vuosikurssi-, koulu- tai oppilaitoksen toimipistekohtaisesti. Määräaikaisten tarkastusten lisäksi oppilaille järjestetään tarpeenmukaisia terveystarkastuksia ja tarvittavaa yksilöllistä tukea sekä ohjataan jatkotutkimuksiin ja hoitoon muihin terveydenhuollon palveluihin. Toisella asteella opiskeluterveydenhuollon palveluihin sisältyvät myös sairaanhoitopalvelut sekä mielenterveys- ja päihdetyö.

⁹⁶ Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013)

⁹⁷ Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, Lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2019 ja Opetushallituksen määräys OPH-285-2018 koskien opiskeluhoollon keskeisiä periaatteita ja tavoitteita sekä opiskeluhooltosuunnitelman laatimista ammatillisessa koulutuksessa.

⁹⁸ Terveydenhuoltolaki (1326/2010) ja valtioneuvoston asetus neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta (338/2011)

Kouluterveydenhoitajan palvelut on järjestettävä siten, että päivinä, jolloin terveydenhoitaja työskentelee kyseisessä koulussa, hänen vastaanotolleen voi päästä ilman ajanvarausta ennalta ilmoitettuna ajankohtina. Muulloin terveydenhoitaja voi olla tavoitettavissa esimerkiksi puhelimitse. Toisen asteen opiskelijan on sairaanhoidollisissa asioissa saatava arkipäivisin virka-aikana välittömästi yhteys opiskeluterveydenhuoltoon. Mikäli tämä ei ole mahdollista, on opiskelija ohjattava ottamaan yhteyttä terveydenhuollon muuhun toimintayksikköön, esimerkiksi terveyskeskuksen vastaanottoon. Jollei terveydenhuollon ammattihenkilö voi tehdä arviota ensimmäisen yhteydenoton aikana, on se tehtävä viimeistään kolmantena arkipäivänä siitä, kun oppilas on ottanut yhteyden opiskeluterveydenhuoltoon tai terveyskeskukseen.

Oppilaalla on oikeus **psykologi- tai kuraattoripalveluihin** säädetyssä määräjassa. Palvelut on järjestettävä siten, että oppilaalle tarjotaan mahdollisuus henkilökohtaiseen keskusteluun joko psykologin tai kuraattorin kanssa viimeistään seitsemäntenä koulun työpäivänä ja asian ollessa kiireellinen, samana tai seuraavana päivänä. Asian kiireellisyyden arvioi psykologi tai kuraattori.

Oppilaan tuen tarpeen selvittäminen ja opiskeluhuollon tuen järjestäminen edellyttävät usein yhteistyötä opetushenkilöstön ja opiskeluhuollon palvelujen toimijoiden kesken. **Monialainen asiantuntijaryhmä** kootaan tapauskohtaisesti oppilaan tueksi silloin, jos hänen huolestuttavan tilanteensa varhaiseen selvittelyyn ja hoitamiseen tarvitaan eri alojen asiantuntijoita ja etenkin silloin, kun tarvitaan monialaista yhteistyötä opetushenkilöstön ja opiskeluhuollon palvelujen henkilöstön välillä. Ryhmän työskentely perustuu suostumukseen ja sen kokoonpanosta sovitaan tapauskohtaisesti. **Kiusaamistilanteiden selvittely ei ole oppilaalle vapaaehtoista** eikä siten yksilökohtaista opiskeluhuoltoa tai monialaisen asiantuntijaryhmän tehtävä. Sen sijaan kiusatuksi tulleen tai toisia kiusaavan oppilaan opiskeluhuollollisen tuen tarpeen selvittely ja järjestäminen voi edellyttää asiantuntijaryhmän kokoamista. Tavallisesti kiusaamiseen liittyvä opiskeluhuollon tarpeen selvittely aloitetaan jossakin opiskeluhuollon palvelussa ja tarvittaessa työskentelyä laajennetaan monialaiseen asiantuntijaryhmään.

Opiskeluhuollon menettelytavat yksittäisen oppilaan asiassa sovitetaan aina tarpeiden ja toiveiden mukaiseksi. Tarvittaessa opiskeluhuollon palvelut tekevät **yhteistyötä** muiden sosiaali- ja terveyspalvelujen kanssa joko konsultoiden tai ohjaamalla/lähettämällä oppilas tarkempiin tutkimuksiin ja hoitoon sopivalle taholle. Näin toimitaan myös silloin, kun oppilaan kiusatuksi tuleminen kokemukset synnyttävät tai pahentavat hänen oireiluaan tai oppilaan pahoinvointi ilmenee muiden kiusaamisena, eikä kiusaamiseen puuttuminen yhdistettynä opiskeluhoitopalvelujen tukeen ja apuun ole riittävää. Yleisimpiä yhteistyötahoja kuvatuissa tilanteissa ovat kasvatusta- ja perheneuvola, lasten- ja nuortenpsykiatria sekä lastensuojelu.

Opiskeluhuollon palvelujen asiantuntijoiden tehtäviä kiusaamisen vastaisessa työssä kuvataan myös luvussa 7.5.

5.4 Kiusaamisen vastaiset ohjelmat ja menetelmät

Jokaisella koululla tulee olla käytössään kiusaamisen vastainen suunnitelma⁹⁹. Hyvä suunnitelma on toimenpideohjelma, jossa kuvataan konkreettisesti koulun toimintatavat kiusaamisen ehkäisemisessä ja siihen puuttumisessa ja joka myös ohjaa koulun toimintaa. Osa näistä

⁹⁹ Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 13 §

koulujen toimintatavoista on arjessa syntyneitä ja vakiintuneita käytäntöjä, osa nimenomaan kiusaamisen ehkäisyyn ja siihen puuttumiseen kehitettyjä toimenpideohjelmia, osa näiden yhdistelmiä. Koulun omien käytäntöjen ongelmaksi on osoittautunut se, ettei niiden toivuudesta ole juurikaan tutkimusnäyttöä. Onkin suositeltavaa, että koulun käytössä oleva kiusaamisen vastainen ohjelma tai menetelmä perustuisi **tutkittuun tietoon**, jotta sillä olisi todellista vaikuttavuutta kiusaamisen vähentämisessä. Myös erilaisten yhteisöllistä toimintakulttuuria ja hyvinvointia vahvistavien ohjelmien käyttö ennaltaehkäisee niin kiusaamista kuin muita yhteisön ristiriitatilanteita.

Lukuisat tutkimukset osoittavat, että kiusaamisen vastaisen toimenpideohjelman käyttö koulussa on vaikuttavaa. Tehokkailla kiusaamisen vastaisilla ohjelmilla on tiettyjä **ominaisuuksia**, jotka erottavat ne muista. Näitä tekijöitä ovat ohjelman intensiivisyys, pitkäkestoisuus, systemaattisuus kiusaamiseen puuttumisessa sekä vanhempiin vaikuttaminen.¹⁰⁰ Kaikkien oppilaiden vastuuttaminen ryhmän hyvinvoinnista sekä rakentavan toimintatavan käyttö kiusaamistilanteissa näyttäisi myös vähentävän kiusaamista¹⁰¹. Tutkimuskirjallisuudessa suositellaan, että kiusaamista vähennetään toimimalla samanaikaisesti usealla tasolla: koulun, luokan, perheen ja oppilaan.

Toimivassa kiusaamisen vastaisessa ohjelmassa huomioidaan ennalta ehkäisevän työn lisäksi kiusaamiseen puuttumisen toimintatavat sekä tarpeenmukaisen tuen järjestäminen kiusaamistilanteen jälkeen. Käytetystä lähestymistavasta riippumatta on erityisen tärkeää, että jonkin ajan kuluttua kiusaamistapauksen selvittämisestä järjestetään osapuolille seurantakeskustelu, jossa varmistetaan se, että kiusaaminen on loppunut.

Kiusaamisen vastaisten toimenpiteiden siirtäminen osaksi koulun rakenteita, toimintakulttuuria ja jokapäiväistä perustoimintaa on osa koulun **johtamista**. Hyvästäkään suunnitelmasta tai ohjelmasta ei ole apua, elleivät kaikki koulun aikuiset sitoudu sen käyttöön ja ellei se siirry osaksi jokaisen johdonmukaista toimintaa kiusaamistilanteissa. Toimintamallin tekevät toimivaksi sen toteuttajat eli koulun aikuiset. Toimintamallin käyttöönottoa tukee henkilöstön kouluttaminen sekä ohjelman toteutusta tukevat konkreettiset ohjeet. Oppaan liitteessä 3 kuvataan koulutusasteittain tavallisimpia koulujen käytössä olevia kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen sekä tunne- ja vuorovaikutustaitojen ja toimintakulttuurin kehittämisen menetelmiä.

100 Ttofi, M., & Farrington, D. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7.

101 Kärnä, A., Voeten, M., Little, T., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa anti-bullying program: Grades 4-6. *Child Development*, 82.

6 KIUUSAAMISEEN PUUTTUMINEN

Parasta kiusaamisen vastaista työtä ja siihen puuttumista on kiusaamistilanteiden ennaltaehkäisy koulu yhteisössä. Hyvä johtaminen, yhteisöllisen toimintakulttuurin ja rauhallisen työskentelyilmapiirin luominen sekä koulun aikuisten ymmärrys ryhädynamiikasta ja ryhmän ohjaamisen taidot ehkäisevät kiusaamista. Tunne- ja vuorovaikutustaitojen opettaminen ja turvallisuusteemojen käsittely opetuksessa jo ennen kuin ongelmia ilmenee tavoittaa kaikki oppilaat ja on vaikuttavaa kiusaamisen ehkäisyä.

Varhaisen havaitsemisen kannalta on olennaista, että jokainen opettaja oppii tuntemaan oppilaansa ja opetusryhmänsä ominaispiirteet. Opettajan on tärkeää huolehtia oppilaidensa ryhmäytymisestä sekä seurata ja vahvistaa ryhmän myönteistä yhteistoimintaa koko lukuvuoden ajan. Jos luokassa esiintyy kiusaamista, on puuttumisen lisäksi paikallaan tehostaa myös ennaltaehkäisyä ja kiusaamisen vastaisia toimenpiteitä. Muiden oppilaiden osoittama tuki kiusatulle oppilaalle vaikuttaa olennaisesti hänen selviämiseensä kokemuksesta. Kiusaamisen lopettamisessa ryhmän yhteisen vastuuntunteen heräämisellä ja oppilaiden asenteiden muuttamisella kiusaamisen vastaisiksi on suuri merkitys. Kiusaamisen ennaltaehkäisyn kokonaisuutta on kuvattu tarkemmin luvussa 5.

Kiusaamistilanteisiin puuttuminen muodostuu useista eri vaiheista, joita on seuraavassa kuvattu **esimerkinomaisesti** sen keskeisimpien askelten näkökulmasta. Puuttumista tarkastellaan etenevänä prosessina, joka alkaa varhaisesta havaitsemisesta ja etenee erilaisiin puuttumisen keinoihin. Vakava tai pitkään jatkuva kiusaaminen johtaa tarvittaessa koulun ulkopuoliseen viranomaisyhteistyöhön.

6.1 Tieto kiusaamisesta mahdollistaa puuttumisen

Osa kiusaamisesta jää piiloon koulun aikuisilta eikä kiusaamisen tunnistaminen ole itsestään selvää. Joskus kiusaaminen on niin hienovaraista, että se jää kokonaan huomaamatta. Turvallinen toimintakulttuuri vahvistaa oppilaiden luottamusta koulun aikuisiin ja mahdollistaa myös vaikeiden asioiden esiin tuomisen ja niistä keskustelemisen. Vaikka opettajat ovat avainasemassa kiusaamisen vähentämisessä, oppilaiden tulee tuntee koulun muutkin ammattilaiset ja heidän tehtävänsä, jotta he tietäisivät kenen puoleen kääntyä apua tarvitessaan. Koulussa on tärkeää **kannustaa oppilaita kertomaan** havaitsemastaan tai kohtaamastaan kiusaamisesta, vaikka asia ei koskisi juuri häntä itseään. Kiusaamisilmiöiden yhteinen pohtiminen etukäteen auttaa oppilaita tunnistamaan kiusaamisen eri muodot ja ymmärtämään oman roolinsa kiusaamisen vähentämisessä. Samalla he saavat valmiuksia toimia myös muissa ahdistaviksi tai vaikeiksi kokemissaan tilanteissa.

Myös **huoltajan** on tärkeää kertoa koulun henkilöstölle havaitsemistaan tai tietoonsa tulleesta epäilystä kiusaamisesta. Huoltaja saattaa huomata muutoksia lapsensa käyttäytymisessä, jos lapsi ei esimerkiksi halua mennä kouluun, vaikuttaa masentuneelta tai oireilee psykosomaattisesti. Koulun tulisi saada tieto myös kiusaamisesta, joka tapahtuu koulupäivän ulkopuolella tai verkossa, jotta koulun aikuiset pystyisivät kiinnittämään erityistä huomiota oppilaan tilanteeseen koulussa.

Kiusaamistilanteiden tunnistamisen edellytyksenä on, että opettaja on tietoinen kiusaamisesta ja sen eri muodoista. Se, että opettaja tuntee oppilaansa ja opettamansa ryhmän, tekee myös muutosten huomaamisen helpommaksi. Oppilaan poissaolot, vetäytyminen ryhmätilanteista tai kouluhaluttomuus voivat olla signaaleja kiusatuksi tulemisesta. Suuri osa kiusaamisesta tapahtuu välitunneilla. Yksin jääviin oppilaisiin tulisikin kiinnittää huomiota ja tehokkaalla välituntivalvonnalla pystytään sekä ehkäisemään että havaitsemaan kiusaamista. Erityisesti yläkouluikäisten tai toisen asteen opiskelijoiden kynnyksellä kertoma kiusaamisesta saattaa olla korkea, koska heidän kokemuksensa avun saamisesta on heikentynyt jo aikaisempina kouluvuosina ja kiusaaminen on jatkunut pitkään. Myös oppilasryhmien sisäiset normit tai pelko tilanteen pahenemisesta saattavat estää kiusaamisesta kertomista.

Kiusaamisen esiintyvyyttä koulussa voidaan **kartoittaa** säännöllisesti esimerkiksi nimettömien kyselyin tai ryhmän kaverisuhteita jäsentävien sosiogrammien avulla. Koulussa voi olla postilaatikko, johon oppilaat voivat jättää kiusaamista koskevia viestejä. Osassa kouluista on myös otettu käyttöön ilmoitusmenetelmä, jolla oppilaat voivat ilmoittaa kokemastaan kiusaamisesta tai muusta epäasiallisesta kohtelusta joko nimellä tai nimettömänä. Myös kouluterveydenhuollon määräaikaisten terveystarkastusten yhteydessä oppilailta kysytään heidän kokemuksistaan ja havainnoistaan kiusaamisesta.

6.2 Selvittämiskeskustelut

Kiusaamiseen puuttuminen edellyttää **erilaisia toimia** kuin kouluyhteisön muiden ristiriitatilanteiden selvittely. Siksi kiusaamisen tunnistaminen ja erottaminen muista haastavista tilanteista on olennaista. Keskeisiä kriteerejä kiusaamiselle on sen toistuvuus ja tahallisuus sekä se, että kiusaaminen vaikuttaa negatiivisesti kiusatun hyvinvointiin. Kiusaamiseen liittyy tyypillisesti vallankäyttö eli osapuolet eivät ole keskenään tasaväkisiä, jolloin kiusatun on vaikea puolustautua. Kiusaamisen muodosta (eli onko se fyysistä, sanallista, epäsuoraa, omaisuuteen kohdistuvaa tai verkossa tapahtuvaa) riippumatta tilanne selvitetään aina (katso luku 1). Vaikka kyse ei olisi kiusaamisesta, puututaan epäasialliseen käyttäytymiseen tilanteen edellyttämällä tavalla.

Kiusaamisen selvittäminen on koulun turvallisesta opiskeluympäristöstä huolehtimista eikä sen selvittämiseen osallistuminen perustu oppilaan vapaaehtoisuuteen (kuten yksilökohtainen opiskeluhoito). Selvittämiskeskustelu voidaan järjestää **kasvatuskeskusteluna**, josta säädetään perusopetuslaissa: kun esiin tulee turvallista opiskeluympäristöä uhkaava asia kuten kiusaaminen, koulun on toimittava. Oppilaan, joka on käyttäytymisellään vaarantanut muiden oikeuden turvalliseen opiskeluympäristöön, voidaan siis edellyttää osallistuvan keskusteluun. Kasvatuskeskusteluun voi määrätä opettaja tai rehtori ja keskustelu tulee kirjata.¹⁰² Kasvatuskeskustelua puuttumiskeinona kuvataan luvussa 3.5.

Selvittämiskeskustelu toteutetaan koulukohtaisen opiskeluhoitosuunnitelman osana olevan **koulun toimintamallin** mukaan (katso luku 3.2). Selvittäminen käynnistyy kuulemalla kiusatun kuvaus tapahtuneesta: millaisesta kiusaamisesta on kysymys, milloin ja missä sitä on tapahtunut, ketkä ovat siihen osallistuneet ja keitä tilanteessa oli paikalla. Jos kiusaamisesta on olemassa todisteita kuten some-, teksti tai sähköpostiviestejä, pitää ne säilyttää. Kiusattu oppilas tarvitsee varmuuden siitä, että aikuiset puuttuvat tilanteeseen ja keskustelun tavoit-

102 Perusopetuslaki 35 a § (12/67/2013)

teena onkin lisätä hänen turvallisuudentunnettaan. Joskus kiusaamistilannetta selvittävän aikuisen on paikallaan hankkia asiasta taustatietoja haastattelemalla paikalla olleita muita oppilaita tai koulun henkilöstöä.

Kiusaamiseen osallistuneen oppilaan kanssa on suositeltavaa käydä erillinen keskustelu. Jos kiusaajia on useita, on hyväksi todettu käytäntö käydä keskustelut yksitellen ja tiiviissä aikataulussa, jotta ne tulisivat oppilaille yllätyksenä eikä osallisten kertomusten yhteensovittaminen olisi mahdollista. Keskustelun tarkoituksena on tehdä oppilaalle selväksi, että kiusaaminen on koulun aikuisten tiedossa, sitä ei hyväksytä ja että tilannetta seurataan jatkossa. Keskustelun tavoite on, että oppilas sitoutuu lopettamaan kiusaamisen välittömästi. Se mitä keskustelussa sovitaan, kannattaa kirjata. Jos kiusaamisen osallistuneita on useita, on tarkoituksenmukaista tavata heidät myös ryhmänä. Yhteisen keskustelun tarkoituksena on vahvistaa yhdessä sopimukset, jotka yksittäisten oppilaiden kanssa on jo tehty.

Toimiva **yhteistyö huoltajien kanssa** voi olla suureksi avuksi myös kiusaamisen lopettamisessa. He voivat osaltaan vaikuttaa erityisesti nuorten lasten sosiaaliseen käyttäytymiseen. Oppilaan huoltajalle tiedotetaan myös käydystä selvittämiskeskustelusta. Kun kotiin ollaan yhteydessä, on tärkeää, että tapahtuneesta on riittävästi tietoa ja eri osapuolten näkemykset ovat selvillä. Sekä kiusatun että kiusaajan huoltajille voi olla paikallaan tarjota mahdollisuus erilliseen keskusteluun. Yhteisen keskustelun järjestäminen eri osapuolten huoltajille voi onnistuakseen edellyttää sitä, että keskustelu on kaikkien osapuolten toive. Osassa kouluja kiusaamiseen osallistuneiden oppilaiden huoltajat tulevat mukaan kiusaamisen selvittämiseen myöhemmässä vaiheessa, kun on todettu, ettei kiusaamista saada loppumaan selvittämiskeskusteluilla tai muilla koulun keinoilla.

6.3 Seuranta on välttämätöntä

Koska kiusaamiselle ilmiönä on ominaista **toistuvuus**, on suunnitelmallinen seuranta välttämätöntä sen lopettamisessa. Oppilaiden vuorovaikutukseen kannattaa kiinnittää erityistä huomiota niin oppitunneilla kuin välitunneilla, jotta varmistuttaisiin siitä, että kiusaamista ei enää esiinny. Hyvä käytäntö on pyytää osapuolien huoltajia myös seuraamaan tilannetta ja lapsensa hyvinvointia tahoillaan. On tärkeää, että myös huoltajat ilmoittavat opettajalle tai rehtorille välittömästi, jos kiusaaminen jatkuu.

Seurantakeskustelujen **ajankohdat** kannattaa sopia jo selvittämiskeskustelun yhteydessä, jotta kiusaamistilanteen osapuolet olisivat tietoisia siitä, että tilannetta tarkkaillaan. Myös seurantakeskustelut suositellaan käytäväksi niin kiusatun kuin kiusaajan/kiusaajien kanssa erikseen. Seurantakeskusteluja voidaan järjestää **yksi tai tarvittaessa useampi**, jos kiusaaminen edelleen jatkuu. Joihinkin kiusaamisen vastaisiin ohjelmiin sisältyy eri periaatteilla ja eri vaiheissa toteutettavia osapuolten yhteiskeskusteluja.

Vaikka varsinainen kiusaaminen on saatu loppumaan, on tärkeää huolehtia siitä, **ettei kiusattu oppilas jää yksin** ja ryhmän ulkopuolelle. Oppilasta voidaan tukea esimerkiksi vahvistamalla koko ryhmän vuorovaikutussuhteita tai huolehtimalla **pedagogiikan keinoin** siitä, että oppilas pääsee mukaan ryhmään välitunneilla tai ryhmätyötilanteissa. Jos luokassa esiintyy kiusaamista, opettajan ei kannata antaa oppilaiden muodostaa itse kokoonpanoja pari- tai ryhmätyökentelylle eli sallia heidän käyttää ryhmien muodostamista osana kiusaamiseen usein liittyvää ulkopuolelle jättämistä. Sen sijaan opettaja voi ohjata oppilaita työskentelemään yhdessä erilaisissa kokoonpanoissa muodostamalla oppilaista erilaisia pienryhmiä tai työpareja.

6.4 Kirjaaminen luo oikeusturvaa

Koulussa hoidetaan opetustointia koskevia viranomaistehtäviä. Hyvään hallinnolliseen toimintatapaan kuuluu asian käsittelyvaiheiden **kirjaaminen**. Opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että henkilötietojen käsittely koulussa tapahtuu lainmukaisesti. Opetushallitus on laatinut oppaan, jossa kuvataan tarkemmin opetustoimeen liittyvien asiakirjojen julkisuutta ja salassapitoa¹⁰³.

Jos kiusaamistilanteen selvittäminen toteutetaan kasvatuskeskusteluna, tulee keskustelut kirjata. Laissa edellytetään kuitenkin minimaalista kirjaamista, millä tarkoitetaan lähinnä tietoa siitä, että keskustelu on käyty.¹⁰⁴ Oppilaita yksilöiviä tietoja kirjattaessa syntyy **henkilörekisteri**, jonka sisältämien tietojen käsittelyssä sovelletaan tietosuojaa koskevaa lainsäädäntöä¹⁰⁵. Opetuksen järjestäjällä on perusteltu syy oppilaita koskevien rekisterien ylläpitämiseen ja kiusaamisen selvittämiskeskustelujen muodostama rekisteri on eräänlainen oppilasrekisterin ”alarekisteri”, joka liittyy opetuksen järjestämiseen. Kiusaamistilanteissa opettaja ja rehtori kirjaavat päätökset myös muiden kurinpito- ja puuttumiskeinojen käytöstä opetusta koskevan ja tietosuojalainsäädännön mukaisesti¹⁰⁶.

Jos koulussa on käytössä jokin kiusaamisen vastainen ohjelma, siihen saattaa kuulua tietyt toimintatavat, joista syntyy esimerkiksi sisäistä työskentelyä varten laadittuja **asiakirjoja**. Asiakirjojen julkisuuteen sovelletaan julkisuuslakia ja niiden arkistointi määräytyy opetuksen järjestäjän hyväksymän tiedonohjaussuunnitelman mukaisesti. Julkisuuslaissa asiakirjat ovat lähtökohtaisesti julkisia mutta niihin voi sisältyä myös salassa pidettäviä tietoja. Oppilaalla ja huoltajalla asianosaisena on oikeus saada tiedot myös itseään koskevista salassa pidettävistä asiakirjoista.¹⁰⁷ Jos kiusaamisasia johtaa opiskeluhuollon palvelujen asiakkuuteen, näistä tehdään omat kirjaukset palveluiden omiin rekistereihin¹⁰⁸. Kiusaamistilanteen selvittelyssä syntyy myös asiakirjoja, jotka eivät ole julkisia ja jotka koskevat esimerkiksi oppilaan terveydentilaa tai henkilökohtaisia oloja¹⁰⁹. Kurinpito- ja puuttumiskeinojen käytöstä kiusaamistilanteessa laadittavat asiakirjat puolestaan ovat lähtökohtaisesti julkisia tietoja.

6.5 Jos kiusaaminen tapahtuu verkossa

Verkossa tapahtuvaa kiusaamista ehkäistään ja siihen puututaan samoilla periaatteilla kuin perinteiseen kiusaamiseen. Verkkokiusaamisen puuttumisessa on tiettyjä erityispiirteitä, jotka on tärkeää ottaa huomioon (katso luku 4).

Opettajan tulee puuttua myös verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen, joka tapahtuu kouluajalla, koulun liittyvässä toiminnassa ja johon on osallisena koulun oppilaita. Mikäli opettaja saa tietoonsa verkossa tapahtunutta kiusaamista, joka on koulun oppilaan ja koulun ulkopuolisen henkilön välistä, opettajan on suositeltavaa kertoa siitä oppilaan huoltajalle. Mikäli rehtori tai

103 Julkisuus ja tiedonhallinta opetustoimessa. Opas koulujen ja oppilaitosten käyttöön. Oppaat ja käsikirjat 2018:5a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/julkisuus-ja-tiedonhallinta-opetustoimessa>

104 Perusopetuslaki 35 a (1267/2013) §

105 EU:n tietosuojaa-asetus (2016/679) ja tietosuojalaki (1050/2018)

106 Perusopetuslaki 36 a § (1267/2013), lukiolaki (714/2018) 42 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 93 §

107 Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999) 5 § ja arkistolaki (831/1994) 8 §

108 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 21 §

109 Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999) 24 § ja perusopetuslaki 40 § (642/2010)

opettaja saa tietoonsa verkossa tapahtuvaa toimintaa, joka voisi täyttää esimerkiksi seksuaalirikoksen tunnusmerkistön, hänellä on velvollisuus ilmoittaa asiasta poliisille¹¹⁰.

Jokaisella, myös lapsella ja nuorella, on **sananvapaus**. Sananvapautteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä.¹¹¹ Kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin salaisuus on loukkaamaton¹¹². Luottamuksellisen viestin salaisuus koskee myös esimerkiksi tekstiviestiä, WhatsApp-viestiä, Facebookin inbox-viestiä ja SnapChatin yksityisviestiä. Kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin saa lukea vain, jos siihen on lakiin perustuva oikeus tai asianosaisen suostumuksella. Julkisia sosiaalisen median päivityksiä koulun henkilökunta voi lukea ilman oppilaan tai huoltajan suostumusta. Oppilaan henkilökohtaisten viestien lukemiseen, kuten tekstiviestin, sähköpostin ja WhatsApp-viestin lukemiseen koulun henkilökunta tarvitsee oppilaan tai hänen huoltajansa luvan. Hyvä ja nopea ratkaisu on, että kuvan tai videon luvatta ottanut tai julkaissut oppilas poistaa itse kuvan tai videon omalta mobiililaitteeltaan tai pyytää sosiaalisen median palvelua poistamaan sen. Tilanteen jatkoselvittämiseksi oppilasta kannattaa ohjata tallentamaan itselleen todistusaiheistoa verkkokiusaamisesta. Viestit, kuvat ja videot kannattaa tallentaa esimerkiksi kuvakaappauksella.

Epäasiallisen kirjoituksen, käyttäytymisen, valokuvan ja videon voi **ilmiantaa** sosiaalisen median palvelun tarjoajalle oppilas itse, oppilaan huoltaja, opettaja tai muu asian tietoonsa saanut aikuinen. Sosiaalisen median palvelut käyvät ilmiannetut sisällöt ja käyttäjätilit läpi tapauskohtaisesti, ja tarvittaessa ilmiantojen käsittelijät ovat myös yhteydessä käyttäjään, jota ilmianto koskee. Ilmiantajan henkilöllisyys pidetään luottamuksellisena.

Mikäli sisältö todetaan median **yhteisönormien vastaiseksi**, ilmianto voi johtaa sisällön poistamiseen tai siitä vastuussa olevan käyttäjätilin sulkemiseen. Sosiaalisen median palveluiden tarjoajat sekä pelien ja verkkosivustojen ylläpitäjät tekevät tarvittaessa yhteistyötä poliisin kanssa, joten mikäli sivuston sisäiset ylläpitotoiminnot eivät poista sisältöä tai korjaa tilannetta, viime kädessä yhteydenotto poliisiin voi poistaa loukkaavan sisällön.

Poliisit toimivat myös sosiaalisessa mediassa. Poliiseihin voi ottaa yhteyttä ja kysyä neuvoa sosiaalisessa mediassa tapahtuneesta. Nettipoliisitoiminta on osaltaan poliisin ennalta estävää toimintaa. Nettipoliisit osallistuvat myös rikosten selvittelyyn ja tiedottavat tärkeistä ja ajankohtaisista asioista. Nettipoliisitoiminnalla halutaan myös madaltaa kynnystä ottaa yhteyttä poliisiin. Koulu voi myös kysyä neuvoa poliisilta, olisiko tilanteessa syytä tehdä rikosilmoitus. Poliisi voi käyttää tutkinnassa lainmukaisia pakkokeinoja, joihin sisältyy myös viestin lukeminen.

6.6 Huoltajalle ilmoittaminen

Hyvään toimintakulttuuriin kuuluu kouluyhteisön toimintatavoista sopiminen huoltajien kanssa tehtävän yhteistyön osalta. Samalla linjataan se, miten keskusteluyhteydestä kotien kanssa huolehditaan ja miten huoltajiin ollaan yhteydessä mahdollisissa ongelmatilanteissa.

110 Lastensuojelulaki (417/2007) 25 §

111 Suomen perustuslaki (731/1999) 12 § ja YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 1989 13 artikla

112 Suomen perustuslaki (731/1999) 10 § ja YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 16 artikla

Opettajan ja rehtorin tulee perusopetuksessa ilmoittaa tietoonsa tulleesta **koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta** niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle¹¹³. Huoltajille voidaan kertoa, ketkä ovat olleet kiusaamistilanteen osapuolia ja asiassa mahdollisesti annetut seuraamukset. Nykytiedon mukaan oppilaat ottavat kiusaamistilanteissa erilaisia rooleja, joiden hahmottaminen aikuisyhteisöstä käsin on joskus vaikeaa. Varsinkaan tilanteessa, jossa esiin tullutta kiusaamista vasta selvitetään, saattaa näkökulma eri osapuolten rooleihin olla epäselvä. Objektiivisuuden säilyttäminen keskusteltaessa asiasta huolestuneen huoltajan kanssa on opettajan ammattitaitoa.

Kiusaamista tapahtuu myös **vapaa-ajalla ja erityisesti verkossa** tapahtuvan kiusaamisen osalta on haastavaa määrittää, milloin kiusaaminen tapahtuu koulussa ja milloin koulupäivän ulkopuolella. On suositeltavaa, että huoltajat ilmoittavat tietoonsa tulleesta lapseen tai nuoreen kohdistuvasta kiusaamisesta opettajalle, jotta asiaan osataan kiinnittää huomiota myös koulussa. Verkossa tapahtuvaa kiusaamista on käsitelty luvussa 4. Mikäli opettaja saa tietoonsa verkossa tapahtunutta kiusaamista, joka on koulun oppilaan ja koulun ulkopuolisen henkilön välistä, opettajan on suositeltavaa kertoa siitä oppilaan huoltajalle.

6.7 Viranomaisille ilmoittaminen

Eryteisesti oppilaiden turvallisuutta koskeissa kysymyksissä yhteistyö koulun ulkopuolisten viranomaisten kanssa kannattaa suunnitella **jo ennen kuin ongelmia** ilmenee. Yhteistyökumppaneiden tuttuus ja toisen toimintakulttuurin tuntemus, tieto menettelytavoista ja tehtävänjaon selkeys helpottavat toimimista myös vaikeissa tilanteissa. Kaikilla osapuolilla tulisi olla yhtenevä käsitys siitä, miten ongelmatilanteissa toimitaan niin koulussa kuin koulun ulkopuolella.

On tilanteita, joissa kiusaamista ei saada loppumaan koulun käytettävissä olevin keinoin ja tarvitaan **ulkopuolista apua**. Jos esimerkiksi kiusaavan oppilaan huoltajat eivät ole halukkaita yhteistyöhön ja oppilas jatkaa käyttäytymistä, joka vaarantaa muiden turvallisuuden, tulee arvioida lastensuojelullisten toimenpiteiden tarve. Joskus kiusaamistilannetta selvittäessä henkilöstön tietoon tulee asioita oppilaan tilanteesta, jotka edellyttävät lastensuojeluilmoituksen tekemistä. Lastensuojelun tarve on selvitettävä, jos lapsen hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen sitä edellyttävät¹¹⁴. Ilmoitusvelvollisuuksia eri viranomaisille kuten lastensuojeluun, sosiaaliviranomaisille tai poliisille on kuvattu oppaan luvussa 3.7.

Epäselvissä tilanteissa rehtori, opettaja tai opiskeluhoollon palvelujen asiantuntija voivat aina **konsultoida** poliisia tai lastensuojelua siten, että oppilas ei ole tunnistettavissa asiayhteydestä ja kysyä heidän näkemystään siihen, tuleeko tilanteessa tehdä ilmoitus poliisille ja/tai lastensuojeluun. Eryteisesti vakavammissa tapauksissa koululla on kuitenkin oikeus ja akuitissa tilanteessa velvollisuus ilmoittaa tilanteesta muille viranomaisille kuten poliisille.

113 Perusopetuslaki 29 § (1267/2013)

114 Lastensuojelulaki 25 § (88/2010)

6.8 Kurinpito- ja puuttumiskeinot kiusaamistilanteessa

Opetukseen osallistuvalla on oikeus opiskeluympäristöön, jossa vallitsee työrauha ja jossa jokainen tuntee olonsa turvalliseksi. Pedagogisilla ratkaisuilla, ryhmädynamiikan ymmärtämisellä sekä luottamuksen ja välittämisen ilmapiirin vahvistamisella rakennetaan hyvää työskentelyilmapiiriä. Työrauhaan ja sen ongelmiin kuten kiusaamiseen voidaan vaikuttaa monilla koulun keinoilla kuten yhteisöllisen toimintakulttuurin kehittämällä, tunne- ja vuorovaikutustaitojen opetuksella ja yhteisistä järjestyssäännöistä sopimisella (ks. luvut 5.1, 5.2 ja 3.4).

Joskus **kiusaamista ei saada loppumaan** seurantakeskustelujen systemaattisella järjestämisellä tai kutsumalla vanhemmat keskustelemaan asiasta. Koululla tulee olla valmius myös toisenlaisiin toimenpiteisiin ja sekä kiusaamiseen että yksittäiseen epäasialliseen tekoon voidaan puuttua kurinpidollisin keinoin. Koululainsäädäntö tarjoaa kouluille useita keinoja puuttua ei-toivottuun käytökseen, jotka etenevät asteittain lievemmästä puuttumiskeinosta varsinaisiin kurinpitorangeistuksiin. Kiusaamistilanteisiin soveltuvia keskeisiä kurinpito- ja puuttumiskeinoja kuvataan luvussa 3.5.

6.9 Muutokset opetusjärjestelyissä

Rehtori voi pedagogisilla tai turvallisuuteen liittyvillä perusteilla muuttaa oppilaiden luokka- ja ryhmäjakoja, jos opetussuunnitelman mukaisen opetuksen antaminen ei muutoin toteudu. Muutos voi olla **tilapäinen tai pysyvä**. Opetusjärjestelyjen muutosta ei voida käyttää rangaistuskeinona. Oppilasta ei esimerkiksi voi rangaistukseksi eristää omasta ryhmästään tai määrätä opiskelemaan kotona. Tilanteen ollessa akuutti voi olla perusteltua siirtää oppilas opiskelemaan toisessa opetusryhmässä tilanteen rauhoittamiseksi ja turvallisuuden varmistamiseksi. Vastaavasti voi olla paikallaan harkita tilapäisjärjestelyjä välituntitilanteiden turvaamiseksi. Oppilaiden kanssakäymistä välitunneilla voidaan ohjata esimerkiksi huolehtimalla siitä, että oppilaat viettävät välituntia eri aikaan tai koulupihan eri alueilla.

6.10 Koulun vaihtaminen

Perusopetuslain 6 §:n mukaan kunta voi **perustellusta opetuksen järjestämiseen liittyvästä syystä** opetuskieltä muuttamatta vaihtaa opetuksen järjestämipaikkaa. Opetuksen järjestämipaikan vaihtaminen voi tulla kysymykseen myös **oppilaaseen liittyvistä** syistä. Oppilaaseen liittyvistä syistä tehtävä koulun vaihtaminen edellyttää, mikäli mahdollista, yhteisymmärrystä oppilaan huoltajien kanssa.¹¹⁵ Kiusaamiseen syyllistyneen oppilaan siirtämisestä toiseen kouluun ei ole oikeuskäytäntöä. Siirtämistä ei voida pitää suositeltavana toimintatapana, mutta sitä voi käyttää yksittäisessä tapauksessa viimesijaisena keinona. Kiusaamiseen syyllistyneen siirtämistä toiseen kouluun voi harkita, jos kaikki kurinpidolliset ja opiskeluhuollolliset keinot ja tukitoimet on käytetty, eikä toivottua muutosta oppilaan käytöksessä tapahdu.

115 Hallituksen esitys Eduskunnalle koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi 86/1997

6.11 Opiskeluhuollon palvelut oppilaan tukena

Joskus erilaisten kiusaamiseen puuttumis- tai kurinpitokeinojen sijasta tai niiden lisäksi tarvitaan opiskeluhuollon palvelujen apua. Kiusatuksi joutuminen ja toisen kiusaaminen ovat molemmat omanlaisiaan vakavia riskejä lapsen tai nuoren kehitykselle. Kiusaamis-, häirintä- ja väkivaltatilanteiden osapuolina olevilla oppilailla on **oikeus tarvitsemaansa opiskeluhooltoon**. Oppilaiden käytettävissä ovat koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palvelut sekä psykologi- ja kuraattoripalvelut.

Koulun tehtävä on huolehtia siitä, että oppilaat ja heidän huoltajansa ovat tietoisia oikeuksistaan opiskeluhuollon palveluihin myös erilaisissa ongelmatilanteissa. Opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että oppilailla ja heidän huoltajillaan on tieto koulun ja sen oppilaiden käytettävissä olevasta opiskeluhoollosta¹¹⁶. Jos koulun tai opiskeluhoollon työntekijä arvioi oppilaan tarvitsevan opiskeluhoollon psykologi- tai kuraattoripalveluja, työntekijän on oltava **viipymättä** yhteydessä heihin yhdessä oppilaan kanssa. Samalla psykologille tai kuraattorille luovutetaan **tuen tarpeen arvioinnissa tarvittavat tiedot**. Yhteydenotto voi perustua niin opiskelun kuin psyykkisten tai sosiaalisten ongelmien aiheuttamaan tarpeeseen¹¹⁷.

Oppilaan tai huoltajan suostumuksella kiusaamistilanteen aiheuttamaa opiskeluhoollollisen tuen tarvetta voidaan käsitellä moniammatillisessa asiantuntijaryhmässä¹¹⁸. Perusopetuksessa opetuksen järjestäjän on myös huolehdittava siitä, että kurinpitorangeistuksen saaneelle oppilaalle sekä oppilaalle, jonka oikeus opetukseen on evätty, järjestetään tarvittava opiskeluhoolto¹¹⁹. Yksilökohtaista opiskeluhoolltoa ja sen toimintatapoja on kuvattu tarkemmin luvussa 5.3.

6.12 Kiusaaminen voi olla rikos

On tilanteita, joissa oppilaaseen kohdistuva kiusaaminen on niin **vakavaa tai pitkäkestoista**, että se täyttää rikoksen tunnusmerkistön. Epäiltäessä rikosta poliisilta voi kysyä neuvoa asiassa. Rikoksen toteaminen edellyttää käytännössä todisteita tai todistajia siitä, mitä on tapahtunut.

Kaikki kiusaamiseen osallistuneet voivat syyllistyä rikokseen. Myös kiusaajan **rikoskumppanina, avunantajana tai yllyttäjänä** toimiminen ovat rangaistavia tekoja. Näistä esimerkkejä ovat tilanteet, joissa oppilas lyö kiusattua toisen pitäessä tästä kiinni tai toinen oppilas kehoittaa tai muutoin yllyttää kiusaajaa kiusaamaan¹²⁰.

Kiusaaminen voi täyttää monen eri rikoksen tunnusmerkistön. Rikosnimikkeitä on käsitelty luvussa 3.6. Keskustelu kiusaamisesta rikoksena ja oppilaan oman toiminnan rangaistavuudesta kiusaamistilanteissa auttaa oppilaita ymmärtämään, miten vakavasta asiasta kiusaamisessa on itse asiassa kysymys.

116 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 11 §

117 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 16 §

118 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 14 §

119 Perusopetuslaki 36 h § (1267/2013)

120 Salmivalli, C., Pöyhönen, V. ja Kaukiainen, A. (2018). KiVa Koulu: Opettajan opas alakoulun 4. luokalle. Turun yliopiston psykologian laitoksen tutkimuksesta käytäntöön -julkaisusarja, 3.

7 TOIMINTAOHJEITA AMMATTILAISILLE, OPPILAILLE JA HUOLTAJILLE

Kaikkien koulussa oppilaiden kanssa työskentelevien sekä opiskeluhuoltopalveluista vastaavien viranomaisten ja työntekijöiden on tehtävissään edistettävä oppilaiden ja kouluyhteisön hyvinvointia¹²¹. Tämä tarkoittaa osallistumista ennaltaehkäisevään työhön sekä velvollisuutta puuttua epäasialliseen käytökseen ja havaitsemiinsa ongelmatilanteisiin. Psykkisestä, sosiaalisesta ja fyysisestä turvallisuudesta huolehtiminen ja oppilaiden suojeleminen on ensisijaisesti koulun henkilöstön tehtävä. Jokainen kouluyhteisön jäsen voi omalla toiminnallaan edistää lasten ja nuorten turvallisuutta ja hyvinvointia toimimalla aktiivisesti kiusaamisen lopettamiseksi.

Jokainen kiusaamista havainnut tai siitä tiedon saanut koulun henkilöstöön kuuluva huolehtii siitä, että asian selvittäminen käynnistyy viipymättä. Kiusaamiseen puuttuminen kuuluu opetus- ja opiskeluhuoltohenkilöstön **vir kavastuuseen**. Vir kavastuun rikkomisesta voi joutua rikosoikeudelliseen vastuuseen, vahingonkorvausvastuuseen ja työnantaja voi esimerkiksi antaa varoituksen tai päättää palvelussuhteen¹²². Jotta koulu pystyy huolehtimaan ennalta ehkäisevästä työstä sekä oppilaiden turvallisuudesta on tärkeää, että henkilöstö on tietoinen eri lainsäädäntöihin sisältyvistä viranomaisten yhteistyövelvoitteista sekä oikeudestaan salassa pidettävien tietojen luovuttamiseen tai saamiseen muilta (katso luku 3.7).

Vir kavastuun piiriin kuuluu myös koulun henkilöstön oma **asianmukainen käyttäytyminen oppilaita kohtaan**. Viranhaltijan on toimittava tehtävässään tasapuolisesti ja käyttäytyttävä asemansa ja tehtävästä edellyttämällä tavalla¹²³. Opettajan asemassa kasvattajana ja opettajana sekä roolimallina oppilaille käyttäytymisvaatimus korostuu. Jos koulun henkilöstöön kuuluvaa epäillään kiusaamisesta, on tapahtuneeseen erityisen tärkeää puuttua viipymättä. Jos kiusaamisen todetaan jatkuvan tai jos kyse on vakavasta tapahtumasta, tehdään tarvittavat palvelussuhdetta koskevat päätökset. Jos koulu epäilee, että kiusaaminen täyttää rikoksen tunnusmerkistön, pitää koulun tehdä asiasta rikosilmoitus poliisille. Koulun kiusaamisen vastaisessa suunnitelmassa otetaan huomioon toimintatavat sekä oppilaiden keskinäisissä että oppilaiden ja aikuisten välisissä koulun vuorovaikutussuhteissa (katso luku 3.2).

Seuraavassa on kuvattu koulussa työskentelevien ammattilaisten vastuita sekä oppilaiden ja huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia kiusaamisen vastaisessa työssä **esimerkinomaisesti**.

7.1 Opetuksen järjestäjä

Opetuksen järjestäjä vastaa yleisesti ylläpitämiensä koulujen toiminnan turvallisuudesta ja lainmukaisuudesta. Opetuksen järjestäjä huolehtii oppilaiden ja oppilaiden yhdenvertaisuuden toteutumisesta ja yhteisten toimintamallien kehittämisestä järjestäjätasolla. Vastuu edellyttää koulujen toiminnan (ml. hyvinvointi ja turvallisuus) seuranta, ohjausta ja valvontaa sekä mahdollisiin epäkohtiin puuttumista.

121 Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 4 §

122 Laki kunnallisesta viranhaltijasta (304/2003) 35 § ja 41 §

123 Laki kunnallisesta viranhaltijasta (304/2003) 17 §

Kiusaamisen vastaisessa työssä opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että:

- kouluissa noudatetaan **lainsäädäntöä** (kuten oppilaiden oikeutta turvalliseen opiskeluympäristöön) ja että toiminnan laillisuutta **valvotaan**
- kouluissa ennalta **ehkäistään** kiusaamista, esiin tulevaan kiusaamiseen **puututaan** ja toimenpiteiden vaikutuksia **seurataan**
- lakisääteiset **ryhmät** (kuten opiskeluhuollon ohjausryhmä ja koulukohtaiset opiskeluhoitoryhmät) on asetettu ja niiden jäsenet nimetty
- lakisääteiset **suunnitelmat ja säännöt** (kuten opetussuunnitelmat, lasten ja nuorten hyvinvointisuunnitelma, koulukohtaiset opiskeluhoitosuunnitelmat ml. kiusaamisen vastaiset suunnitelmat, tasa-arvosuunnitelma, yhdenvertaisuussuunnitelma ja järjestyssäännöt) on hyväksytty, ne ovat säädösten ja määräysten mukaisia ja ajantasaisia sekä niiden toteutumista seurataan
- opiskeluhoolto **järjestetään ja sen toteutumista ja vaikuttavuutta arvioidaan** opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen **yhteistyönä**
- opiskeluhoollon **ulkopuoliseen arviointiin** osallistutaan ja opiskeluhoollon kokonaisuuden **omavalvonnasta** huolehditaan opetustoimen ja sosiaali- ja terveystoimen yhteistyönä
- kouluyhteisön ja opiskeluympäristön **terveellisyys ja turvallisuus tarkastetaan** monialaisesti, havaitut puutteet korjataan, kehittämistarpeisiin puuttumista seurataan ja niistä raportoidaan. Tarkastuksessa kartoitetaan myös kiusaamisen esiintyvyys koulussa.
- henkilöstö saa riittävästi **koulutusta ja perehdytystä** (esimerkiksi kiusaamisen vastaiseen työhön sekä oppilaiden käyttämien sosiaalisen median ja digitaalisten pelien tuntemiseen ja osaamiseen)
- koululle osoitetaan tarvittaessa **tukea** yksittäisten kiusaamistapausten selvittämiseksi
- kouluja ohjeistetaan siitä, miten kiusaamistapaukset **kirjataan** ja miten kirjaukset arkistoidaan tiedonohjaussuunnitelman mukaisesti.

7.2 Rehtori

Rehtori vastaa johtamansa koulun toiminta- ja turvallisuuskulttuurin kehittämisestä sekä sen osana opiskeluympäristön turvallisuudesta ja hyvinvoinnista. Rehtori toimii koulussa opettajien ja muun henkilöstön esimiehenä sekä työantajan edustajana. Vastuu edellyttää henkilöstön perehdytystä, ohjausta ja valvontaa sekä havaittuihin ongelmiin puuttumista.

Kiusaamisen vastaisessa työssä rehtori vastaa siitä, että:

- oppilaiden **oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön toteutuu**
- kiusaamista ennalta **ehkäistään** koulussa, esiin tulevaan kiusaamiseen **puututaan** ja toimenpiteiden vaikutuksia **seurataan**
- koulukohtaiset **suunnitelmat ja säännöt** (kuten opetussuunnitelma, opiskeluhoitosuunnitelma ml. kiusaamisen vastainen suunnitelma, tasa-arvosuunnitelma, yhdenvertaisuussuunnitelma ja järjestyssäännöt) on tehty osallisuudesta huolehtien ja ne päivitetään säännöllisesti
- koulukohtainen **opiskeluhoitoryhmä** on asetettu ja sen kokoonpano on nimetty
- **yhteisöllinen ja yksilökohtainen opiskeluhoolto** järjestetään lainsäädännön mukaisesti
- kouluyhteisön ja opiskeluympäristön **terveellisyys ja turvallisuus tarkastetaan** monialaisesti, havaitut puutteet korjataan, kehittämistarpeisiin puuttumista seurataan ja niistä raportoidaan. Tarkastuksessa kartoitetaan myös kiusaamisen esiintyvyys koulussa.

- henkilöstölle annetaan riittävästi **koulutusta ja perehdytystä** (esimerkiksi kiusaamisen vastaiseen työhön sekä oppilaiden käyttämien sosiaalisen median ja digitaalisten pelien tuntemiseen ja osaamiseen)
- oppilaiden ja huoltajien osallisuudesta yhteisöllisessä työssä huolehditaan ja heille **tiedotetaan** kiusaamisen vastaisista toimintatavoista
- perusopetuksessa tietoon tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta **ilmoitetaan** niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle
- tarvittaessa oppilaasta tehdään lastensuojelulain mukainen **ilmoitus lastensuojeluun ja/tai poliisille**
- kiusaamisen kohteeksi joutunut ja siihen syyllistynyt **ohjataan** tarvittaessa opiskeluhuollon psykologi- ja kuraattoripalvelujen tai koulu- tai opiskeluterveydenhuollon palvelujen piiriin.

7.3 Opettaja

Opettaja antaa opetussuunnitelman mukaista opetusta, kasvatusta ja ohjausta. Opettajan tehtävänä on huolehtia vastuulleen määrätystä oppilaista, luokastaan tai ryhmästään kokonaisuutena. Opettaja vastaa opetusryhmänsä turvallisuudesta ja hyvinvoinnista, työrauhasta ja hyvästä ilmapiiristä. Opettaja huolehtii osaltaan myös kouluyhteisön hyvinvoinnin edistämisestä. Opettaja seuraa ja tukee jokaisen oppilaan yksilöllistä oppimista ja hyvinvointia.

Kiusaamisen vastaisessa työssä opettaja:

- vastaa siitä, että oppilaiden **oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön toteutuu**
- vastaa siitä, että kiusaamista ennalta **ehkäistään** ryhmässä, esiin tulevaan kiusaamiseen **puututaan** ja toimenpiteiden vaikutuksia **seurataan**
- luo opetustilanteisiin turvallisen ja rauhallisen **ilmapiirin**, huolehtii pedagogiikan keinoin kiusaamisen vastaisesta työstä sekä tunne- ja vuorovaikutustaitojen harjoittelusta osana opetusta
- tuntee omat oppilaansa ja havainnoi heidän oppimisessaan ja hyvinvoinnissaan tai ryhmän vuorovaikutussuhteissa tapahtuvia **muutoksia**
- tuntee oppilaiden käyttämiä sosiaalisen median ja digitaalisten pelien ympäristöjä, **verkkokiusaamisen** erityispiirteitä ja puuttuu verkossa tapahtuvaan kiusaamiseen, kun saa tiedon verkkokiusaamisesta koulussa
- osallistuu koulukohtaisen **opiskeluhooltosuunnitelman** (ml. kiusaamisen vastaisen suunnitelman) valmisteluun sekä **perehtyy ja sitoutuu** sen linjauksiin
- osallistuu koulukohtaisen **opiskeluhooltoryhmän työskentelyyn** oman ryhmänsä tilanteen osalta
- on yhteydessä **huoltajiin**, jos heidän alaikäisestä lapsestaan herää huoli
- perusopetuksessa **ilmoittaa** tietoonsa tulleesta koulussa ja koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin syyllistyneen ja niiden kohteena olevan oppilaan huoltajalle
- ilmoittaa verkossa tapahtuneesta kiusaamisesta oppilaan huoltajalle
- tekee tarvittaessa oppilaasta lastensuojelulain mukaisen **ilmoituksen lastensuojeluun ja/tai poliisille**
- voi lain mukaisesti **konsultoida** opiskeluhuollon palvelujen ammattilaista oppilaan yksilökohtaisen opiskeluhuollon tarpeesta

- ottaa yhteyttä **opiskeluhuollon psykologiin tai kuraattoriin** (yhdessä oppilaan kanssa) todetessaan palveluiden tarpeen sekä luovuttaa tuen tarpeen arvioimiseen tarvittavat tiedot
- ohjaa oppilasta käyttämään **koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palveluja** tarpeensa mukaisesti
- huolehtii tarvittavasta **asiantuntemuksesta** kiusaamistilanteiden selvittelyssä ja toimenpiteiden pohtimisessa. Opiskeluhuollon palvelujen asiantuntijoiden mukanaolo ei tässä tapauksessa edellytä oppilaan tai huoltajan suostumusta
- kutsuu tarvittaessa koolle yksilökohtaisen monialaisen **asiantuntijaryhmän** opiskeluhuollollisen tuen tarpeen arvioimiseksi (edellytyksenä kokoonpanon tapauskohtainen harkinta ja suostumuksen hankkiminen)
- ottaa huomioon oppilaan mahdollisen tuen ja ohjauksen tarpeen ammatillisessa koulutuksessa opintojen alussa laadittavassa **henkilökohtaisen osaamisen kehittämissuunnitelmassa**.

7.4 Opiskeluhuoltoryhmä

Koulukohtainen opiskeluhuoltoryhmä vastaa koulun opiskeluhuollon suunnittelusta, kehittämisestä, toteuttamisesta ja arvioinnista. Ryhmä on aina monialainen. Opiskeluhuoltoryhmässä asioita käsitellään yleisellä ja yhteisöllisellä tasolla, jolloin työn kohteena ovat ryhmä, luokka, yhteisö ja opiskeluympäristö.

Kiusaamisen vastaisessa työssä opiskeluhuoltoryhmä:

- luo **rakenteet ja toimintatavat** yhteisölliselle ja ennalta ehkäisevälle työlle ja päättää sen edellyttämästä **työn- ja vastuunjaosta** opiskeluhuoltoryhmässä ja kouluyhteisössä
- huolehtii oppilaiden ja huoltajien **osallisuudesta** opiskeluhuoltoryhmän toiminnassa
- valmistelee ja päivittää **koulukohtaisen opiskeluhuoltosuunnitelman** ja muut opiskelu- huoltoa ja erilaisia ongelmatilanteita koskevat suunnitelmat ml. kiusaamisen vastainen suunnitelma
- **kokoaa** yhteisön turvallisuutta ja hyvinvointia koskevaa **tietoa** (ml. kiusaamisen esiintyvyyss) eri lähteistä
- **seuraa ja arvioi** yhteisön ja ryhmien **turvallisuuden ja hyvinvoinnin tilaa** sekä yhteisöllisen hyvinvointityön vaikuttavuutta
- kartoittaa yhteisöllisen opiskeluhuoltotyön **keskeiset yhteistyötahot** ja huolehtii heidän osallisuudestaan ryhmän työskentelyyn tarpeen mukaan
- **kuulee** tarvittaessa **asiantuntijoita**
- **tiedottaa** opiskeluhuollosta (ml. kiusaamisen vastainen suunnitelma), sen toimintavoista ja käytänteistä oppilaille, huoltajille, koulun henkilöstölle ja yhteistyökumppaneille
- kehittää ja arvioi opiskeluhuoltoryhmän **omia toimintatapoja**.

7.5 Opiskeluhuollon palvelujen asiantuntijat

Opiskeluhuollon palvelujen ammattilaisten (**psykologin, kuraattorin, terveydenhoitajan ja lääkärin**) tehtäviin kuuluvat sekä yhteisöllinen että yksilökohtainen opiskeluhuoltotyö. Psykologi- ja kuraattoripalvelut tukevat oppilaiden oppimista ja hyvinvointia sekä sosiaalisia ja psyykkisiä valmiuksia. Kouluterveydenhuollossa edistetään oppilaan tervettä fyysistä ja

psykkistä kasvua ja kehitystä sekä hyvinvointia ja opiskelukykyä. Opiskeluterveydenhuollon palveluihin sisältyvät lisäksi sairaanhoitopalvelut sekä mielenterveys- ja päihdetyö.

Kiusaamisen vastaisessa työssä opiskeluhoollon palvelujen asiantuntija:

- toteuttaa **ennalta ehkäisevää ja yhteisöllistä työtä** ryhmä- ja yhteisötasolla
- **tiedottaa** omasta tehtäväkuvastaan, saavutettavuudestaan ja yhteystiedoistaan oppilaille, huoltajille sekä koulun henkilöstölle
- osallistuu koulukohtaisen **opiskeluhoollosuunnitelman** ml. kiusaamisen vastaisen suunnitelman valmisteluun
- **järjestää** kaikille oppilaille koulu- ja opiskeluterveydenhuollossa määräaikaista **terveys-tarkastuksia** ja tarkastusten yhteydessä keskustelee heidän kiusaamiskokemuksistaan, **avoimia vastaanottoja** sekä tarvittavia **lisä- ja seurantakäyntejä**
- tarjoavaa oppilaalle mahdollisuuden **henkilökohtaiseen keskusteluun psykologin tai kuraattorin kanssa** oppilas- ja opiskelijahuoltolain asettamissa määräajoissa
- arvioi ja ottaa huomioon oppilaan **itsenäisen aseman** yksilökohtaisessa opiskeluhoollossa tämän iän ja kehitystason mukaisesti
- **ohjaa** oppilaan tarvittaessa saamaan muita opiskeluhoollon palveluja tai muuta erityisen tuen tarpeessa olevia lapsia ja nuoria tukevaa toimintaa
- osallistuu kiusaamistapausten **selvittämiseen**, niihin **puuttumiseen** ja **seurantaan** omalla asiantuntemuksellaan yhteistyössä opetushenkilöstön kanssa. Tarjoaa tilanteessa tukea ja apua sekä ohjaa oppilaan tarvittaessa koulun ulkopuolisen tuen piiriin hänen yksilöllisen tarpeensa mukaisesti.
- tarjoaa muille opiskeluhoollon toimijoille (ml. opettajat) **konsultatiivista tukea** yksilökohtaisen opiskeluhoollon tarpeen arvioimiseksi ja oppilaan tukemiseksi
- tekee **yhteistyötä huoltajien sekä koulun ulkopuolisten toimijoiden kanssa** (sosiaali- ja terveystoimi, erikoissairaanhoido, poliisi, nuorisotyö, jne.)
- tekee tarvittaessa oppilaasta lastensuojelulain mukaisen **ilmoituksen lastensuojeluun ja/tai poliisille.**

7.6 Oppilaan oikeudet, vastuut ja velvollisuudet

Jokaisen toiminta vaikuttaa myös toisten kokemaan hyvinvointiin ja turvallisuuteen koulussa. Oppilaan on käyttäydyttävä asiallisesti ja kiusaamatta sekä vältettävä toimintaa, joka voi vaarantaa muiden turvallisuuden kouluyhteisössä¹²⁴. Oppilaiden on tiedettävä, millä tavoin kiusaamista ehkäistään, miten siihen puututaan omassa koulussa ja miten he voivat olla mukana kiusaamisen vastaisessa toiminnassa. Heille kerrotaan, miten kiusaamisen tunnistaa, keneltä he saavat apua tullessaan kiusatuksi sekä heidän oikeuksistaan opiskeluhoollon palveluihin.

Oppilas voi kiinnittää huomiota seuraaviin asioihin:

- rakenna osaltasi kouluyhteisöä, jossa kaikkien on hyvä olla. Ole **reilu kaveri** ja jos havaitset kiusaamista, osoita tukeasi kiusatulle esimerkiksi ottamalla yksin jäävä mukaan ryhmään.

124 Perusopetuslaki (628/1998) 35 §, lukiolaki (714/2018) 30 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 4 §

- **ilmoita** kokemastasi **kiusaamisesta välittömästi** koulun aikuiselle, jotta hän voisi puuttua tilanteeseen
- ilmoita myös **havaitsemastasi kiusaamisesta**, vaikka se ei kohdistuisi sinuun itseesi
- **kerro mitä tilanteessa tapahtui ja** ketä oli paikalla
- kerro myös, jos olet kohdannut kiusaamista **verkossa** ja säilytä mahdolliset todisteet esim. some-, teksti- ja sähköpostiviestit
- kiusaamisesta voi ilmoittaa myös lähettämällä asiasta esimerkiksi **someviestin**
- **osallistu** koulun erilaisten suunnitelmien ja sääntöjen valmisteluun aina kun sinulla on siihen mahdollisuus.
- **käytä oikeuttasi psykologi- ja kuraattoripalveluihin sekä koulu- ja opiskeluterveydenhuoltoon**, kun tarvitset tukea. Keskustelu on luottamuksellista ja toiveesi ja mielipiteesi otetaan huomioon.

7.7 Huoltajan oikeudet, vastuut ja velvollisuudet

Opetuksen ja kasvatuksen järjestämisessä tehdään yhteistyötä huoltajien kanssa¹²⁵. Opiskeluhuollossa alaikäisellä oppilaalla on ikänsä ja kehitystasonsa mukainen itsenäinen asema suhteessa huoltajaan¹²⁶. Huoltajalla on keskeinen rooli lasten ja nuorten hyvän kasvun ja kehityksen turvaamisessa koulupäivän ulkopuolella. Huoltaja myös tuntee oman lapsensa parhaiten. Koulu puolestaan vastaa oppilaiden opetuksesta ja kasvatuksesta koulupäivän aikana ja kouluyhteisön jäsenenä. Yhteistyö huoltajan kanssa on keskeistä myös kiusaamisen ennaltaehkäisyssä, tunnistamisessa sekä kiusaamistilanteisiin puuttumisessa.

Huoltajien tulee turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti sekä hänen ikänsä ja kehitystasoonsa nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä tarjoamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus. Lasta tulee kasvattaa siten, että hän saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta on suojeltava kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä. Lasta ei saa kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti.¹²⁷

Erityisesti kiusaamistilanteissa opiskeluhoillon palvelut tarjoavat asiantuntemustaan myös huoltajille. Sekä kiusatuksi joutunut että muita kiusaava oppilas tarvitsevat usein kumpikin tukea kasvuunsa ja kehitykseensä.

Huoltaja voi kiinnittää huomiota seuraaviin asioihin:

- kiinnitä huomioita lapsesi tunnetiloissa tai käyttäytymisessä tapahtuviin **muutoksiin**
- jos havaitset tai saat tietosi lapseesi tai muihin lapsiin kohdistuvaa kiusaamista koulussa, **ilmoita** asiasta viipymättä koululle
- voit ilmoittaa **myös vapaa-ajalla tapahtuneesta** kiusaamisesta, jos arvioit että asialla on vaikutusta lapsen koulunkäyntiin
- **keskustele** lapsesi kanssa kiusaamisesta ja sen muodoista sekä hänen kaverisuhteistaan koulussa, vapaa-aikana ja digitaalisissa ympäristöissä
- **tutustu digitaalisiin ja sosiaalisen median** ympäristöihin, joita lapsesi käyttää

¹²⁵ Perusopetuslaki (628/1998) 3 §, lukiolaki (714/2018) 31 § ja laki ammatillisesta koulutuksesta (531/2017) 124 §

¹²⁶ Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013) 18 §

¹²⁷ Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1 § (190/2019)

- **harjoitelkaa** yhdessä lapsen kanssa mediataitoja ja netin ja sovellusten kohtuullista käyttöä sekä **rajoita** tarvittaessa niiden käyttöä
- perusopetuksessa **opettajan tai rehtorin tulee ilmoittaa** tietoonsa tulleesta koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niihin **syyllystyneen** ja niiden **kohteena olevan** oppilaan huoltajalle
- lapsellasi on **oikeus psykologi- ja kuraattoripalveluihin sekä koulu- ja opiskeluterveydenhuoltoon**. Opiskeluhoollon palvelujen asiantuntijat tarjoavat ohjausta myös huoltajalle
- mikäli kiusaaminen johtaa **kurinpito- tai puuttumiskeinoihin tai sillä on rikosoikeudellisia seuraamuksia**, noudatetaan asianosaisten kuulemisessa ja huoltajille tiedottamisessa lainsäädännön edellyttämiä menettelytapoja.

Liite 1 Tietolähteitä kouluyhteisön hyvinvoinnista ja turvallisuudesta

Kotimaassa kiusaamisen yleisyyttä on seurattu pisimpään THL:n **Kouluterveyskyselyn** puitteissa. Kouluterveyskysely tuottaa seurantatietoa lasten ja nuorten hyvinvoinnista, terveydestä, koulunkäynnistä ja opiskelusta, osallisuudesta sekä avun saannista. Tietoja kerätään joka toinen vuosi perusopetuksen 8.–9.-luokkalaisilta sekä lukioiden ja ammatillisten oppilaitosten 1.–2. vuoden opiskelijoilta. Vuonna 2017 kysely laajeni kattamaan perusopetuksen 4. ja 5. luokan oppilaat sekä heidän huoltajansa.¹²⁸

Koulukohtaisten tulosten lisäksi koulut saavat käyttöönsä tulostiiviteen keskeisistä opiskeluhuollon indikaattoreista. Tiivistelmään on valittu yhteensä 45 indikaattoria eri kouluasteilta. Valtakunnallisten tulosten lisäksi kyselyn tulokset ovat saatavilla alueittain (AVI-alue, maakunta ja kunta). Esimerkiksi koulukohtaisia tuloksia voidaan verrata koko kunnan tai valtakunnan tuloksiin.¹²⁹

TEAvisari on terveyden edistämisen vertailutietojärjestelmä, josta löytyvät Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen perusopetuksessa / lukioissa / ammatillisessa perustutkintokoulutuksessa -kokonaisuudet kuvaavat hyvinvointia, terveyttä, turvallisuutta sekä yhteisöllistä toimintakulttuuria edistävää toimintaa kouluissa ja oppilaitoksissa. Aineisto pohjautuu Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen ja Opetushallituksen yhteistyönä toteuttamaan tiedonkeruuseen, joka toteutetaan kahden vuoden välein vuorovuosin perusopetuksessa ja toisella asteella (lukio ja ammatillinen koulutus). Tiedonkeruulomake lähetetään rehtoreille ja tiedonkeruuseen pyydetään vastaamaan yhdessä opiskeluhuoltoryhmän kanssa. Tulokset julkaistaan TEAvisari-verkkopalvelussa (www.teaviisari.fi). Tietojen avulla oppilaitokset, kunnat ja alueet voivat suunnitella, kehittää ja arvioida toimintaansa suhteessa muihin ja koko maahan.¹³⁰

Oppilaitosympäristön terveellisyys ja turvallisuuden sekä yhteisön hyvinvoinnin tarkastus on lakisääteinen ja toteutetaan kouluissa ja oppilaitoksissa kolmen vuoden välein¹³¹. Tarkastus pitää sisällään paitsi ympäristön terveellisyys ja turvallisuuden myös yhteisön psykososiaalisen hyvinvoinnin seurannan mukaan lukien kiusaamisen esiintyvyyden yhteisössä ja siihen puuttumisen toimintatavat. Tarkastuksessa todettujen puutteiden korjaamista on seurattava vuosittain¹³². Opiskeluympäristön terveellisyys ja turvallisuus on tarkastettava yhteistyössä koulun ja sen oppilaiden, koulu- tai opiskeluterveydenhuollon, terveystarkastajan, henkilöstön työterveyshuollon, työsuojeluhenkilöstön ja tarvittaessa muiden asiantuntijoiden kesken. Tarkastushavaintojen pohjalta sovitaan tarvittavista toimenpiteistä, vastuuta-

128 Kouluterveyskysely 2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely ja Kouluterveyskysely 2019. Tulospalvelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely/tulokset. Luettu 16.10.2019.

129 Kouluterveyskysely 2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely ja Kouluterveyskysely 2019. Tulospalvelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/kouluterveyskysely/tulokset. Luettu 16.10.2019.

130 TEAvisari. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.teaviisari.fi, www.teaviisari.fi/perusopetus ja www.teaviisari.fi/lukio-ja-ammattillinen-koulutus

131 Terveydenhuoltolaki (1326/2010) 16 ja 17 §

132 Valtioneuvoston asetus neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta (338/2011) 12 §

hoista ja seurannasta. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos on julkaissut oppaan edellä mainitun tarkastusten tueksi.¹³³

Koulu- ja opiskeluterveydenhuollon terveystarkastukset antavat tietoa niin yksittäisen oppilaan hyvinvoinnista kuin ryhmän ja koulu- ja oppilaitosyhteisön tilasta ja tuen tarpeista¹³⁴. Koulu- ja opiskeluterveydenhuollon terveystarkastuksissa oppilailta kysytään heidän kohtaamistaan kiusaamisesta, mikä on tärkeää niin ennaltaehkäisevän työn kuin tilanteisiin puuttumisen näkökulmasta. Viidennen ja kahdeksannen luokan laajan terveystarkastuksen kansallisessa esitietolomakkeessa (THL) tiedustellaan kaikilta oppilailta heidän mahdollisia kokemuksiaan kiusaamisesta eri ympäristöissä (koulu, koti, vapaa-aika, netti, ym.). Oppilaiden huoltajilta kiusaamisesta kysytään kaikkien laajojen terveystarkastusten yhteydessä eli 1., 5. ja 8. luokilla. Terveystarkastuksista saatua tietoa voidaan tarkastella ryhmä-, vuosikurssi-, koulu- tai oppilaitoksen toimipistekohtaisesti.¹³⁵

Koulussa tapahtuvan kiusaamisen seuranta on parhaimmillaan pitkäjänteistä, suunnitelmallista ja määräajoin toistuvaa työtä, joka kertoo yleistettäväminkin yhteisön ja oppilaiden hyvinvoinnin tilasta. Ajantasainen seurantatieto tekee näkyväksi mahdolliset muutokset yhteisön turvallisuudessa, siihen liittyvät kehittämistarpeet ja mahdollistaa myös varhaisen puuttumisen ja nopean reagoinnin ongelmatilanteisiin. Koulun turvallisuutta koskevaa tietoa kannattaa kerätä ja yhdistellä eri lähteistä kattavan kokonaiskuvan saamiseksi. Opiskelijoilta ja huoltajilta saatava tieto sekä henkilöstön ja yhteistyökumppaneiden näkemykset täydentävät kokonaiskuvaa ja niitä kannattaa hyödyntää.

KATSO MYÖS:

Koulupsykologipalvelujen yhdenvertaisuudessa on kehittämistarpeita – tuloksia perusopetuksen opiskeluhoollon seurannasta 2018. Tutkimuksesta tiiviisti 5/2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/137541>

Koulukuraattoripalvelujen yhdenvertaisuudessa on kehittämistarpeita – tuloksia perusopetuksen opiskeluhoollon seurannasta 2018. Tutkimuksesta tiiviisti 4/2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/137540>

”Meillä ei toistaiseksi ole järjestetty tätä lain vaatimalla tavalla.” – opiskeluhoollon seurannan tuloksia kuraattorityöstä toisen asteen oppilaitoksissa. Tutkimuksesta tiiviisti 55/2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/139066>

Työrauhan ja turvallisen oppimisympäristön arviointi perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 6/2018. https://karvi.fi/app/uploads/2018/04/KARVI_0618.pdf

”Yksi psykologi ei voi tehdä kolmen psykologin työtä.” – opiskeluhoollon seurannan tuloksia psykologityöstä toisen asteen oppilaitoksissa. Tutkimuksesta tiiviisti 54/2019. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/139065>

133 Terveellinen, turvallinen ja hyvinvoiva oppilaitos: Opas ympäristön ja yhteisön monialaiseen tarkastamiseen. Ohjaus 7:2015. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-505-9>

134 Valtioneuvoston asetus neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta (338/2011) 7 §

135 Laaja terveystarkastus: Ohjeistus äitiys- ja lastenneuvolatoimintaan sekä kouluterveydenhuoltoon. Opas 22/2012. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-708-0>

Liite 2 Esimerkkejä sosiaalisen median palveluista ja digitaalisista peleistä kiusaamisen näkökulmasta

Lasten ja nuorten yleisimmin vuonna 2019 käyttämiä sosiaalisen media palveluja ja digitaalisia pelejä kuvataan seuraavassa **esimerkinomaisesti** nostaten esiin niiden ominaispiirteitä kiusaamisen näkökulmasta. Listauksessa esitettyjen ikärajojen lisäksi osassa palveluista ikäraja nuoremmat käyttäjät voivat käyttää palveluita huoltajan suostumuksella. Nykyiset teknologiasovellukset kehittyvät nopeaa tahtia ja uusia palveluita tulee koko ajan markkinoille. On kuitenkin huomattava, että sosiaalisen median palvelut ja digitaaliset pelit tarjoavat lapsille myös paljon hyvinvointia, oppimista ja ystävyyssuhteita tukevia käyttötarkoituksia.

Suosituimmat nuorten käyttämät sosiaalisen median palvelut vuonna 2019

<https://wordpress.ebrand.fi/somejanuoret2019/>

YOUTUBE

Ikäraja: 13 vuotta

Ikäraja on 13 vuotta, mutta palvelua voi käyttää rekisteröitymättä. Ilman rekisteröitymistä pienetkin lapset voivat katsoa Youtuben videoita.

Youtube on käyttäjille ilmainen mainosrahoitteinen videopalvelu, jossa käyttäjät voivat itse ladata videoita palveluun tai katsella muiden käyttäjien sisältöä ja tilata käyttäjien kanavia. Palveluun voi ladata videoita joko yksityisesti tai julkisesti. Käyttäjät voivat valita itselleen haluamansa nimimerkin.

Palvelussa voi kommentoida videoita, jos videon julkaissut käyttäjä on sallinut videoiden kommentoinnin. Suositut videot saavat usein paljon kommentteja. Jos vain katsoo videoita, palveluun ei tarvitse kirjautua. Videoiden kommentointi edellyttää kirjautumista palveluun.

Osa sisällöstä on peitetty ikärajasuojalla. Käyttäjän tulee olla kirjautunut palveluun täysi-ikäisenä nähdäkseen täysi-ikäiselle suunnattua sisältöä. Tämän iän voi myös ilmoittaa valheellisesti ilman todennusta, kuten muissakin somepalveluissa.

Youtube Kids-palvelu on suunnattu 3–12-vuotiaille. Vanhemmat voivat valita sovelluksessa lapsen nähtäväksi vain tietyt kanavat tai videot. Lisäksi tiettyjä kanavia ja videoita voi myös halutessaan estää ja hakutoiminnon piilottaa. Katseluaikaa on mahdollista rajoittaa, ja sovel- lus kertoo lapselle, kun katseluaika on päättynyt.

WHATSAPP

Ikäraja 16 vuotta

Whatsapp on viestintäsovellus, jonka avulla käyttäjät voivat lähettää teksti-, kuva- ja videosi- sältöä toisilleen ilmaiseksi. Pääasiassa Whatasappia käytetään tekstiviestien kaltaisena kes- kustelupalveluna. Kaverit voivat muodostaa ryhmiä Whatsapissa, mikä mahdollistaa nopean tiedonkulun ja tehokkaan viestinnän. Toisaalta Whatsapp-ryhmiä voi käyttää myös kiusaami-

seen. Kiusaaminen toteutuu epäasiallisuuksina, mutta myös ryhmästä poissulkemisena ja ulkopuolelle jättämisenä. Sovellus on saatavilla sekä puhelimelle että tietokoneelle.

INSTAGRAM

Ikäraja 13 vuotta

Instagram on sosiaalinen media, jossa käyttäjä muodostaa kuvaportfolion kaltaisen käyttäjäprofiilin. Käyttäjät seuraavat toistensa profiileja muodostaen verkoston palvelussa. Instagramissa on myös yleinen kuvavirta, jonne algoritmi poimii käyttäjän tykkäysten perusteella käyttäjälle suositeltavaa sisältöä. Valokuvat kuvavirtaan tulevat seuratuilta henkilöiltä. Tykkäykset ja muu käyttö vaikuttavat enemmän haku-välilehden näyttämään sisältöön Instagramissa.

Instagram-profiili voi olla joko julkinen tai yksityinen. Yksityisen profiilin käyttäjät hyväksyvät seuraajansa kutsujen perusteella, muodostaen näin suljetun verkoston palvelussa. Julkisen profiilin kuvia ja videoita voi kuka tahansa katsoa ja käyttäjälle voi lähettää viestin kuka tahansa toinen palvelun käyttäjä. Instagramin julkisia profiileja voi selata myös ilman tunnuksia palvelun julkisen verkkosivuston välityksellä.

Instagram-päivitykset voivat olla joko palvelussa säilyviä kuvia ja videoita tai vuorokauden sisällä häviäviä tarinajulkaisuja (Stories). Profiilia seuraava käyttäjä voi ottaa häviävästä tarinajulkaisusta kuvankaappauksen ilman, että julkaisun tehnyt käyttäjä sitä itse huomaa. Palvelu ei ilmoita kuvankaappauksista käyttäjille.

Kuvia ja videoita voi kommentoida julkisesti, niin että myös muut seuraajat näkevät kommentin. Tarinajulkaisujen kommentit näkyvät ainoastaan yksityisviestinä.

Instagramissa on esittelyteksti ja profiilikuva, joka näkyy kaikille käyttäjille. Ihmiset ilmoittavat usein tässä esittelytekstissä esimerkiksi Snapchat-tunnuksensa ja näin henkilön profiilia seuraamatonkin käyttäjä pystyy paikallistamaan Snapchat -tunnuksen. Vastaavasti jos henkilön Snapchat-tunnus on tiedossa, Google-haulla löytää Instagram-tilin, mikäli Instagram-tunnus on lisätty Snapchatin esittelytekstiin.

SNAPCHAT

Ikäraja 13 vuotta

Snapchatissa julkaisut ovat snäppejä, eli lyhyitä vuorokaudessa häviäviä video- tai kuvajulkaisuja. Snäppejä voi lähettää joko yksityisesti suoraan seuraajalle tai vastaavasti tarinajulkaisuna, jolloin kaikki käyttäjän seuraajat näkevät julkaisun. Profiilit voivat olla joko yksityisiä tai julkisia. Mikäli seuraaja ottaa kuvankaappauksen snäppijulkaisusta, palvelu lähettää käyttäjälle automaattisen ilmoituksen kuvankaappauksesta. On kuitenkin hyvä muistaa, että kuvakaappauksia ja videotallenteita voi ottaa muilla sovelluksilla, kameralla tai toisella puhelimella, jolloin ilmoitusta tallentamisesta ei tule.

Snapchatin toimintalogiikka mahdollistaa hyvinkin nopean ja tehokkaan tavan viestiä häviäväksi tarkoitettua kuva/videosisältöä vain halutulle joukolla.

JODEL

Ikäraja 16 vuotta

Jodel on anonyymi mobiiliviestintäsovellus, jossa käyttäjät jakavat teksti- ja kuvasisältöä julkisesti. Käyttäjän julkaisu muodostaa jodlauksen, jonka alle muut nimettömät käyttäjät voivat kommentoida. Palvelussa on aihealueisiin jaettu keskusteluryhmiä ja kanavia, missä keskustellaan nimettömänä. Palvelussa on ihmissuhteisiin ja eri elämäntilanteisiin liittyviä keskustelukanavia. Jodelissa jaetaan myös esimerkiksi vinkkejä tarjouksista ja kotitalouden asioista sekä asuinalueen tapahtumista. Toisaalta Jodel myös mahdollistaa keskusteluvun myös sellaisille ihmisille, jotka eivät muuten pystyisi keskustelemaan arkaluontoisista aiheista anonyymisti.

Suljetut anonyymit keskusteluryhmät mahdollistavat kiusaamisen siten, että kiusaajan henkilöllisyys ei paljastu muille käyttäjille.

FACEBOOK

Ikäraja 13 vuotta

Facebookin idea perustuu uutisvirtaan, johon käyttäjät jakavat erilaista sisältöä.

Käyttäjillä on palvelussa profiili, johon he voivat syöttää tietoja itsestään. Usein ihmiset jaksavat avoimesti tietoa omassa profiilissaan, koska palvelu kannustaa käyttäjiä tähän. Facebook pyrkii kohdentamaan mainontaa käyttäjätietojen perusteella.

Palvelu optimoi uutisvirtaa käyttäjän tykkäysten perusteella, aivan kuten Instagram. Instagramista poiketen Facebook suosittelee käyttäjien tykkäysten perusteella myös mainoksia, uutisia, blogikirjoituksia, videoita ja muuta algoritmien tunnistamaa sisältöä.

Palvelussa on myös Messenger-sovellus (yksityisviestisovellus). Messengerissä voi lähettää Facebook- tai Messenger-ystävälle viestejä. Facebook- ja Messenger-viestit voi lähettää myös kenelle tahansa Messengerin käyttäjälle, jos vastaanottaja hyväksyy viestipyyynnön.

Facebookin tykkäykset, kommentoinnit ja muu aktiivinen toiminta voi ponnahtaa uutisvirrassa muiden kavereiden ja ystävien näkyville. Tykkäämällä, reagoimalla ja kommentoimalla sisältöjä, Facebookin käyttäjä jakaa kavereille ja seuraajilleen henkilökohtaistakin tietoa. Tykkäämällä, reagoimalla ja kommentoimalla sisältöä Facebookin käyttäjä jakaa kavereille ja seuraajilleen henkilökohtaistakin tietoa.

Facebookissa voi myös luoda ryhmiä salaisia ryhmiä tai lähettää laajalle joukolle yksityisviestejä, joissa kiusaamista voi tapahtua yleisöltä piilossa.

KIK-MESSENGER

Ikäraja: 13

Kik on viestintäsovellus, jossa käyttäjä voi lähettää tekstiä, kuvia ja videota toisille käyttäjille nimettömästi nimimerkkitunnuksella. Kik-tunnusta käytetään mm. Jodelissa ja anonyymeilla keskustelupalstoilla, jotta yhteystietoja voidaan vaihtaa keskusteluyhteyden saavuttamiseksi paljastamatta omaa henkilöllisyyttä.

Jodelissa alkanut keskustelu voi jatkua Kikissä kuvien vaihtamisena ja myöhemmin tapaamisen sopimisena.

Osa käyttäjistä käyttää Kikissä valeprofiilia ja valekuvia. Kik-käyttäjä saattaa haluta keskustelukumppanilta intiimin alueen valokuvia tai paljastavaa materiaalia, ja saavuttaakseen tämän käyttäjä saattaa antaa itsestään valeprofiililla erilaisen vaikutelman.

TIKTOK

Ikäraja: 13

TikTok-puhelinsovellus on erityisesti nuorten suosima lyhyiden, yleensä noin 15 sekuntia kestävien, videoiden teko- ja jakosovellus. Videota tehdään enimmäkseen kuvaamalla omalla kännykkäkameralla ja sen jälkeen editoimalla niitä helposti TikTokissa. Videota voi esimerkiksi nopeuttaa, hidastaa tai zoomata ja sen päälle voidaan lisätä itse valittua musiikkia, monenlaisia filttareita tai muuta haluttua mediasisältöä. TikTokissa suosittua videosisältöä ovat esimerkiksi huulisynkkaus (lip sync), huumori- ja temppuvideot, erilaiset haasteet, tanssivideot, ”duetot” eli kahden tiktokkaajan yhdessä tekemät videosisällöt sekä erilaiset arjen tavalliset tekemiset. On usein sattumaa, millaiset videot saavuttavat suuren suosion TikTokin käyttäjien keskuudessa.

Muut käyttäjät voivat tykätä videoista ja kommentoida tai jakaa niitä. Käyttäjät voivat myös viestiä toisilleen yksityisviestein. Oman profiilin voi säätää yksityiseksi mutta se ei täysin estä sitä, etteikö itse julkaistu videomateriaali voisi profiilin seuraajien kautta levitä myös profiilin ulkopuolelle.

Videoiden tarkoitus on ensisijaisesti viihdyttää niiden katsojia ja tuoda iloa tekijöilleen. Kaiken hauskan ohella TikTokissa voi olla myös häiritsevää, epäsopivaa tai jopa vaarallista sisältöä.

TELLONYM

Ikäraja: 16

Tellonym on sovellus, jonka kautta voi lähettää anonyymisti kommentteja, viestejä tai palautetta Tellonymiin profiilin luoneelle henkilölle. Sovellus toimii niin, että kommentteja tai viestejä haluava henkilö luo Tellonymiin profiilin, jonka kautta häneen saa yhteyden. Yhteyttä voi ottaa kuka tahansa, jolla on linkki kommentoitavan profiiliin.

Profiilin omistaja ei ole anonyymi, mutta häneen yhteyttä ottavat ja hänelle viestivät henkilöt ovat nimettömiä. Profiiliin lähetetyt viestit näkyvät ensin vain profiilin omistajalle, joka voi päättää, vastaako viestiin. Jos hän vastaa, tulevat sekä lähetetty että vastattu viesti profiiliin kaikkien nähtävillä.

Palvelun lähtökohtana on tarjota avoin ja rehellinen viestien, kysymysten ja kommenttien vaihdon alusta, jossa ei ole väliä tykkäyksillä tai näyttökerroilla. Erilaisista säädettävistä turvaominaisuuksistaan huolimatta käyttäjien anonyymiteetti mahdollistaa myös lapsiin ja nuoriin kohdistuvan epäasiallisen käyttäytymisen.

Keskustelupalstat, Suomi24, Vauva.fi, Nettipelien foorumit, Ylilauta, Facebookin keskusteluryhmät, Ask.fm

Vaihtelevia ikärajoja

Keskustelupalstoilla on eri ikärajoja. Esimerkiksi Suomi24:n Chatin ikäraja on 16 vuotta ja Ask.fm:n ikäraja on 13 vuotta.

Netissä on keskustelufoorumeita eri harrastuspiireille ja peleille, missä käydään keskustelua joko nimellä tai nimimerkillä. Merkittävä osa näistä foorumeista on siirtynyt nykyään Facebookin jäsenryhmäsivustoille, missä ryhmän ylläpitäjä on määrittänyt säännöt keskustelulle. Tällaisessa keskusteluryhmässä julkaisun tehnyt henkilö voi saavuttaa hyvinkin laajan yleisön melko lyhyessä ajassa. Ryhmät mahdollistavat siten tehokasta ja kohdistettua viestintää.

Lapsilla ja nuorilla on peleihin liittyviä keskustelupalstoja, esimerkiksi Discord-palvelu. Vastaavasti nuoret käyvät Ylilaudan ja Ask.fm kaltaisten sivustojen kautta, missä voi esiintyä nimettömästi nimimerkillä. Keskusteluissa voi syntyä meemejä eli niin sanottuja huumorikuivia, joilla pilkataan jotain ajankohtaista ilmiötä tai asiaa. Tiettyä lasta kiusaava ilmiö voi levitä tällaisessa palvelussa huomattavan nopeasti.

Digitaaliset pelit ja peliyhteisöt

Lähes kaikki lapset ja nuoret pelaavat digitaalisia pelejä. Suosittujen pelien ympärille muodostuu myös pelaajayhteisöjä, jotka ovat pieniä ja suuria, kansainvälisiä ja paikallisia. Nämä pelaajayhteisöt toimivat erilaisista ihmisistä koostuvina keskusteluympäristöinä siinä missä muutkin sosiaalisen median palvelut. Peliin liittyvää keskustelua käydään pelin keskustelufoorumeilla, joidenkin pelien sisäisissä chateissa ja erillisillä keskustelusovelluksilla, kuten Discordilla tai Skypellä. Myös pelien live-lähetysten reaaliaikaisissa keskusteluissa Twitch.tv:ssä ja YouTubessa käydään keskustelua satojen ja tuhansien tuntemattomien katsojien kanssa.

Erityisesti kilpailullisissa peleissä (esim. League of Legends, Dota 2 ja Counter-Strike) pelaajayhteisön sisäinen keskustelukulttuuri saattaa olla pahantahtoista ja ”myrkyllistä” (eng. toxic community). Vastustajan herjaaminen voiton tai häviön jälkeen ja myös joukkueovereiden rankka haukkuminen huonommasta pelaamisesta on yleistä. Haukkumista kohtaa enemmän tilanteissa, joissa pelaa aiemmin tuntemattomien satunnaisesti arvottujen pelaajien kanssa, minkä vuoksi monet pelaavatkin ainoastaan ystäviensä kanssa. Kiusaamista tai trollaamista pelissä voivat olla myös esimerkiksi tilanteet, joissa yksi joukkueen pelaajista päättääkin auttaa vastapuolen pelaajia häiritsemällä oman joukkueen pelaajia. Jotkut pelit mahdollistavat toisten pelaajien omaisuuden tuhoamisen tai varastamisen ja myös virtuaalisen omaisuuden menettäminen saattaa tuntua kiusaamiselta, vaikka se tapahtuisikin pelin sääntöjen puitteissa.

Tiimityöhön kannustavissa peleissä ja peleissä joissa on korkeampi pelaajien keski-ikä, on tyypillisesti positiivisemmat yhteisöt (esim. Minecraft, Rocket League, Team Fortress 2).

Pelit ja niissä muodostuneet kaveri- ja ystävyysuhteet voivat olla yhtä tärkeitä kuin kaikki muutkin ystävyysuhteet. Lapsi voi olla myös kiintynyt pelin toimintaympäristöön, jolloin esimerkiksi pelistä poistuminen ei ole tarkoituksenmukaisin keino puuttua mahdolliseen

kiusaamiseen. Asiattomasti käyttäytyvät pelaajat voi asettaa estolistalle tai ilmiantaa heidät pelin tai peliyhteisön ylläpitäjälle.

Alle 18-vuotiaiden suosituimmat pelit syyskuussa 2019 Pelikasvattajien verkoston mukaan:

1. Minecraft
2. Fortnite
3. Counter-Strike
4. Fifa
5. Pokemon Go
6. Brawl Stars
7. Overwatch
8. Roblox

LUE LISÄÄ:

Pelaajabarometri 2018. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/104293>

Liite 3 Esimerkkejä kiusaamisen vastaiseen työhön kehitetyistä menetelmistä

Erilaisia kiusaamisen ehkäisyyn ja siihen puuttumiseen, tunne- ja vuorovaikutustaitojen vahvistamiseen ja toimintakulttuurin kehittämiseen on olemassa useita menetelmiä ja ohjelmia, joita on koottu perusopetuksen ja toisen asteen koulutuksen osalta alle **esimerkinomaisesti**.

Opetus- ja kulttuuriministeriön kiusaamisen ehkäisyä ja työrauhan edistämistä pohtineen työryhmän loppuraportissa kuvataan tavallisimpia koulujen täytössä olevia menetelmiä tarkemmin ja koulutusasteittain¹³⁶.

Perusopetus

Askeleittain-ohjelma. Hogrefe. <http://www.hogrefe.fi/testit/askeleittain/>

Friends-ohjelma. Aseman Lapset ry. <https://www.asemanlapset.fi/fi/toimintamuotomme/friends>

Hyvinvoinnin vuosikello. Sosiaalisen vahvistamisen toimintamalli yhteisölliseen hyvinvointityöhön perusopetuksessa. Rovaniemen kaupunki. <https://www.rovaniemi.fi/loader.aspx?id=22f675c8-f199-48ee-94a4-80cc0d619be4>

Hyvän mielen koulu. Käsikirja mielenterveystaitojen vahvistamiseen yläkouluissa. MIELI Suomen mielenterveys ry. <https://mieli.fi/fi/kirjat/hyvan-mielen-koulu-kasikirja-ylakoululaisen-mielenterveyden-edistamiseen>

KiVa Koulu-ohjelma. Turun yliopisto. <http://www.kivakoulu.fi/>

Koulurauha-ohjelma. Mannerheimin Lastensuojeluliitto, Poliisihallitus, Opetushallitus, Folkhälsan ja Suomen Vanhempainliitto. <https://www.mll.fi/koulurauha/>

Kummioppilastoiminta. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. <https://www.mll.fi/ammattilaisille/kouluille-ja-oppilaitoksille/kummioppilastoiminta/>

Lions Quest-ohjelma. https://www.lions.fi/toiminta/lions_quest/

Tukioppilastoiminta. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. <https://www.mll.fi/ammattilaisille/kouluille-ja-oppilaitoksille/tukioppilastoiminta/>

Rikos- ja riita-asioiden sovittelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://thl.fi/fi/palvelut-ja-asiointi/valtion-sosiaali-ja-terveydenhuollon-erityispalvelut/rikos-ja-riita-asioiden-sovittelu>

Vastuunportaati. <http://www.kidsskills.org/fin/vastuunportaati/>

VERSO-ohjelma. <http://www.sovittelu.com/vertaissovittelu>

Yhteispeli. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/hankkeet-ja-ohjelmat/yhteispeli>

Toinen aste

Hyvinvoiva oppilaitos. Mielen hyvinvoinnin opetus- ja koulutusaineisto toisen asteen oppilaitoksille. MIELI Suomen mielenterveys ry. <https://mieli.fi/fi/kirjat/hyvinvoiva-oppilaitos>

Opintokamu (Kaikki Mukaan). Turun yliopisto. <https://opintokamu.fi/fi/>

Rikos- ja riita-asioiden sovittelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://thl.fi/fi/palvelut-ja-asiointi/valtion-sosiaali-ja-terveydenhuollon-erityispalvelut/rikos-ja-riita-asioiden-sovittelu>

Tutortoiminta. Mannerheimin lastensuojeluliitto, SAKKI ry, SAKU ry ja Suomen Lukiolaisten Liitto. <https://www.mll.fi/ammattilaisille/kouluille-ja-oppilaitoksille/tutortoiminta/>

VERSO-ohjelma. <http://www.sovittelu.com/vertaissovittelu>

¹³⁶ Kiusaamisen ehkäisy ja työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16.

Liite 4 Materiaalilinkkejä

Oppaita ja ohjeita koulun turvallisuus- ja hyvinvointityön tueksi

Julkisuus ja tiedonhallinta opetustoimessa. Opas koulujen ja oppilaitosten käyttöön. Oppaat ja käsikirjat 2018:5a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/julkisuus-ja-tiedonhallinta-opetustoimessa>

Järjestysääntöjen laatiminen. Määräykset ja ohjeet 2016:2. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/jarjestysaantojen-laatiminen>

Kotitalouden opetustilat ja työturvallisuus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/kotitalouden-opetustilat-ja-tyoturvaluus>

Koulu vailla vertaa! – opas yhdenvertaisuussuunnitteluun. Rauhankasvatusinstituutti. <http://rauhankasvatus.fi/koulu-vailla-vertaa/>

Kurinpitokeinot ja turvaamistoimenpiteet perusopetuksessa. Opetushallituksen verkkosivut. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/kurinpitokeinot-ja-turvaamistoimenpiteet-perusopetuksessa>

Käsityön työturvallisuusopas – Perusopetuksen teknisen työn ja tekstiilityön opetukseen. <https://verkkokauppa.oph.fi/sivu/opaat-ja-kasikirjat/>

Laaja terveystarkastus, ohjeistus äitiys- ja lastenneuvolatoimintaan sekä kouluterveydenhuoltoon. Opas 22/2012. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-708-0>

Luonnontieteiden opetustilat, työturvallisuus ja välineet. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/luonnontieteiden-opetustilat-tyoturvaluus-ja-valineet>

Mukana! Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyö toisella asteella. Oppaat ja käsikirjat 2019:4a. Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/mukana_tasa-arvo_ja_yhdenvertaisuustyoy_toisella_asteella.pdf

Opas seksuaalisen häirinnän ennaltaehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa, Oppaat ja käsikirjat 2018:4a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/opas-seksuaalisen-hairinnan-ennaltaehkaisemiseksi-ja-siihen>

Parempi koulu kaikille. Tasa-arvo ja yhdenvertaisuustyö koulussa. (2017). Tasa-arvovaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu. <https://www.tasa-arvo.fi/parempi-koulu-kaikille> ja <https://www.tasa-arvo.fi/opaita-teemojen-kasittelyyn>

Rakentavaa vuorovaikutusta. Opas demokraattisen osallisuuden vahvistamiseen, vihapuheen ja väkivaltaisen radikalismien ennaltaehkäisyyn. Oppaat ja käsikirjat 2017:1a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/rakentavaa-vuorovaikutusta>

Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Oppaat ja käsikirjat 2015:5. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/tasa-arvotyoy-taitolaji>

Terveellinen, turvallinen ja hyvinvoiva oppilaitos: Opas ympäristön ja yhteisön monialaiseen tarkastamiseen. Ohjaus 7:2015. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-505-9>

Toisella asteella toimien – opas oppilaitoksen opiskeluhoitoryhmälle. Ohjaus 10:2019. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/138568>

Tietoa koulukiusaamisesta vieraskielisille vanhemmille (selkosuomi, venäjä, somali). ETNO Etnisten suhteiden neuvottelukunta. <https://www.moniheli.fi/uutiset-news/opas-koulukiusaamisesta-etno/>

Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa. Oppaat ja käsikirjat 2017:5a. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/en/node/3369>

Tietosuojaopas oppilaitoksille. Opetus- ja kulttuuriministeriö. <https://minedu.fi/tietosuojaopas>

Uusi soveltamisohje oppilas- ja opiskelijahuoltolainsäädännön toteuttamisen tueksi. Kuntainfo 13 a/2015. Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://stm.fi/documents/1271139/1427058/Kuntainfo13a+Uusi+soveltamisohje+oppilas-+ja+opiskelijahuoltolains%C3%83%C2%A4%C3%83%C2%A4d%C3%83%C2%A4nn%C3%83%C2%B6st%C3%83%C2%A4p%C3%83%C2%A4ivitetty+18122015/ea07ef1e-38b5-4236-a503-ae01aa87185>

Väkivaltakäsitteiden sanasto. Työpaperi 1:2020. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/139150>

Yhteisestä työstä hyvinvointia -opiskeluhoitoryhmä perusopetuksessa. Ohjaus 9/2018. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/136782>

Verkossa tapahtuva kiusaaminen

Empatiapakkaus. Tietoa ja työkaluja digitaaliseen mediaan. Microsoft ja yhteistyökumppanit. <https://empatiapakkaus.fi/>

Grooming. Nettivihje ilmoita. Pelastakaa lapset. <https://www.pelastakaa lapset.fi/tyomme-kotimaassa/lasten-suojelu-ja-nettivihje/grooming/>

Lapset ja media. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. <https://www.mll.fi/vanhemmille/tietoa-lapsiperheen-elamasta/lapset-ja-media/>

Lapset ja media. Kasvattajan opas. Julkaisuja 3/2016. Kansallinen audiovisuaalinen instituutti. <https://kavi.fi/fi/lapsetjamedia/verkkoversio>

Nettikiusaaminen. Nuorten elämä.fi. <https://www.nuortenelama.fi/elavaa-elamaa/netti-ja-media/nettikiusaaminen-521>

Nettikiusaaminen. Nuorten netti. Lasten ja nuorten puhelin. <https://www.nuortennetti.fi/netti-ja-media/nettikiusaaminen/>

Pelikasvatus. Kansallinen audiovisuaalinen instituutti ja Pelikasvattajien verkosto. <https://www.pelikasvatus.fi/>

Sosiaalinen media ja lapset. EHYT ry. http://www.ehyt.fi/sites/default/files/sos_media_lapset.pdf

Sosiaalinen media ja nuoret. EHYT ry. http://www.ehyt.fi/sites/default/files/sos_media_nuoret.pdf

Verkkajulkaisu
ISBN 978-952-13-6665-9
ISSN 1798-8969